

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Виходить щоквартально

Заснований у 2003 р

№2(27) 2015

КИЇВ - 2015

УДК 316+159.9+37](082)

Заснованик, редакція
та видавець

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наведено результати теоретичних, прикладних та науково-експериментальних досліджень з актуальних питань соціології, психології та педагогіки.

Для науковців, викладачів, соціальних працівників, практичних психологів, студентів.

УДК 316+159.9+37](082)

Issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of sociology, psychology, pedagogic and social work.

It is of interest to scientists, teachers, social workers, psychologists-practitioners and students.

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ №9244 від 11.10.2004

Рекомендовано Вищою Атестаційною комісією України

як фахове видання з соціології та психології

(Постанова Президії ВАК України №1 – 05/8 від 22 грудня 2010 року),

педагогіки (Постанова Президії ВАК України №1 – 05/5 від 31 травня 2011 року)

Головний редактор: Судаков В.І.- д.соц. н., проф.

Редакційна колегія:

Куценко О.Д. - д.соц. н., проф., заст. гол. ред., Яковенко Ю.І. - д.соц.н., проф., Горбачик А.П. - к. фіз.-мат. н., доц., Соболевська М.О - д.соц.н., доц., відп секр секц., Малес Л.В.- д.соц н., доц., Чепак В.В.- д. соц. н., доц., Коваленко А.Б. – д. психол.н., проф., заст. відп. ред. , Бурлачук Л.Ф. - д.психол.н., проф., Швалб Ю.М. - д.психол.н., проф., Данилюк І.В. – д.психол.н., проф., Лещенко М.П. –д.пед.н., проф. заст. відп. ред., Плахотнік О.В.- д.пед. н., проф, Головка Б.А.- д.філос н., проф., Марушкевич А.А. – д. пед.н., проф., Норкіна О.Ф. – к.пед.н., відп. секр. секц.

*Вченою радою факультету психології
(протокол № 11 від 28 травня 2015 року)*

Адреса редакції, видавця: 03187, Київ-187, пр. Глушкова, 4д, к.501 , тел: 044-521-32-63 ,
e-mail: apsp@ukr.net

ISSN 2311-214X

© КНУ імені Тараса Шевченка, 2015

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	5
Адамчук Л. М.	5
ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА/КЕРІВНИЦТВА.....	5
Бургонська С. В.	11
ДОВІРА В ДІАДІ «ПСИХОТЕРАПЕВТ-КЛІЄНТ» У ПРОСТОРИ СУЧАСНИХ ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЙ.....	11
Дубовик М.О.	19
ОСОБЛИВОСТІ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА	19
Заболотна В.О.	26
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ РІВНЯ СТРЕСУ В ОРГАНІЗАЦІЯХ.....	26
Кабиш-Рибалка Т.В.	34
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВОЛОНТЕРА СПОРТИВНОГО ПРОФІЛЮ	34
Клименко І.В.	40
Качор У.М.	40
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ЗВЕРНЕНЬ ПРО БЛАГОДІЙНУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНУ ДОПОМОГУ	40
Лазарєва О.П.	46
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	46
Павлін Д.О.	55
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЛЕЙБЕК ТЕАТРУ, КЛАСИЧНОГО ІГРОВОГО ТЕАТРУ І ПСИХОДРАМИ.....	55
Рогаль Н.І.	62
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ КОРЕКЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	62
Сімович О.Г.	69
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	69
Соснюк О.П.	77
Єфремова А.О.	77
ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО РОЗКІШ.....	77

Соснюк О.П.	84
Остапенко І.В.	84
Соснюк Є.О.	84
Стіту А.	84
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙМАННЯ МОЛОДДЮ ІМІДЖУ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИКІВ.....	84
Фомічова В.М.	90
УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ЧИННИКИ ЩАСЛИВОГО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ.....	90
Шелег Т.В.	97
ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОТІ У ДОСВІДІ ДИТИНСТВА	97
Ягіяєв І.І.	103
СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НЕРЕЛІГІЙНИХ ЛЮДЕЙ	103

УДК 159.920

Адамчук Л. М.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут післядипломної освіти, студентка

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА/КЕРІВНИЦТВА

У статті висвітлюється проблема мотивації політичного лідерства/керівництва. Йдеться про теоретичні концепції щодо структури та організації потребно-мотиваційної сфери політичних лідерів.

Ключові слова: політичне лідерство/керівництво, потреби, мотиваційна сфера

В статті освещается проблема мотивации политического лидерства/руководства. Речь идёт о теоретических концепциях относительно структуры и организации потребностно-мотивационной сферы политических лидеров.

Ключевые слова: политическое лидерство/руководство, потребности, мотивационная сфера

The problem of motivation of political leadership/of guidance is illuminated in the article. The question is about theoretical conceptions in relation to a structure and organization of necessities-motivation sphere of political leaders.

Keywords: political leadership/guidance, necessities, motivational sphere

Актуальність дослідження. Політичне лідерство/керівництво як один зі способів існування влади у сфері політики суттєвою мірою визначається суб'єктними ознаками, що відображено у діяльнісно-поведінковому підході щодо їх вивчення. Це особливо характерне для кризових, «смутих» часів, коли трансформуються або руйнуються усталені політичні інститути, і, відповідно, на перше місце, точніше, найбільш значущими, стають політичні процеси. Тоді і набуває провідної ролі політичне лідерство порівняно зі стабільними «інституціональними» часами. Іноді, навпаки, «людський фактор» (прояви суб'єктної активності) ніби ховається всередину політичного життя, будучи жорстко пригніченим інституціональними структурами, що є можливим як в умовах тоталітарних суспільних систем та організацій, так і в демократичних.

Специфіка діяльності лідера/керівника полягає в тому, що предметом його діяльності є безпосередня взаємодія з іншими людьми. Важливим аспектом проблеми лідерства є мотивація лідерської поведінки.

Аналіз досліджень. Залежно від теоретичних позицій, концепції політичного лідерства розділяють на три основні групи. До першої відносять ті, які розглядають лідерство як універсальний прояв людської діяльності. Основною тезою яких є положення про те, що природа лідерства є однаковою в усіх сферах суспільного життя. До другої групи належать такі, що ототожнюють лідерство з керівництвом і управлінням. При цьому формальне володіння владою розглядається як необхідна і достатня умова політичного лідерства. Діяльність лідера постає як адміністративна, а специфіка явища зводиться переважно до правових (партійно-етичних, релігійних або атеїстичних) регуляторів політичної поведінки посадової особи. Політичне лідерство як соціальний інститут ототожнюється з органами державної влади. Врешті, до третьої групи належать ті, хто розглядає політичне лідерство як специфічне явище суспільного життя, що не зводиться до психологічних, економічних або правових принципів (М. Вебер, М. Германн, та ін.).

Метою розвідки є рогляд сучасних поглядів щодо потребово-мотиваційної сфери політичного лідерства/керівництва.

Виклад основного матеріалу. В результаті великої кількості проведених експериментальних робіт (більше семи тисяч), виникло майже стільки ж визначень лідерства, які намагались розкрити це поняття. Дослідження цього складного явища у різних ракурсах, здебільшого, продовжують осмислюватись виходячи з уявлень і висновків, які були сформульовані соціальною та політичною психологією по відношенню до процесів, які вивчаються і спостерігаються на рівні лабораторного експерименту. Їх відрізняє ізольованість, обмежена кількість учасників і відповідно, розірвані суспільні зв'язки, які важко піддаються навіть самому ускладненому та витонченому лабораторному відтворенню.

При цьому емпіричні концепції не ставлять за свою мету спеціальне вивчення політичного лідерства, вони досліджують універсальний феномен як міжособистісну взаємодію для рішення групової задачі [1] сучасний підхід відрізняється від традиційного погляду на лідерство тим, що смисл поняття зсувається до рольової моделі взагалі (лідерство це позиція в групі), і, зокрема, все більш активно визнається роль послідовників. Так, М. Херман говорить про те, що лідерство є багатограним поняттям. Вона виділяє такі його складові: характер лідера та властивості його прихильників (ширше, всіх політичних суб'єктів взаємодіючих з даним лідером), взаємозв'язок між лідером та його «конституентами», а також контекст чи конкретну ситуацію, в яких відбувається лідерство [2]. Але для з'ясування динаміки політичного лідерства в часі і просторі цього замало.

Однією з існуючих точок зору, що лідерство є його особлива роль всередині системи взаємовідносин, яка визначається взаємними очікуваннями лідера і його послідовників призвела до появи численних концепцій: 1) «очікування-взаємодії» (Р. Стогділл); 2) гуманістичної (Д. Мак-Грегор); 3) атрибутивної (Т. Парсонс); 4) «обміну» і трансформаційного лідерства, теорія раціонального вибору, які роблять акцент на взаємодії політиків та виборців у процесі розподілу, обміну і перерозподілу ресурсів політичної діяльності (П. Блау, Дж. Марч, Г. Саймон); 5) мотиваційної (А. Маслоу); 6) ціннісних орієнтацій (М. Вебер, Б. Рассел, С. Москвичов).

Концепція «лідерства як взаємодії» визначає явище лідерства як ефект групової дії. Р. Мертон та ін. дослідники вважають, що лідерство виникає з активного процесу взаємодії та існує там і тоді, де і коли воно усвідомлюється й підтримується іншими членами групи [4]. Отже, діяльний та ефективно працюючий лідер керує тому, що соратники сприймають його як особистість, якій найбільше пасує роль лідера

Американські дослідники К. Бланшар і П. Херсі і у своїй теорії «життєвого циклу» стверджують, що міра прояву влади лідера залежить від зрілості послідовників і виконавців. У понятті «зрілість» вони мають на увазі здатність послідовників нести відповідальність за свої дії та поведінку, а також бажання досягти поставленої мети на основі освіти і практичного досвіду [5, 6].

Е. Холландер, автор концепції «кредиту довіри», дійшов висновку, що ініціативність лідера залежить від того, наскільки послідовники усвідомлюють його компетентність та оцінюють його дії як такі, що відповідають нормам, прийнятим у їхній політичній організації. Поняття «кредиту довіри» визначає права лідера на нестандартність поведінки в певних рамках. Прихильники видають своєму лідерові так звані «кредити», які він може поповнювати або витрачати залежно від правильності чи хибності своїх дій. «Кредити довіри» лідер використовує для поновлення своєї діяльності. Нереалізовані лідером очікування послідовників пов'язують з невикористаними кредитами. «Кредит довіри» (як одиниця виміру політичної ситуації) допомагає зрозуміти процес періодичності появи як лідерів різного штибу, так і тих завдань і особливостей політичної ситуації які під його проводом мають справдитися [7].

Роль особистості в політиці розглядається в умовах політичної системи, яка є структурованою і складається з певної множинності індивідів які об'єднані в групи. Проте одна справа політичні лідери чи люди, наділені різного роду політичною владою, інша річ — пересічні індивіди, з яких складається суспільство. Оскільки, різні люди виконують різні політичні ролі та функції.

Як вважає чимало дослідників, сама природа лідерства означає те, що важливими для нього є такі риси, як комунікабельність, потреби у владі і в досягненнях. Зокрема, йдеться про те, що лідерів від нелідерів відрізняють риси, які характеризують їх мотиваційну сферу: *потяги* (потреби в досягненнях, честолюбство, енергія, наполегливість, ініціатива); *мотивація лідерства* (персоніфікована чи соціалізована). Так, персоніфікована мотивація лідерства характерна для осіб, які прагнуть влади заради її самої, бажать домінувати над іншими і часто зацікавлені в статусі і атрибутах влади. А лідери, які мають мотивацію до соціалізованої влади, щоб досягнути бажаних цілей, більше прагнуть до співробітництва з іншими (а не до домінування над ними). Зрозуміло, що для підлеглих, учнів і організації в цілому, лідери, які прагнуть до соціалізованої влади, більш корисні [D. L. Kirkpatrick, J. D. Kirkpatrick, 2006].

Як вже підкреслювалось, поведінка і діяльність лідера є полімотивованою. Найчастіше науковці виділяють такі важливі для лідерської поведінки потреби: потребу в досягненнях, потребу у владі, потребу в афіліації. Розглянемо їх. Головною ознакою потреби в досягненнях є поведінка, яка спрямована на досягнення. Д. Макклелланд (2007) і Дж. Аткінсон (1964) в своїх дослідженнях проаналізували структуру потреби в досягненні, умови її формування і впливу на поведінку. На їх думку, ця потреба має відношення не тільки до досягнення своїх

цілей, а й до майстерності, маніпулювання, подолання перешкод, встановлення високих стандартів роботи, змагань, перемог над кимось. За їх спостереженнями, люди, які прагнуть до певних досягнень, досить часто, щоб досягнути своєї мети, шукають саме влади. Висока потреба в досягненні може проявлятися в сильній орієнтації на задачу, при цьому, неуспіх на початку робить для них цю задачу ще більш привабливою. Вмотивовані на досягнення особи розглядають інших людей в своєму оточенні чи групу в якості чинника допомоги чи, навпаки, перешкоди для їх досягнень. При цьому, вони надають переваги своїй незалежності і уникають таких міжособистісних відносин, які можуть привести їх до залежності від інших. Поглиблюючи теорію мотивації досягнення, Дж. Аткинсон виділяє два мотиви, які пов'язані з потребою в досягненні: мотив на досягнення успіху і мотив на уникнення невдачі, причому, обидва ці мотиви розглядаються в контексті вірогідності успіху. Емоційні переживання і після успіху, і після невдачі залежать від суб'єктивних очікувань людини відносно її можливостей досягнути певного успіху. На оцінку суб'єктивної вірогідності наслідків впливає відносна сила мотивів, тобто: більш високий мотив досягнення успіху буде сприяти більш високій оцінці вірогідності цього успіху.

Потреба в досягненні потребує активності від людини. Багато в чому ця потреба формується в онтогенезі. З потребою в досягненні тісно пов'язаний рівень домагань особистості. І від того, наскільки особистісно значущою буде та чи інша мета для особистості, буде залежати і рівень вдоволення від досягнення цієї мети, а значить і рівень вдоволення самої потреби в досягненні. Щоб більш менш коректно орієнтуватися у політичній поведінці особи необхідно знати її цілий те, на скільки вона застосовує принцип «мета виправдовує засоби» в своєму житті.

Багато цікавої інформації щодо пояснення лідерської поведінки дає такий напрямок психології, як мотивація досягнень. Треба сказати, що це один із фундаментальних напрямків в сучасній психології. В останні роки в мотивації досягнень все більшу увагу звертають на комплексні когнітивно-афективні процеси, які лежать в основі людської мотивації і впливають на успішність в продуктивній діяльності; крім того, робляться спроби побудови інтегральної картини, яка заснована на аналізі взаємодії людини з середовищем.

У сучасній психології мотивації досягнень розроблено багато моделей мотивації, деякі із них можуть поглибити наші уявлення про мотивацію лідерської поведінки. Так, Г. Мюррей, М. Селігман і інші [27] вважають, що мотивація досягнення є генералізованим, стабільним утворенням, яке більш менш рівномірно розподілено по різним видам діяльності, які традиційно вважаються «досягницькими» (навчання, громадська робота, професійна діяльність, спорт, політика), так і тих, які стосуються взаємодії з людьми, міжособистісних стосунків тощо. Інші дослідники вважають, що мотиваційні змінні є багато в чому ситуаційно специфічними утвореннями і змінюються з часом.

Ще одна точка зору на це питання — мотивація досягнення має специфічні особливості, які залежать від конкретної сфери активності індивіду. Наприклад, Х. Д. Шмальт (1976) виділяє шість незалежних сфер, в яких може проявлятися мотивація досягнення: діяльність фізична, музична, навчальна, спортивна, самоствердження і діяльність по наданню допомоги.

Д. Сервон (2003) показав, що при оцінці людиною власної ефективності у

будь-якій ситуації у свідомості виникають особливо чіткі схематичні уявлення про власне Я. Певна Я-схема, яка виникає у свідомості в різних ситуаціях, забезпечує відносну сталість оцінок власної ефективності в різних ситуаціях. Виявилось також, що Я-схеми окремих індивідів і пов'язані з ними ситуаційні уявлення були досить специфічними. Було також знайдено, що уявлення про ефективність зберігається від ситуації до ситуації, але цей феномен має місце лише в нерелевантних (відносно незначимих) для індивіда ситуаціях, які не представлені в я-схемах.

В роботах А. Бандури (1986), які присвячені самоефективності, також представлена ця точка зору: самоефективність він розглядає як ситуаційно-специфічний конструкт (там же). Він вважає, що основою розуміння мотивації є не цінність (привабливість) успішного результату і не очікування успіху, а впевненість в собі, віра в свої здібності впоратися з даним видом діяльності. Підкреслимо, що концепція самоефективності є частиною соціально-когнітивної теорії А. Бандури, у відповідності з якою психологічне функціонування людини описується в термінах безперервної взаємодії 3 груп факторів – поведінкових, когнітивних і тих, які відносяться до оточуючого середовища.

Згідно з цією концепцією, когнітивні процеси впливають на поведінку. Концепція самоефективності увібрала в себе численні дослідження, які проводилися в рамках концепцій локусу контролю, каузальних атрибутів і навченої безпомічності. А. Бандура вважає, що привабливість результату і віра в позитивний результат (очікування успіху) недостатні для запуску мотивації суб'єкта. Необхідна також віра в свої здібності справлятися з даним видом діяльності. Самоефективність вважають детермінантою людської поведінки. Він визначає її як судження людей про свої здібності організувати і виконувати цілі дії, які необхідні для досягнення установлених заранеє типів результатів діяльності. Самоефективність полягає в тому, наскільки компетентним почувається людина, виконуючи ту чи іншу справу. До конструкту самоефективності А. Бандура використовував поняття «очікування ефективності», тобто переконаність в тому, що індивід здатен здійснити поведінку, яка необхідна для досягнення очікуваних результатів. «Очікування ефективності» він відрізняв від поняття «очікування результатів» (особиста оцінка того, що та чи інша поведінка повинна призвести до тих чи інших результатів). Зокрема, особи з високою самоефективністю є більш наполегливими, краще вчаться, а також мають велику самоповагу, менш тривожні і менш схильні до депресії. Вибір особою тієї чи іншої лінії поведінки – і в сфері досягнень і в міжособистісних відносинах – значною мірою залежить від її уявлень про те, наскільки ефективно вона зможе діяти.

Значний вклад в розуміння мотивації лідерської поведінки вносить також теорія самодетермінації Е. Десі і Р. Райана (1993), які розробили теоретичний підхід до пояснення внутрішньої та зовнішньої мотивації. Вони виокремлюють базові потреби, які лежать в основі внутрішньої мотивації, оцінки та інтерпретації індивідом подій зовнішнього середовища. На їх думку, внутрішня мотивація є вродженою характеристикою людини, яка включає прагнення до пошуку і подоланню задач оптимального рівня складності. Спираючись на праці гуманістичного напрямку, Е. Десі стверджує, що внутрішня мотивація базується на вроджених (організмічних) потребах в компетентності та самодетермінації.

Остання ініціює та енергетизує широкий спектр діяльностей і психологічних процесів, для яких первинним винагородженням є відчуття ефективності і автономії.

Внутрішньо мотивована поведінка заснована на відчутті майстерності і компетентності, інтересі а також на відчутті свободи від зовнішніх тисків, таких як винагороди і підкріплення, коли індивід сприймає себе причиною своїх дій. Внутрішні потреби в компетентності і самоодетермінації мотивують людей постійно прагнути до досягнення цілей оптимального рівня складності, цілей, які не є ані дуже простими, ані дуже складними.

Крім названих вище потреб, Е. Десі і Р. Райан виокремили існування третьої базової вродженої потреби – потреби в близьких стосунках з іншими людьми. Потреба в самодетермінації (чи як ще називають – в автономії) містить прагнення самостійно контролювати власні дії і поведінку, бути їх ініціатором. Потреба в компетентності включає прагнення суб'єкта досягнути різних зовнішніх і внутрішніх результатів і бути ефективним. Дослідники вважають, що в основі внутрішньої мотивації лежить не просто потреба в компетентності, а потреби в самодермінованій компетентності. Ця потреба стимулює людей прагнути до пошуку й розв'язанню важких задач, оптимальних з точки зору їх здібностей, що призводить до відчуття майстерності і компетентності. Потреба у взаємозв'язку з іншими людьми – включає встановлення надійних і вдовольняючих індивіда відносин з іншими людьми, тобто таких, які засновані на почутті приналежності і прив'язаності. Ця остання потреба є умовою для успішного становлення і функціонування потреби в автономії.

Характеризуючи поведінку людей А. Адлер (1997) говорить про мотив прагнення до домінування. В основі його концепції лежить уявлення про прагнення до домінування як єдиної рушійної сили, яка лежить в основі структури особистості, спрямовує всі її ресурси на досягнення досконалості чи превосходства і надає смисл всьому її існуванню. Він приходить до висновку, що людині притаманне прагнення до досконалості, а жага влади є лише одним із можливих негативних варіантів вдоволення цієї потреби. Метою прагнення до домінування є влада над собою і речами. Людиною керує невдоволеність своїми здібностями і можливостями, активне прагнення збільшити їх, досягти досконалості. При цьому прагнення до досконалості є одним із аспектів ідеалу розвитку особистості, а іншим є взаємодія першого з соціальним інтересом чи почуттям спільності. Прагнення домагатися досконалості, на думку А. Адлера, є головною рушійною силою розвитку особистості. Ця універсальна мотиваційна тенденція набуває конкретної форми у вигляді прагнення до мети, яка розуміється суб'єктивно і є визначальною для особистості. Домінування як мета може опредмечуватися в конструктивному і деструктивному напрямках, відповідно як перевага над власними слабкостями, своїми минулими досягненнями і як перевага над іншими людьми. Воно може прийняти форму прагнення до росту, розвитку вмінь і здібностей, роботи заради більш досконалого способу життя чи, навпаки, проявитися у формі боротьби за особисте переважання над іншими людьми. Умовою, яка забезпечує розвиток прагнення до домінування в позитивному напрямку, є соціальний інтерес. Людина з розвинутим соціальним інтересом не буде прагнути до влади над іншими, а буде вдовольняти своє прагнення до домінування через вдосконалення свого потенціалу, досягненнями

максимально можливого результату в обраній справі.

Висновки. Соціальні, суспільно-владні відносини породжують типологічні властивості лідерів та керівників, які існують у кожному суспільстві. А отже існують відповідні до них зміст та інтенсивність потреб соціально-політичного існування людей. Поведінка людей, які мають політичну владу, поведінка їхніх суперників, їхня взаємодія з іншими членами соціуму продукують тип політичного лідерства/керівництва.

Список використаних джерел:

1. Шалагинова Л. В. Психология лидерства : уч. пос. / Лариса Валерьевна Шалагинова. – СПб. : Речь, 2007. – 464 с.
2. Херман М. Дж. Стили лидерства в формировании внешней политики / М. Дж. Херман // Политические исследования. — 1991. - № 1. — С. 91—98.
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / Р. Мертон / Общ. ред. В. В. Танчер ; пер. с англ. В. Каспинская.- К. : Ин-т социологии, 1996. – 112 с.
4. Кудряшова Е. В. Лидер и лидерство : исследования лидерства в современной западной общественно-политической мысли / Е. В. Кудряшова. — Архангельськ : Изд-во Поморского межд-го педагогического ун-та им. М. В. Ломоносова, 1996. — С. 24-25.
5. Hersey P. Management and Organizational Behavior. 4 th ed. / P. Hersey, K. Blanchard. — N. Y. : Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1982. – 134 p.
6. Hersey P. Life-cycle theory of leadership. Training and Development Journal / P. Hersey, K. Blanchard. - 1969. - № 23. – P. 26–34.
7. Hallander E. Emergent Leadership and Social Influence / E. Hallander // Leadership and Interpersonal Behavior. — N. Y., 1961. – P. 45.

УДК 615.851

Бургонська С. В.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка

ДОВІРА В ДІАДІ «ПСИХОТЕРАПЕВТ-КЛІЄНТ» У ПРОСТОРИ СУЧАСНИХ ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЙ

Довіра клієнта до психотерапевта є важливою складовою психотерапевтичних відносин, умовою для згоди клієнта працювати з психотерапевтом і запорукою якісної роботи з психотерапевтом та зумовлена особистісними особливостями клієнта і може трансформуватися в процесі психотерапії. Створювати взаємну довіру - означає створювати терапевтичний клімат, який сприяє обговоренню значущих проблем. Це - обов'язок психотерапевта. Успішність створення терапевтичного клімату обумовлена особистісними властивостями психотерапевта і його ставленням до психотерапії, підходами, які він практикує. Останні роки набувають небувалої популярності форми інтернет консультування. Але такий спосіб роботи має свою специфіку, форму, свої переваги і слабкі місця. Спеціалісти зовсім не усіх шкіл психотерапії практикують таку роботу.

Ключові слова: психотерапія, довіра, інтернет психотерапія, взаємовідносини

Доверие клиента к психотерапевту является важной составляющей психотерапевтических отношений, условием для согласия клиента работать с психотерапевтом и залогом качественной работы с психотерапевтом, обусловлено личностными особенностями клиента и может трансформироваться в процессе психотерапии. Создавать взаимное доверие - значит создавать терапевтический климат, способствующий обсуждению значимых проблем. Это - обязанность психотерапевта. Успешность создания терапевтического климата обусловлена личностными свойствами психотерапевта и его отношением к психотерапии, подходами, которые он практикует. Последние годы приобретают небывалую популярность формы интернет консультирования. Но такой способ работы имеет свою специфику, форму, свои преимущества и слабые места. Специалисты вовсе не всех школ психотерапии практикуют такую работу.

Ключевые слова: психотерапия, доверие, интернет психотерапия, взаимоотношения

Trust client to a therapist is an important part of psychotherapeutic relationship, by consent of the client to work with the therapist and guarantee quality work with the therapist and personal characteristics caused by the client and can be transformed in the process of psychotherapy. Creating mutual trust - means to create a therapeutic climate that promotes discussion of important issues. This is duty of the therapist. The success of creating a therapeutic climate due to the personal qualities of the therapist and his relationship to psychotherapy approaches, which he practices. Recent years have become unprecedented popular form of online counseling. But this way of working has its own specifics, shape, its advantages and weaknesses. Experts not all of the schools of psychotherapy practiced such work.

Keywords: psychotherapy, trust, online psychotherapy, relationships

Актуальність. Розвиток наукових уявлень про терапевтичне значення взаємовідносин між психотерапевтом і клієнтом співпадає з еволюцією психотерапії в цілому.

Терапевтичні відносини в загальному своєму вигляді – це відносини співпраці, які встановлюються між психотерапевтом і клієнтом. Будь-яка психотерапевтична робота реалізується в процесі взаємодії психотерапевта і клієнта, проте види і способи такої взаємодії можуть бути різними, особливо сьогодні.

Завдяки інтернету методи комунікації і взаємодії між психотерапевтом і клієнтом набувають нових меж, розширюються можливості психотерапевтичного втручання, відбувається оптимізація цього процесу в просторі і часі. Але такий спосіб роботи має як переваги так і слабкі місця. Таку роботу практикують спеціалісти лише деяких шкіл психотерапії. Так само, не кожному клієнту до вподоби «кишеньковий психолог» або «психолог по телефону», зате цінуються реальні стосунки у реальному часі.

Метою данної статті є аналіз проблеми формування взаємовідносин і довіри між психотерапевтом та клієнтом у просторі сучасних технологій. Крім того, ми маємо намір перерахувати та описати способи взаємодії клієнтів із психотерапевтами з використання можливостей інтернету та дослідити розповсюдженість таких способів серед психотерапевтів, що мають освіту у гештальт, клієнт-центрованому та психоаналітичному підходах.

У кожній зі сфер людської активності і на кожному її етапі можливі специфічні форми і види довіри/недовіри, що відрізняються за своїм походженням, детермінантами, механізмами та виконуваними функціям. [5, с. 30]

Як показано Табхаровою С. П., за мірою посилення близькості і ступеня знайомства з партнером кількість критеріїв недовіри йому знижується, а кількість критеріїв довіри зростає. Переважна більшість позитивних характеристик найбільш значимі для довіри близькій людині, негативні характеристики - для недовіри незнайомій людині. Однак існують особистісні особливості (відношення до людей) і фактори групової належності (стать, вік, тип ділової активності), що впливають на співвідношення критеріїв довіри і недовіри різним категоріям людей. Це співвідношення визначається функціями, які виконують довіра і недовіра у житті суб'єкта. [3, с. 173]

Створювати взаємну довіру - означає створювати терапевтичний клімат, який сприяє обговоренню значущих проблем. Це - обов'язок психотерапевта. Успішність створення терапевтичного клімату обумовлена особистісними властивостями психотерапевта і його ставленням до психотерапії, підходами, які він практикує, тощо. [4, с. 91]

На думку провідних психотерапевтів, специфіка і якість психотерапевтичного контакту є одним із найважливіших лікувальних факторів, від якого залежить успіх психотерапії в цілому.

Необхідною умовою для психотерапії в класичних традиціях є очна зустріч психотерапевта і клієнта. Після завершення основного курсу психотерапії, за взаємною згодою, за клієнтом залишається право повернутись до роботи із своїм психотерапевтом в разі необхідності або працювати у так званому форматі «по запиту». Проте багато психотерапевтів також залишають за своїми клієнтами можливість зателефонувати в разі нагальної необхідності. Але які ще є види роботи та взаємодії з психотерапевтом без особистої зустрічі?

Інтернет об'єднує більше 50 тисяч комп'ютерних мереж, його використання призвело до нового поширення та обміну інформацією в сфері психотерапії та дало імпульс для пошуку нових форм психотерапії з урахуванням можливостей мережі. [6]

Різноманітні інтернет ресурси виділяють наступні сучасні види роботи та взаємодії з спеціалістом який має психологічну та психотерапевтичну освіту:

- *Телефони довіри:*

Спочатку служби телефонної допомоги організовувалися як центри з попередження суїцидів. Вперше надали свої службові телефонні номери преподобний Пітер У.Уест з Клеменсвудської баптистської церкви в Іолфордї та преподобний Чад Вара з церкви св. Стефана в Уолбрузі (Лондон) в 1953 для того, щоб люди, самотні, розгублені або такі що мають суїцидальні наміри, могли звернутися за допомогою. Вони навіть не могли припустити, яка кількість дзвінків надійде і яку реакцію це викличе у всьому світі. [7]

На сьогоднішній день робота психолога на телефоні довіри базується на таких основних принципах:

- *анонімність абонента і консультанта* (обидва вони не зобов'язані називати себе, повідомляти своїх особистих даних; консультант часто виступає під псевдонімом, абонент може назватися будь-яким ім'ям (або взагалі не повідомляти його))

- *конфіденційність* (зміст бесіди не записується і не передається третій стороні; може збиратися лише статистична інформація про дзвінок)

- *толерантність* (погляди, які висловлює абонент не засуджуються і не критикуються; це дозволяє створити комфортні умови для розмови і ефективної роботи з проблемою)

- *управління розмовою* (абонент може в будь-який момент перервати розмову)

Крім базових принципів, персонал кожного такого телефону довіри виробляє свою методику консультування, набір правил і установок для консультанта. [7]

- *Скриботерапія:*

Термін «скриботерапія» (від латинських слів: *scribo* - "писати" і *therapia* - "лікування") – мається на увазі те, що в листуванні відображаються як вплив консультанта (психотерапевта) на клієнта, так і вербальне й невербальне самовираження клієнта. [2]

Зрозуміло, що кращим варіантом "скриботерапії" буде консультаційне або психотерапевтичне листування звичайним листом від руки, але зараз можлива робота і по e-mail або соц. мережі – оскільки на сьогоднішній день це анонімна, найдоступна, недорога, і, в той же час, досить ефективна психологічна допомога та психотерапія при різних психологічних проблемах або емоційних розладах особистості.

Іноді, людині достатньо просто висловити наболіле і розрядити негативні емоції (крик душі) щоб відчути себе знову щасливою.

Бурно М. Є. зазначав, що пацієнти з давніх пір своїми листами підказували лікарям цей психотерапевтичний спосіб. Після виходу у світ знаменитих психотерапевтичних листів Гуго Оппенгейма з'явилось чимало видань в такому дусі, а також наукових робіт про терапію листами, особливо в останні роки [1].

Тим не менш, скриботерапія, як консультативно-психотерапевтична методика, має і ряд обмежень, які також необхідно приймати до уваги:

- дистантність допомоги в багатьох випадках ускладнює діагностику, не дозволяє орієнтуватися на невербальні прояви клієнта, побачити неконгруентність поведінки та вербальних повідомлень;

- відомо, що багато невротичних проявів вимагають прямого психотерапевтичного втручання лікаря або психолога;

- між написанням листа клієнтом і відповіддю психолога може пройти значний відрізок часу, за який ситуація може істотно змінитися. [2]

- *Психотерапія по електронній пошті:*

Це когнітивно-динамічна психотерапія, заснована на листуванні по електронній пошті (e-mail), розроблена Ю.С.Кузнецовим. Первинним завданням такого методу було порівняння суб'єктивних уявлень пацієнта і семантичного аналізу системи його цінностей з об'єктивно існуючими умовами життя, обумовленими соціумом, середовищем існування. Всі проблеми, в тому числі і медичні симптоми, розглядаються в ряді інших феноменів, що зумовлюються невідповідністю суб'єктивної та об'єктивної систем цінностей і як наслідок - ціннісною дезадаптацією.

В процесі роботи розкривається динаміка формування суб'єктивної системи цінностей, впливу на неї онтогенетичних факторів виховання, впливу середовища, і, паралельно, розглядається зміна умов життя, динаміка

формування об'єктивної системи цінностей, встановлюються до того неусвідомлювані їх взаємозв'язки з проблемою пацієнта.

Виявивши події, що сформували дезадаптивну тенденцію (цінність), пацієнт її переоцінює з нових позицій, внаслідок чого сам факт втрачає свій вплив, емоції, будучи безпосередньою оцінкою суб'єктом об'єкта, набувають більшу адекватність. [6]

Крім високого рівня анонімності, такий метод дає пацієнтові час на обдумування, редагування, а значить, для додаткової когнітивної роботи над проблемою в порівнянні зі спілкуванням у реальному часі.

- *Онлайн консультування за допомогою програмного продукту Skype та його аналогів (з відео підтримкою або без такої):*

Це популярний у багатьох країнах вид надання психологічної допомоги шляхом зв'язку терапевта і клієнта через інтернет. Контакт здійснюється за допомогою використання системи Skype, яка надає можливість зустрічі в реальному часі, за допомогою установки голосового і відео контакту; так само система Skype дає можливість використання чату - листування в реальному часі.

- *Групова комунікація між психотерапевтом і психотерапевтами та клієнтами (психотерапія із використанням chat, usenet-система «телеконференцій», онлайн тренінги та вебінари)*

Відібрані до цієї групивиди роботи/взаємодії з спеціалістом, який має психологічну та психотерапевтичну освіту, які ми можемо знайти в просторах інтернету схожі тим, що носять груповий характер, при необхідності можуть потребувати попередньої реєстрації на відповідному ресурсі, а також стосуються, в переважній частині, конкретних тем та питань.

Chat - текстовий чи розмовний діалог двох і більше користувачів в реальному часі. Дозволяє проводити не тільки індивідуальну, а й групову психотерапію із збереженням високого рівня анонімності. [6]

Usenet - система так званих "телеконференцій", або "групи новин". Свого роду групове листування, розтягнуте в часі (повідомлення затримуються в каталозі від 5 до 30 днів) з доступом всіх користувачів. Каталог являє собою дуже широкий, постійно поповнюваний тематичний список. Користувач, який вибрав потрібну йому тему (підписався на групу новин), набуває доступ до іншого списку назв повідомлень, впорядкованих за часом і взаємозв'язкам (ієрархії); вибравши назву, він отримує текст повідомлення або може додати своє. [6]

Usenet через свою зручність в даний час розвивається як особливий засіб поширення та обміну інформацією не тільки між психотерапевтами-практиками та дослідниками, але й пацієнтами, потенційно зацікавленими у зверненні до психотерапії. [6]

Важливо сказати, що ніщо інше не замінить очного контакту, де терапевт зустрічається зі своїм клієнтом і їх спілкування відбувається наживо. Вони зустрічаються раз чи два на тиждень, в певний день, у визначений час, опрацьовують проблеми клієнта «тут і зараз», здійснюючи тим самим динамічну та ефективну роботу.

При живому контакті, у порівнянні із інтернет консультуванням, терапевт черпає інформацію для аналізу не тільки в комунікативно-інформаційній складовій зустрічі, але і в невербальному контакті: погляд, міміка, дихання, руху клієнта, особливості його поведінки.

Проте, доктор Richard O'Reilly з колегами в Канаді провели дослідження на 495 хворих, яке показало, що консультації психіатра і подальше спостереження online (телепсихіатрія) мають таку ж ефективність як і очне консультування. При цьому, психіатрична допомога обходиться хворим, принаймні, на 10% дешевше [11, с. 836-843]

Дослідження Цюріхського університету показало, що онлайн-консультування за ефективністю незначно перевершує консультування очне. Професор Andreas Maercker зазначає, що після лікування депресій у групі, яка проходила онлайн терапію, покращало 53% пацієнтів, порівнюючи з групою тих, хто відвідував психотерапевта очно, де показники становлять 50%. Через три місяці після терапії покращення у першій групі досягло 57%, а у другій групі з традиційною формою психотерапії лише 42%. [10]

Терапія для людей з легкою формою депресії, що надається через інтернет, може бути настільки ж ефективною, як і традиційна терапія. Однак, експерти зазначають, що повинні існувати довірчі відносини між психотерапевтом і клієнтом, психотерапевт має заволодіти довірою клієнта. [12]

Дослідження доктора Brett Litz виявило, що когнітивно-біхевіоральна терапія онлайн показала ефективність при лікуванні посттравматичного стресового розладу. Ефект терапії зберігається після її закінчення і стан пацієнтів продовжує поліпшуватися без подальших зустрічей з психотерапевтом [9].

David Hailey з колегами провели аналіз 72 наукових статей, присвячених різним формам інтернет терапії. Автори дослідження визнали високу якість представлених для аналізу робіт, що доводить достовірність досліджень. [8]

Серед усіх переваг інтернет психотерапії, опис яких можна знайти в інтернеті, ми виділили і узагальнили наступні:

- доступність;
- зведення до мінімуму конкурентних інтерферуючих впливів (дорога, приміщення, зовнішність консультанта тощо);
- більша доступність (можливість звернень у зручний час);
- ширший географічний доступ (можливість консультування клієнтів з інших міст, країн);
- анонімність;
- конфіденційність;
- екстреність;
- більш низький рівень тривожності клієнта і психолога;
- більш адекватна форма роботи з підлітками та дорослими, для яких вступ в живий контакт із психологом пов'язаний з додатковими труднощами;
- більш адекватна форма виведення людей з кризових станів, при яких легше звернутися за допомогою на телефон довіри або у формі листа, ніж особисто;
- зручність відстеження процесу психотерапії від початкового до поточного моменту. Якщо текстові файли збережені - з'являється можливість як додаткового переосмислення психотерапевтом своєї роботи, так і використання цієї інформації для супервізії. У процесі такої роботи пацієнт також краще структурує свої переживання, «матеріалізує» їх, позначає «кордони» своєї проблеми.

- зручність системи оплати та грошових переказів.

Поряд з новими можливостями, такими як виняткова анонімність не тільки індивідуальної, але і групової роботи, безмежна доступність, в інтернет-психотерапії існують такі проблеми:

- *Етичні*, так як психотерапевтична допомога по мережі інтернет народжує специфічні, ще не достатньо вивчені ризики, можливість хакерського втручання в листування і т.д.
- *Юридичні*, пов'язані з тим, що інтернет - всесвітня мережа, виходить за рамки держави, національного законодавства, що регламентує медичну допомогу;
- *Методологічні* - через обмежених можливостей в діагностиці у зв'язку з недостатньою зворотним зв'язком, її в основному текстово-орієнтованим характером; необхідна подальша розробка принципово нових, адаптованих для застосування в інтернеті методик психотерапевтичної допомоги. [6]

В рамках роботи над дисертаційним дослідженням ми проводили *опитування* психотерапевтів які навчалися і працюють в трьох різних напрямках психотерапії – гештальт-терапії, психоаналітичній терапії та клієнт-центрованої психотерапії.

Метою опитування було з'ясувати популярність використання психотерапевтами різних форм інтернет психотерапії в роботі із клієнтами, а також, які саме форми використовують психотерапевти кожного із напрямку психотерапії і який відсоток серед їхньої практики становлять такі форми інтернет психотерапії.

У опитуванні прийняло участь 158 психотерапевтів, з них - 58 клієнт-центрованих спеціалістів, 55 спеціалістів з гештальт-терапії та 50 спеціалістів психоаналітиків. Усі вони вільно володіють українською і російською мовами, багато хто також володіє англійською або німецькою чи французькою мовами.

Серед клієнт-центрованих не використовують форми інтернет-психотерапії 25 спеціалістів з 58. В свою чергу, з 28 спеціалістів, які використовують практикують консультації по Skype з відео підтримкою (28 з 28) або форми телефонного консультування (10 з 28). У практиці клієнт-центрованих психотерапевтів серед усіх їх клієнтів форми інтернет консультування складають 10-15%, як зазначили самі спеціалісти.

У групі гештальт-терапевтів переважна більшість, а саме, 47 спеціалістів з 55 використовують форми інтернет-психотерапії. Усі з них працюють зі Skype з відео зв'язком, лише з аудіо підтримкою - 38 з 47. У практиці гештальт-терапевтів серед усіх їх клієнтів форми інтернет консультування складають 15-20%, як зазначили самі спеціалісти.

Психоаналітики більше використовують форми інтернет психотерапії і лише 5 з 50 спеціалістів не користуються ними. Зі Skype з відео зв'язком працюють 45 спеціалістів, також всі вони використовують Skype в режимі аудіозв'язку. Як зазначили самі спеціалісти, у практиці психоаналітиків серед усіх їх клієнтів форми інтернет консультування складають 15-35%.

Висновки. В останні роки набувають значної популярності різні форми інтернет психотерапії. Серед таких форм можна виділити телефони довіри, скриботерапію, психотерапію по електронній пошті, різні види консультацій в

режимі відео конференцій, чати, вебінари та інші групові онлайн форми роботи психотерапевта з клієнтом.

Ряд зарубіжних досліджень наводить статистичні данні, відповідно до яких ефективність інтернет психотерапії принаймні не нижче ефективності очної форми.

В рамках роботи над дисертаційним дослідженням ми проводили опитування психотерапевтів, які навчалися і працюють в трьох різних напрямках психотерапії – гештальт-терапії, психоаналітичній терапії та клієнт-центрованої психотерапії. Опитування показало відмінності в популярності такого методу серед психотерапевтів різних напрямків, а також у тому, який відсоток від усієї психотерапевтичної практики у спеціалістів становить така форма інтернет психотерапії.

Список використаних джерел

1. Бурно, М.Е. О самом главном в терапии творческим самовыражением [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. 2011. N 3. - 1 CD-ROM. - Загл. с этикетки диска (http://www.medpsy.com/mprj/archiv_global/2011_3_8/nomer/nomer11.php)
2. Габбасова, А. А. Скриботерапия [Электронный ресурс]: электрон. дан. – М., 2013 - 1 CD-ROM. - Загл. с этикетки диска (<https://www.b17.ru/article/13824>)
3. Ильин, Е. П. Психология доверия [Текст] / Е.П.Ильин. - М. : Питер, 2013. - 288 С.
4. Кочюнас, Р. Основы психологического консультирования. [Текст] / Р.Кочюнас. - М. : Академический проект, 1999 - 240 С.
5. Купрейченко, А.Б. Психология доверия и недоверия [Текст] / А.Б.Купрейченко. - М. : Институт психологии РАН, 2008. - 571 С.
6. Карвасарский, Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия [Текст] / Б.Д Карвасарский. – СПб. : Питер, 2000. – 672 С.
7. Романова, Е. Работа психолога на телефоне доверия. Методическое пособие [Электронный ресурс]: электрон. дан. – М., 2001 - 1 CD-ROM. - Загл. с этикетки диска (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Article/rom_rabps.php)
8. Hailey David The Effectiveness of Telemental Health Applications: A Review [Electronic resource] / David Hailey, Risto Roine, Arto Ohinmaa. - The Canadian Journal of Psychiatry, Vol 53, No 11, 2008. - Mode of access: WWW.URL: <http://publications.cpa-apc.org/media.php?mid=694> - Last access: 2015. – Title from the screen.
9. Litz B.T. Randomized Controlled Proof-of-Concept Trial of an Internet-Based, Therapist-Assisted Self-Management Treatment for Posttraumatic Stress Disorder. [Text] / Litz B.T Engel C.C, Bryant R, Papa A.A. - *Am J Psychiatry.*, 2007. - 164(11):1676-84.
10. Maercker Andreas. Internet-based versus face-to-face cognitive-behavioral intervention for depression: A randomized controlled non-inferiority trial. [Electronic resource] / Andreas Maercker, Birgit Wagner, Andrea B. Horn,. - *Journal of Affective Disorders.*, 2013. – Mode of access: WWW.URL: http://www.mediadesk.uzh.ch/articles/2013/psychotherapie-via-internet-wirkt-gleich-gut-oder-besser-wie-im-sprechzimmer_en.html - Last access: 2015. – Title from the screen.
11. O'Reilly Richard. Is Telepsychiatry Equivalent to Face-to-Face Psychiatry? Results From a Randomized Controlled Equivalence [Text] / O'Reilly Richard, Joan Bishop, Karen Maddox, Lois Hutchinson, Michael Fisman, Jatinder Takhar. - *Trial psychiatric services.*, 2007. - Vol. 58 No. 6, 836-843 p
12. The Web: Online psychotherapy effective [Electronic resource] / - 2005. - Mode of access: WWW.URL: <http://phys.org/news/2005-11-web-online-psychotherapy-effective.html> - Last access: 2015. – Title from the screen.

Отримано 03.04.2015 р.

ОСОБЛИВОСТІ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Стаття присвячена дослідженню сексуальної сфери осіб з розладами аутистичного спектра. Проаналізовано особливості сексуальної поведінки осіб з аутизмом підліткового та юнацького віку. Наведено результати дослідження відмінностей у сфері сексуальності між особами без порушень психологічного розвитку та групою осіб з розладами аутистичного спектра. Розглядаються основні варіанти проявів неприйнятної сексуальної поведінки з боку підлітків та юнаків з аутизмом.

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, сексуальність, неприйнятна сексуальна поведінка, соціальна поведінка, статеве виховання

Статья посвящена исследованию сексуальной сферы лиц с расстройствами аутистического спектра. Проанализированы особенности сексуального поведения лиц с аутизмом подросткового и юношеского возраста. Приведены результаты исследования различий в сфере сексуальности между лицами без нарушений психологического развития и группой лиц с расстройствами аутистического спектра. Рассматриваются основные варианты проявления неприемлемого сексуального поведения среди подростков и юношей с аутизмом.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, сексуальность, неприемлемое сексуальное поведение, социальное поведение, половое воспитание

The article focuses on the sexuality of individuals with autism spectrum disorders. The main features of sexual behavior among adolescents and adults with autism are discussed. The general analysis of the research concerning the differences in sexual sphere between individuals with ASD and group of normally developed individuals is given. The main types of inappropriate sexual behavior among adolescents and adults with autism are also shown in the article.

Keywords: autism spectrum disorders, sexuality, inappropriate sexual behavior, social behavior, sexual education

Актуальність. Розлади аутистичного спектра (надалі РАС) належать до діагностичної категорії загальних розладів психологічного розвитку (F 84.0 – F 84.9) за МКХ-10. Відповідно, це група розладів, що характеризуються якісними порушеннями соціальної взаємодії, комунікабельності, а також обмеженим, стереотипним, повторюваним комплексом дій та інтересів. Якісні порушення при аутизмі зберігаються і надалі, по проходженні дитячого віку; даний діагноз залишається актуальним і для підлітків, юнаків, дорослих з наслідками аутизму [1]. Сутнісні характеристики розладів аутистичного спектра накладають свій відбиток на всі сфери життєдіяльності осіб з РАС, у тому числі, на сферу сексуальності. Варто зазначити, що переважна більшість досліджень у сфері сексуальності осіб з розладами аутистичного спектра здійснювались закордоном, у той час як у вітчизняній науці дана тема залишається малодослідженою. За даними МЗ України розповсюдженість розладів аутистичного спектра виросла за п'ять років (з 2008 по 2012 рр.) з 13,8 до 35,0 на 100 тис. дитячого населення [2]. З огляду на таку динаміку, актуальність досліджень в галузі аутизму важко переоцінити. З іншого боку, потреби практики вимагають ще більш глибоко та

різностороннього вивчення особливостей осіб з РАС з метою покращення умов їх соціалізації.

Постановка проблеми та аналіз наявних досліджень. Дослідники в галузі аутизму зазначають, що статевий розвиток осіб з РАС відповідає звичайному статевому розвитку людей; біологічні, фізіологічні, гормональні зміни, що припадають на період пубертату в підлітків з нормальним розвитком, також наявні і у підлітків з аутизмом [3]. Крім того, останні демонструють такі ж соціальні інтереси та сексуальні потреби, як їх однолітки [4].

Вважалось, що особи з розладами аутистичного спектра не досягають статевої зрілості, або що наявність дефіциту в сферах соціалізації та комунікації позбавляє функціональності сферу сексуальності останніх [5]. Проте подальші дослідження вказують на те, що особи з аутизмом також мають сексуальні потреби, зацікавлені у близьких та романтичних стосунках [3]. Однак, їх досвід, знання та уявлення в цій області досить обмежені [6]. Що також може слугувати причиною появи неприйнятної сексуальної поведінки, такої як: торкання окремих частин власного тіла в присутності інших людей, роздягання на людях, мастурбація в присутності інших людей, торкання окремих частин тіла інших людей (в тому числі, осіб протилежної статі), підглядання, а також обговорення неприйнятних тем в присутності інших людей [7]. Інше дослідження показало, що підлітки та юнаки з РАС мають досить адекватні теоретичні знання стосовно сексуальної поведінки та статевої гігієни, однак на практиці існують певні проблеми [8].

Що стосується романтичних та інтимних стосунків, в осіб з розладами аутистичного спектра часто зустрічається поведінка, направлена на переслідування та стійке тривале залицяння до людини, що їх зацікавила; тоді як форми романтичної поведінки, характерні для підлітків з нормальним розвитком, такі як телефонування, зустрічі, переписка, не притаманні підліткам з РАС [9]. Дослідники також повідомляють, що хоча самозадоволення трапляється досить часто серед осіб з аутизмом, все ж велика частина підлітків та юнаків з РАС висловлюють бажання до романтичних або сексуальних стосунків, і намагаються втілити ці бажання; деякі навіть мають емоційні або фізичні контакти [8].

Імовірно, особи з розладами аутистичного спектра мають такі ж соціальні інтереси та сексуальні потреби, як їх однолітки, однак ризик проявів неприйнятної, а іноді небезпечної, сексуальної поведінки варто досліджувати та враховувати.

Мета даної роботи полягає в дослідженні особливостей сексуальної поведінки осіб з розладами аутистичного спектра підліткового та юнацького віку, а також у встановленні основних проявів неприйнятної сексуальної поведінки останніх.

Методологія дослідження. Загальна вибірка становить 126 досліджуваних, з яких 33 особи з розладами аутистичного спектра (жіночої статі 5 осіб, чоловічої – 28 осіб), 30 осіб без порушень психологічного розвитку, що входять до контрольної групи (жіночої статі 12 осіб, чоловічої – 18 осіб), а також 63 особи – батьки або вихователі дітей, які входять до обох груп. Вік досліджуваних з розладами аутистичного спектра від 8 до 24 років, середній вік 14 років; вік осіб з контрольної групи від 10 до 18 років, середній 13 років. Різниця між групами за віковим розподілом не значима ($p=0,289$).

В даному дослідженні було застосовано опитувальник сексуальної поведінки (Sexual Behaviour Scale), розроблений Stokes та Kaur [10]. Методика складається з 5 шкал, які діагностують: соціальну поведінку, розуміння правил приватності, статеve виховання, сексуальну поведінку, а також батьківські переживання стосовно майбутнього їхніх дітей. Тест призначений для заповнення батьками, вихователями чи іншими особами, що опікуються дітьми. Опитувальник сексуальної поведінки був перекладений та адаптована нами. Надалі подано показники надійності адаптованої методики.

Таблиця 1 - Показник внутрішньої узгодженості тесту Альфа-Кронбаха

Шкала	Кількість пунктів	Коефіцієнт Альфа-Кронбаха
Соціальна поведінка	7	0,843
Розуміння правил приватності	16	0,786
Статеве виховання	17	0,825
Сексуальна поведінка	11	0,519
Батьківські переживання	4	0,880
Загальний показник по тесту	55	0,869

Як видно з Таблиці 1 показники Альфа-Кронбаха досить високі по всім п'яти шкалам опитувальника. Також високим є показник внутрішньої узгодженості всього тесту $\alpha=0,869$. Крім того, для додаткової перевірки надійності тесту нами було розраховано коефіцієнт Спірмена-Брауна, що становив 0,733. Отже, аналіз надійності адаптованої нами методики дозволяє застосовувати останню з метою дослідження особливостей сексуальної поведінки осіб з розладами аутистичного спектра.

Результати дослідження. Як видно з Таблиці 2, середні показники за всіма шкалами опитувальника сексуальної поведінки в осіб з розладами аутистичного спектра не перевищують значення 0,8. Загалом, даний опитувальник сконструйовано таким чином, що максимальний бал за кожною шкалою дорівнює одиниці. Чим ближче показники до одиниці, тим більш типовою є відповідь; тоді як низькі показники свідчать про наявність проблем в тій чи іншій сфері [10]. Показники за шкалами «Статевого виховання», «Сексуальної поведінки», а також «Батьківських переживань» є досить близькими і дорівнюють 0,68, 0,63 та 0,66 відповідно. Найнижчим є середнє значення шкали «Соціальної поведінки», що дорівнює 0,54. Найвищим є середній показник за шкалою «Розуміння правил приватності», що сягає 0,76.

Таблиця 2 - Описові статистики за шкалами опитувальника сексуальної поведінки в осіб з розладами аутистичного спектра та в контрольній групі осіб

Шкали опитувальника сексуальної поведінки	Особи з РАС	Стандартне відхилення	Контрольна група	Стандартне відхилення
	Середнє значення		Середнє значення	
Соціальна поведінка	0,5410	0,18760	0,7081	0,17282
Розуміння правил приватності	0,7610	0,12109	0,8234	0,08413
Статеве виховання	0,6765	0,11065	0,7325	0,10901
Сексуальна поведінка	0,6271	0,10149	0,5704	0,05512
Батьківські переживання	0,6563	0,22421	0,9566	0,07866

Щодо показників осіб з контрольної групи, то найвищим є середнє значення за шкалою «Батьківських переживань», яке сягає 0,96. Також досить високими є показники «Розуміння правил приватності» – 0,82. Середні значення за шкалами «Соціальної поведінки» та «Статевого виховання» дорівнюють 0,71 та 0,73 відповідно. Дані показники вищі серед групи осіб без порушень розвитку, у порівнянні з групою осіб з РАС. Однак найнижчим у контрольній групі є показник за шкалою «Сексуальної поведінки» – 0,57 – значення якого зростає в групі осіб з РАС і сягає 0,63. Дана шкала містить в собі питання, що досліджують неприйнятну, проблемну поведінку. Більш високі показники вказують на більшу кількість публічних проявів сексуальної поведінки.

Як видно з Таблиці 2, середні значення за всіма п'ятьма шкалами опитувальника сексуальної поведінки відрізняються між групами осіб з аутизмом та досліджуваними без порушень розвитку. Звернемося до аналізу значимості таких відмінностей. Оскільки аналіз гомогенності дисперсій (Levene's Test) показав значимі відмінності між групами на рівні $p < 0,005$ для шкали сексуальної поведінки та $p < 0,001$ для шкали батьківських переживань, було прийняте рішення про застосування непараметричних методів аналізу даних.

Отже, як видно з Таблиці 3 є відмінності між підлітками і юнаками з розладами аутистичного спектра та групою осіб без порушень розвитку за показниками опитувальника сексуальної поведінки. Рівень значимості цих відмінностей за більшістю шкал даної методики не перевищує $p \leq 0,05$, проте за шкалою «Розуміння правил приватності» групи досліджуваних відрізняються між собою лише на рівні тенденції ($p \leq 0,1$).

Таблиця 3 - Критерій Манна-Уїтні для порівняння двох груп

	Соціальна поведінка	Розуміння правил приватності	Статеве виховання	Сексуальна поведінка	Батьківські переживання
U-Критерій Манна-Уїтні	157,000	223,000	210,000	210,500	33,500
Рівень значимості	0,003	0,088	0,049	0,050	0,000

Шкала «Соціальної поведінки» стосується сфери соціальної активності та контактів, діагностує рівень соціалізованості дитини з іншими людьми поза межами сім'ї, а також дає відповідь на питання, з ким відбувається така соціальна взаємодія [10]. Показники за даною шкалою значимо відрізняються між особами з РАС та особами контрольної групи. Підлітки та юнаки з розладами аутистичного спектра демонструють значно нижчий рівень соціалізованості, у порівнянні з досліджуваними без порушень розвитку.

Шкала «Розуміння правил приватності» оцінює знання і поведінку досліджуваного стосовно питань приватності. Пункти шкали діагностують особливості поведінки, спрямованої на усамітнення, рівень розуміння соціальних правил приватності, а також описують шляхи засвоєння цих правил [10]. Досліджувані з РАС, у порівнянні з контрольною групою осіб, мають більш низькі показники за цією шкалою, а отже рідше розрізняють поведінку, що вимагає приватності, від поведінки, що може здійснюватись у присутності інших людей.

Шкала «Статевого виховання» досліджує знання та уявлення дитини, пов'язані зі сферою сексуальності, такі як: статева гігієна, прийнятна та неприйнятна поведінка по відношенню до людини, що викликає романтичний інтерес; а також, яким чином ці знання та уявлення було засвоєно [10]. Підлітки та юнаки з РАС, у порівнянні з особами без порушень розвитку, мають значно нижчі показники за даною шкалою, тобто володіють меншою кількістю знань у сфері сексуальності, а також джерел отримання таких знань.

Шкала «Сексуальної поведінки» дає можливість оцінити наявність неприйнятної сексуальної поведінки, усвідомлення типових сексуальних фізіологічних реакцій, а також особливості реагування на сексуально відверті зображення [10]. Більш високі показники за даною шкалою, що їх демонструють особи з РАС, вказують на вищу кількість публічних проявів сексуальної поведінки останніх, у порівнянні з контрольною групою осіб без порушень розвитку.

До шкали «Батьківських переживань» включено питання щодо занепокоєності батьків з приводу неправильного розуміння поведінки їх дітей з боку оточуючих, наявності хибних уявлень та знань у дитини стосовно сфери сексуальності, а також можливостей дитини знайти супутника життя [10]. Батьки осіб без порушень розвитку виказували значно менше переживань з приводу подальшої долі їх дітей, у порівнянні з батьками осіб з РАС.

Стосовно окремих проявів неприйнятної сексуальної поведінки підлітків та юнаків з РАС, подальший аналіз отриманих даних дав наступні результати.

Таблиця 4 - Аналіз окремих питань шкали сексуальної поведінки

	Питання 1	Питання 2	Питання 3	Питання 4	Питання 5	Питання 6	Питання 7	Питання 8	Питання 9	Питання 10	Питання 11
U-Критерій Манна-Уїтні	174,5	213,0	264,5	253,0	230,0	273,0	276,0	242,5	303,0	264,5	174,5
Рівень значимості	0,001	0,017	0,057	0,031	0,009	0,399	0,103	0,111	0,779	0,057	0,003

Як видно з Таблиці 4, значимі відмінності між особами з РАС та особами контрольної групи проявляються у питаннях 1, 2, 3, 4, 5, 10, 11. Відповідно, серед підлітків та юнаків з аутизмом частіше проявляється наступна проблемна сексуальна поведінка:

- торкання окремих частин свого тіла у присутності інших людей (Питання 1)
- прояви сексуального інтересу до інших людей (Питання 2)
- неприйнятні розмови про активність сексуального характеру (Питання 3)
- мастурбація в присутності інших людей (Питання 4)
- роздягання в присутності інших людей (Питання 5)
- труднощі з розумінням різниці прийнятних та неприйнятних сексуальних реакцій та поведінки (Питання 10)

Стосовно реакції на зображення сексуального характеру, то підлітки та юнаки з аутизмом проявляють більше інтересу до таких зображень, у порівнянні з контрольною групою осіб.

Висновки

1. Отримані результати за шкалою «Соціальної поведінки» вказують на те, що серед підлітків та юнаків з розладами аутистичного спектра наявні труднощі в соціальній взаємодії та встановленні контактів поза межами сім'ї. Такі дані підтримуються сучасним розумінням самого розладу та його основних симптомів. Дефіцит соціалізації – один з ключових проявів розладів спектра аутизму, а також являється одним з діагностичних критеріїв даного порушення [11].

Результати за шкалою «Розуміння правил приватності» в осіб з РАС вищі середнього рівня, тобто підлітки і юнаки з аутизмом мають певні знання стосовно соціальних правил приватності. При цьому, підвищені показники за шкалою «Сексуальної поведінки» вказують на відповідний рівень прояву публічних сексуальних реакцій. Такі дані являються досить суперечливими, однак Hellemans отримав у своєму дослідженні схожі результати: тоді як теоретичні знання у сфері сексуальності досить добре відомі серед групи підлітків та юнаків з РАС, але вони часто не застосовуються на практиці [8]. Крім того, серед досліджуваних з аутизмом наявний невисокий рівень знань стосовно сфери сексуальності загалом, а також обмежені джерела отримання цих знань, про що свідчать показники за шкалою «Статевого виховання».

Шкала «Батьківських переживань» виявила, що батьки осіб з РАС підліткового та юнацького віку мають певне занепокоєння з приводу можливостей їхніх дітей знайти собі пару та створити сім'ю.

2. При порівнянні результатів за опитувальником сексуальної поведінки групи осіб з РАС підліткового і юнацького віку та групи осіб того ж віку без порушень розвитку виявились значимі відмінності. Досліджувані з РАС частіше демонструють неприйнятну сексуальну поведінку, мають меншу кількість соціальних контактів поза межами сім'ї, володіють нижчим рівнем знань у сфері людської сексуальності, а також рідше знають і розуміють соціальні правила приватності, крім того, викликають значну стурбованість своїх батьків стосовно можливості знайти супутника життя. Схожі результати було отримано в дослідженні сексуальності осіб з високофункціональним аутизмом [10]. Варто зазначити, що відмінності групи осіб з РАС та контрольної групи за шкалою розуміння правил приватності виявляються тільки на рівні тенденції ($p \leq 0,088$).

Такі відмінності між особами з РАС та контрольною групою осіб без порушень розвитку можуть бути пояснені, виходячи з особливостей самого розладу аутизму. Дефіцит у сфері соціалізації та комунікації значно звужує обсяг джерел отримання знань стосовно сфери сексуальності та правил приватності. У той час, як підлітки, що розвивались нейротипово, отримують знання від однолітків, у школі, від друзів та знайомих; для осіб з РАС доступною часто залишається тільки інформація від батьків [9].

3. Серед осіб з РАС підліткового і юнацького віку було виявлено наступні види неприйнятної поведінки: торкання окремих частин свого тіла у присутності інших людей; прояви сексуального інтересу до інших людей; неприйнятні розмови про активність сексуального характеру; мастурбація в присутності інших людей;

роздягання в присутності інших людей; труднощі з розумінням різниці прийнятних та неприйнятних сексуальних реакцій та поведінки. Варто зазначити, що такі варіанти поведінки не виходять за межі поведінкових реакцій, що демонструються дітьми без порушень розвитку; але такі діти, на відміну від осіб з РАС, поступово соціалізуються, вчаться бути розбірливими, враховувати доречність та прийнятність різних проявів сексуальної поведінки [7].

Джерелами неприйнятної сексуальної поведінки, окрім відсутності відповідних знань та уявлень, також можуть бути такі особливості розладів аутистичного спектра, як: схильність до імітації дій без розрізнення контексту, а також обмежені уява та поведінковий репертуар. Таким чином, певна поведінка, прийнятна та адекватна в одних умовах, може бути імітована та повторена особою з РАС в інших умовах, що зробить таку поведінку неприйнятною.

Отже, отримані результати вказують на наявність проблем у сексуальній поведінці осіб з аутизмом та на певний дефіцит відповідних знань і уявлень. Причини таких проблем можна знайти серед сутнісних ознак самого розладу. Дефіцит у сферах комунікації та соціалізації, а також обмежені уява та репертуар дій – основні симптоми розладів аутистичного спектра, які впливають на всі аспекти життя, в тому числі, сексуальну сферу осіб з РАС.

Список використаних джерел:

1. Чуприков А.П. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога / А.П.Чуприков, Г.М.Хворова. – Львів: Мс, 2012. – 184с.
2. Очерки детской психиатрии. Аутизм: учебное пособие для специалистов в области охраны психического здоров'я детей / Под ред. И.А. Марценковского. – Киев: НейроNews, 2014. – 280с.
3. Hénault Isabelle. Asperger's syndrome and sexuality: from adolescence through adulthood / Isabelle Hénault. – London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2006. – 208p.
4. Питерс Т. Аутизм: от теоретического понимания к педагогическому воздействию / Т.Питерс. – Владос, 2003. – 240с.
5. Konstantareas M. Sociosexual Knowledge, Experience, Attitudes, and Interests of Individuals with Autistic Disorder and Developmental Delay / M.Konstantareas, Y.Lunsky // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 1997. – Volume 27, Issue 4. – pp. 397-413.
6. Mesibov G. Sexual Attitudes and Knowledge of High-Functioning Adolescents and Adults with Autism / G.Mesibov, O.Ousley // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 1991. – Volume 21, Issue 4. – pp. 471-481.
7. Ruble L. Sexual Behaviours in Autism: Problems of Definition and Management / L.Ruble, G.Realmuto // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 1999. – Volume 29, Issue 2. – pp. 121-127.
8. Hellemans H. Sexual Behavior in High-Functioning Male Adolescents and Young Adults with Autism Spectrum Disorder / H. Hellemans, K.Colson, Ch.Verbraeken, R.Vermeiren, D.Deboutte // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 2007. – Volume 37, Issue 2. – pp. 260-269.
9. Stokes M. Stalking, and Social and Romantic Functioning Among Adolescents and Adults with Autism Spectrum Disorder / M.Stokes, N.Newton, A.Kaur // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 2007. – Volume 37, Issue 10. – pp. 1969-1986.
10. Stokes M. High-functioning autism and Sexuality / M.Stokes, A.Kaur // SAGE Publications and The National Autistic Society. – 2005. – Vol 9(3). – pp. 266-289.
11. Аппе Фр. Введение в психологическую теорию аутизма / Фр.Аппе. – М.: Теревинф, 2006. – 216с.

Отримано 03.04.2015 р.

УДК17.022.1:316.32

Заболотна В.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології кандидат філософських наук

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ РІВНЯ СТРЕСУ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

В статті розглядаються соціально-психологічні чинники виникнення стресів в організаціях, а також вплив соціально-психологічних чинників на формування та ступінь прояву, якісні характеристики організаційних стресів. Приділяється увага управлінню процесом впровадження змін. Розглядаються сучасні методи попередження та корекції стресових станів.

Ключові слова: стрес, зміни, стратегії управління стресом, стресові прояви, технології корекції

В статье рассматриваются социально-психологические факторы возникновения стрессов в организациях, а также влияние социально-психологических факторов на формирование и степень проявления, качественное своеобразие организационных стрессов. Уделяется внимание вопросу управления процессом внедрения изменений. Рассматриваются современные методы предупреждения и коррекции стрессовых состояний.

Ключевые слова: стресс, изменения, стратегии управления стрессом, стрессовые проявления, технологии коррекции

The article deals with the social and psychological factors of stress in organizations, as well as with the influence of social and psychological factors on the formation and the degree of manifestation, qualitative features of organizational stress. Attention is paid to the issue of management of process of change. In the article current methods of prevention and correction of stressful conditions reviewed.

Keywords: stress, changes, stress management strategies, stress manifestations correction technology

Динаміка сучасних перетворень і в соціальній, і в політичній сферах детермінують розгортання нових умов функціонування людини в соціальному середовищі. Впровадження організаційних змін підвищує значущість управлінської діяльності в забезпеченні конкурентоздатності організації в умовах глобальної конкуренції та технологічних проривів. Проте нова модель управління, суттєві зміни змісту та технології управлінської діяльності, екстремальність умов її здійснення стимулюють розвиток організаційних стресів з деструктивними наслідками як для працівників, так і для управлінців. Організаційні стреси, негативно впливаючи на фізичне, психічне, інтелектуальне здоров'я людини, знижують продуктивність діяльності, призводять до професійних і особистісних деструкцій. Це, в свою чергу, порушує стабільність роботи всієї організації.

Актуальність статті полягає в тому, що в сучасних умовах як організації, так і окремі індивіди значно стурбовані проблемами виникнення стресів, їх наслідками, шляхами подолання, а особливо можливостями управління стресами в організаціях. Психологічні симптоми стресу (внутрішня напруга, дратівливість, нудьга) призводять до таких поведінкових симптомів, які суттєво відбиваються на виробничій ефективності і призводять до великих матеріальних втрат в економіці.

В ситуації загальнонаціональної кризи в Україні на різних щаблях суспільного життя особливо негативну роль відіграє своєрідний “ціннісний вакуум” та ціннісна поляризація людей, яка не може не призводити до руйнівного стану дістресу.

Класичні засади теорії стресу закладені в ХХ столітті такими дослідниками як У.Кеннон, Е.Якобсон, Г.Сельє, А.Т.У.Сімеонс, Р.Лазарус, Т.Бужинські, Г.Бенсон, С.Вулф та інш., стрес в організаціях досліджували Дж.В.Ньюстром, К.Девіс, К.Дж.Бачлер, Д.Ноер, Дж. Іаковіні та інш.

Певні напрацювання в напрямі теоретичного та експериментального дослідження стресів здійснені в роботах Виханського О.С., Наумова А.І., Весніна В.Р., Максимцова М., Ігнатєвої А., Герчикова І.М., Кабушкина Н.І., Попової Л., Соколова І.

Мета статті полягає у виявленні соціально-психологічних технологій корекції рівня стресу в організаційному контексті. Динаміка сучасних перетворень і в соціальній, і в політичній сферах детермінують розгортання нових умов функціонування людини в соціальному середовищі. Ці процеси є найбільшими стресорами в організаціях, особливо в умовах досить суттєвих змін на всіх рівнях суспільного життя в Україні. В статті розглядаються соціально-психологічні чинники виникнення стресів в організаціях, а також вплив соціально-психологічних чинників на формування та ступінь прояву, якісну своєрідність організаційних стресів.

Стрес можна визначити як емоційний та фізіологічний відгук індивіда на внутрішні або зовнішні стимули, який проявляється в реакції на запит і може перевищувати здатність особи з нею впоратися. Якщо дати більш неформальне визначення, стрес має місце, коли людина не впевнена, що може впоратися з ситуацією або адекватно на неї реагувати.

З точки зору стресової реакції не має значення, чи приємна, чи неприємна ситуація, з якою ми зіштовхнулися. Важить лише інтенсивність потреби у перебудові або в адаптації. Специфічні результати подій – горе або радість – абсолютно різні, навіть протилежні, проте їх стресова дія – неспецифічна вимога пристосування до нової ситуації – фізіологічно проявляється однаково. На зовсім різні проблеми організм реагує стереотипно, однаковими біохімічними змінами, призначення яких – впоратись із вимогами які змінилась. Це явище названо «адаптаційним синдромом», який проходить три стадії, що розгортаються як єдиний процес: стадія тривоги; стадія резистентності (адаптація); стадія виснаження.

Якщо стрес розвивається у межах перших двох стадій – тоді все гаразд, такий стрес навіть корисний для організму. Якщо ж захисних сил організму недостатньо або вплив є тривалим, тоді настає третя стадія – виснаження адаптаційних резервів, а це вже прямий шлях до захворювань.

Розрізняють стресори фізіологічні та психологічні. До перших належать: надмірне фізичне навантаження; зависока або занижка температура навколишнього середовища; больові відчуття; недолік кисню та інш. Психологічний стрес – це процес, в якому вимоги оточення особистість розглядає, виходячи зі своїх ресурсів та ймовірності власної здатності до вирішення проблемної ситуації. До психологічного стресу відноситься і емоційний стрес, який виявляє себе в ситуаціях загрози, небезпеки, образи. При цьому різні його форми призводять до змін у перебігу психічних процесів, емоційних зсувів,

трансформацій мотиваційної структури діяльності, порушенням рухової та мовленнєвої поведінки. У людини з її високорозвиненою нервовою системою емоційні подразники – практично найчастіший стресор. Також до психологічних стресорів можна віднести: нереалізовані очікування; незадоволені потреби; безцільність існування; проблеми в спілкуванні з іншими; конфлікти або загрозу їх виникнення; невідповідність характеристик особистості її соціальної ролі; сімейні проблеми; професійні стресори.

До професійних стресорів належать і інформаційне перевантаження, і необхідність приймати відповідальні рішення, і «трудоголізм» тощо.

Стресові прояви часто можна спостерігати під час втілення кардинальних змін. Ще у 1990-х роках спостерігалась тенденція, яка наявна і сьогодні. Працівники відчувають сильний стрес, оскільки вони непокояться, що можуть втратити роботу через практику скорочення масштабів підприємств та організацій. Керівники також страждають, тому що вони відчувають відповідальність за людей, яких вони мали скоротити. Під час психологічних досліджень вищого менеджменту Канади у 901 фірмі по всій країні 71 відсоток опитуваних висловив думку, що найбільш стресовим завданням менеджменту є позбавлення людей роботи. Деякі менеджери можуть відчувати себе навіть гірше за людей, яких вони звільнили.

Певні види роботи особливо стресові. Дослідження диспетчерів повітряних ліній, наприклад, показали, що високий рівень стресу тут є звичайним явищем, оскільки відповідальність, яка на них покладена, є дуже високою, а рішення треба приймати швидко, виходячи з багатьох факторів і беручи на себе повну відповідальність. Синдром професійного вигорання більш характерним є для тих видів робіт, де в процес роботи залучені інтенсивні міжособистісні комунікації (лікарі, викладачі, люди, які працюють в CRM (customer relation service) та торгівлі. Характерним проявом такого стану є виснаження – як емоційне, так і фізичне. Людина, яка потерпає від професійного вигорання, відчуває роздратованість, стає злою до тих, хто щось від неї вимагає. При цьому людина відчуває, що більше не може жити так, як раніше. Таке явище також часто спостерігається серед орієнтованих на високі досягнення менеджерів.

Проблеми, пов'язані зі стресами, глобальні, вони не мають вибіркового, національного характеру. Проте деякі країни історично зумовлюють великий рівень стресу на роботі. Середній японський працівник проводить на роботі на 200 годин на рік більше, ніж його північноамериканський або британський колега, і на 500 годин на рік більше, ніж європейські працівники. Таке більш інтенсивне залучення до роботи призводить до суттєвого зростання рівня стресів, та драматичнішим є те, що це призводить до загибелі від перевантаження роботою, що навіть отримало окрему назву — “кароші”(karoshi).

Водночас не всі стреси є поганим явищем. Ганс Сел'є (Hans Selye), один із піонерів сучасних досліджень явищ стресу, відзначав, що єдині люди, які не відчувають стресу, — це мерці. Проте лише дістрес, деструктивний стрес, негативно позначається на діяльності, аж до повної демобілізації. Дослідженням стресу та профілактиці його негативних наслідків приділяється більше уваги в останні роки.

Дістрес є демотиватором; його наявність є причиною фізичного або емоційного страждання та зменшує здатність людини до виконання

цілеспрямованого завдання. Люди, які перебувають під впливом дистресу, відчувають, що ситуація вийшла з-під їх контролю (наприклад, людина, яка побоюється публічних виступів, повинна презентувати доповідь великій групі людей).

Встановлено, що схильність до виникнення дистресових станів залежить від особистісних характеристик. Так звані «інтернали» зазвичай менше потерпають від дистресових станів під час соціального тиску, ніж «екстернали».

Якщо людина оцінює себе достатньо високо, малоімовірно, що вона буде реагувати або інтерпретувати багато подій як емоційно тяжкі або стресові. Окрім цього, якщо стрес і виникає, то така людина впорається з ним краще, ніж та, у якої самооцінка низька.

Труднощі управління стресом у людей із низькою самооцінкою зумовлені двома видами негативного самосприйняття. По-перше, люди з низькою самооцінкою мають більш високий рівень страху та тривожності під дією загрози, ніж люди з позитивною самооцінкою. По-друге, люди з низькою самооцінкою сприймають себе як таких, які мають неадекватні здібності для того, щоб протистояти загрозі. Вони менш енергійні в прийнятті превентивних заходів і, ймовірно, мають більш фатальне уявлення про те, що не можуть нічого зробити задля запобігання негативним наслідкам. Вони намагаються уникати труднощів та ускладнень, оскільки вважають, що не впораються з ними.

Стреси є причиною проблем для індивідуумів та організацій, які їх найняли. Дослідженням стресу та профілактиці його негативних наслідків приділяється більше уваги в останні роки. Стресогенні фактори, які найчастіше зустрічаються в організаціях це — рольовий конфлікт, рольова невизначеність та рольове перевантаження або недовантаження — досліджувалися більш ретельно.

Вплив стресів на продуктивність працівників є однією з головних турбот організації. З низьким рівнем стресу виконання роботи також низьке, тому що люди відчувають брак збудженості та почуття проблемності, які необхідні для хорошого виконання. Із зростанням стресу до середнього рівня рівень виконання роботи зростає. Звичайно, при дуже високому рівні стресу виконання роботи знову різко спадає

Кожна перешкода, з якою зіштовхується людина, є стресовою лише тоді, коли вона оцінюється негативно і не має адекватної стратегії її подолання, тобто якщо вимоги ситуації перевищують можливості відповіді людини. Негативні наслідки можуть виникнути і тоді, коли стресова ситуація стає хронічною. В цьому випадку необхідними є заходи по управлінню стресом. На практиці важливо зрозуміти, де саме знаходиться джерело хронічного дисбалансу – у зовнішніх вимогах, які є занадто високими, або у можливостях особистості, які є занадто обмеженими. У зв'язку з цим виникає питання, які навантаження нормальні і припустимі та які здатності потрібні? Відповідь залежить від конкретних умов ситуації: так очікування від простого виконавця зовсім інші, ніж від керівника. Відповідно різняться й ті засоби, за допомогою яких необхідно проводити роботу зі зниження ймовірності виникнення стресу.

Управління стресом може відбуватися як на індивідуальному, так і на організаційному рівні. Через те що стрес наявний у будь-якій менеджерській роботі, менеджери особисто та організації в цілому повинні розробляти необхідні саме для цієї організації, з її специфікою способи управління рівнем стресу у

працівників. Якщо такі програми розроблені, від цього виграють і індивідууми, і організація, тому що в такій установі рівень стресу залишається оптимальним.

Що стосується індивідуальних дій працівника, то, зазвичай, зіштовхнувшись із стресовою ситуацією, він починає опиратись, шукати спосіб подолання ситуації шляхом змін ходу подій, або свого ставлення до них, або і того і іншого одночасно.

На обрання характеру дій впливають особисті якості та ситуація, наявні ресурси, рівень самостійності, можливість щось зробити, підтримка сторонніх. Для управління стресом необхідно ретельно проаналізувати ситуацію, виявити фактори, що породжують його, та визначити, які з них піддаються цілеспрямованому впливу, потім застосувати початкове втручання з метою їх послаблення або повного подолання, наприклад організаційні зміни або приріст ресурсів, необхідних для подолання стресу. Якщо це не допомагає, то виникає необхідність у повторному втручанні – підвищенні здатності людини самостійно впоратися з причинами та симптомами стресу. Для цього необхідно застосувати, наприклад, тренінги, самонавіювання з обов'язковим винагородженням себе за успіхи.

Нарешті в гострих випадках або тоді, коли початкове та повторне втручання виявились неуспішними, настає необхідність втручання консультантів-психологів або лікарів.

Існує багато різних тактик, які можуть застосувати індивідууми для того, щоб впоратися із стресом. Фізичні навантаження, переключення активності на улюблене хобі може виконувати функцію зниження рівня стресу. Поряд із цим зростає популярність технік розслаблення. Це можливість взяти половину вихідного дня серед тижня, більшу, ніж звичайно, відпустку або використовувати спеціальні релаксаційні техніки, наприклад щодня після обіду десять хвилин посидіти у повній тиші в спеціально обладнаній кімнаті. Також розслабленню сприяє систематичне прослуховування класичної музики, або звуків природи.

Іншою корисною технікою для подолання стресу є управління часом. Управління часом включає в себе свідоме встановлення важливих саме для цієї людини цілей, яких би вона бажала досягти, і потім ранжування їх за ступенем важливості. Загальноживаною системою побудови пріоритетів є так звана "ABC-система".

Коли такі пріоритети визначені, система управління часом передбачає укладання переліку "потрібно зробити" на кожний день, на який припадають ці пріоритети. Індивідууми, які використовують техніки управління часом, відчувають менше стресів, тому що (1) вони визначили ті речі, які насправді є для них важливими, (2) вони можуть бачити прогрес на шляху досягнення важливих цілей і (3) вони більше відчувають, що їх життя під контролем.

Групи підтримки є ще однією технікою стрес-менеджменту, яка допомагає людям впоратися із стресами, надаючи особі можливість бути в колі невеликої небайдужої групи, де люди із схожими проблемами можуть поділитися один з одним своїми турботами, складнощами, способами вирішення ситуації. Групи підтримки можуть бути дуже структурованими (наприклад анонімні алкоголіки) або дуже неструктурованими (наприклад група працівників, які зібралися неформально, щоб розробити методи протидії керівникові-самодуру). Проста

можливість поговорити з людьми, які чітко розуміють Ваші проблеми, може суттєво знизити рівень стресу.

Для працівника дуже важливо мати чітке уявлення про норми та цінності організації або групи, зрозуміти корпоративну культуру, яка є основою соціальних оцінок, внутрішніх правил комунікації та взаємодії, вирішення конфліктів, що виникають у межах групи. Організаційна соціалізація, тобто допомога новачкам в ознайомленні з рольовими вимогами, пристосуванні до соціальних норм, оволодінні безпосередніми задачами, є методом, який допомагає людям в ідентифікації себе з організацією та зменшує ймовірність прояву конфліктів та стресу.

Наслідки стресу впливають на поведінку людини на робочому місці, на продуктивність організації в цілому та її психологічний клімат. Спеціалістам з управління персоналом необхідно розуміти важливість психологічної роботи щодо управління стресовим рівнем. Така робота може бути визначена як будь-яка програма дій, що сконцентровані на кількісному зниженні організаційних стресорів та які допомагають працівникам звести до мінімуму негативні наслідки цих стресорів.

Зміна стратегії подолання стресу передбачає, головним чином, модифікацію продемонстрованої (відкритої) поведінки людини. Кінцева мета таких технологій має бути подвійна: зміна ситуації (зменшення кількості стресорів або їх інтенсивності) та зміна характеристик особистості (зміна когнітивних оцінок ситуації або особистісних стратегій поведінки).

Важливим нам вбачається розуміння індивідуальних відмінностей, сприйняття, структури установок та їх динаміки. Тобто в центрі уваги повинна знаходитись особистість зі всіма цінностями, намірами, емоціями та потенціалом дії. Цей підхід потребує застосування різних технік, а також специфічних методів перенесення корисних навичок на робочу ситуацію. Існує декілька технік у цьому напрямку – застосування методу послідовного навчання, використання методичних програм, проведення тренінгу.

Сьогодення занурює нас в постійні зміни. Зміни — це проблема, якої не може уникнути жодна організація. З початком переходу на ринкову економіку в Україні питання управління ефективністю набуло для вітчизняних організацій великого значення, особливо в умовах протистояння між впливом іноземних конкурентів та зростанням собівартості продукції. Базовим припущенням організаційного розвитку є наявність впливу будь-яких організаційних змін на поведінкову складову працівників.

Хоча керівники усіх рівнів повинні реагувати на зміни, ефект змін та форма реакції на різних рівнях різні. Більш того, потрібно свідомо обирати той метод змін, який стане найменш стресовим для співробітників. Будь-які зміни, які несуть загрозу статусу групи або індивідуума, майже завжди будуть наражатися на опір. Люди мають потребу у відчутті передбачуваності їхнього життя, хоча рівень цієї передбачуваності може змінюватися залежно від типу особистості. Коли незадоволення щоденним станом справ стає загальним або менеджмент вважає, що поточна бізнес-модель застаріла, методи змін можуть бути наступними: а) міжособистісні або групові зміни; б) зміни в системі або процесах; в) застосування методів організаційного розвитку.

Міжособистісні або тренінгові групи (Т-групи) з організаційного розвитку спочатку були розроблені в Національних тренінгових лабораторіях Бетелу (Bethel) в Мейні після Другої світової війни. На основі напрацювань професора Морроу, Курт Левін та його колеги розробили процедуру роботи Т-груп для згуртування та впровадження лояльності до змін (гнучкості) в елітних морських командах.

Т-групи концентруються на автентичності взаємодій учасників безпосередніх груп (face-to-face). Професор Кумінгс (Cumplings) та Уорлей (Worley) відзначають, що під час тренування в Т-групах фасилітатор надає учасникам реалістичний досвід к міжособистісних стосунках.

Зміни можуть відбуватися на індивідуальному, груповому та організаційному рівнях. Індивідуальні зміни включають нові робочі завдання, переміщення місця роботи або підвищення відповідності завдання. Зміни індивідуального досвіду, як правило, не мають великої важливості для загальної діяльності організації. Зміни в групах (наприклад підрозділах, проектних командах, неформальних трудових колективах) включають модифікацію робочих потоків, дизайну робіт, соціальної організації, статусної системи та комунікаційних потоків. Такі зміни мають значно більший вплив на цілу організацію, ніж ті, які стосуються лише індивідуумів. Організаційні зміни, які, як правило, втілюються упродовж тривалого часу, включають організаційні цілі. Це має вплив і на окремих індивідуумів, і на групи в організаціях.

Зміни, які потребують лише невеликих поведінкових модифікацій (ревізія бюджетів, робочого розкладу та комунікаційних систем), спричиняють невеликі зміни в елементах взаємодії між індивідуумами. Оскільки ці зміни мають тенденцію бути досить механічними, емоції, які вони викликають, є відносно слабкими. Тому мінімальні зміни можуть бути втілені за відносно короткий проміжок часу. Наприклад, якщо бюджет підрозділу знизився через зменшення доступних фондів, люди не будуть дуже радіти, але вони з цими змінами примиряться, якщо будуть знати, чому це потрібно.

Зміни, які потребують середніх поведінкових змін, наприклад подання тренувальної програми, створюють більше складнощів для менеджерів. Незважаючи на те що люди можуть погоджуватися, що зміни ретельно обґрунтовані, ці зміни можуть також породжувати емоції та викликати опір. Опір частіше за все стає помітним саме при цьому рівні змін, тому що, по-перше, людям не подобається кидати поведінкові структури, які були комфортабельними та задовольняли психологічно, і по-друге, іноді потреби в змінах приймаються не всіма.

Найбільші зміни потребують модифікування у фундаментальних мотивах та цінностях людей. Наприклад, організація може вирішити, що історична конфронтація між працівниками та менеджментом деструктивна і її потрібно змінити на клімат довіри та кооперації. Щоб освоїти такі грандіозні нововведення, потрібно декілька років кардинальних установочних та поведінкових змін. Сили, що мотивують зміни, надходять як ззовні, так і зсередини організації. Деякі з таких сил можна передбачити, інші — ні.

Для того щоб досягти змін та не спричинити занадто велике зростання рівня стресу, треба ретельно до них підготувати працівників. Ця підготовка змусить їх "розморозити" свої нинішні установки, щоб побачити, що ситуація, яка існує, має

певні недоліки, які потрібно усунути. Впровадження інформації про зміни — дуже важлива частина цього етапу, тому що вона допомагає зрозуміти працівникам, що вони можуть бути дуже корисними під час втілення змін. Залучення працівників до участі в обговоренні потрібних змін збільшує у майбутньому ймовірність того, що ці зміни будуть прийняті.

Для того щоб бути ефективним під час упровадження змін, менеджерам треба розуміти сили, які спричиняють опір їм, та сили, які можуть зменшити цей опір. Метод аналізу застосовують для розгляду різних сил, які діють у соціальних системах, щоб система підтримувалась у збалансованому стані або ставала незбалансованою. Метод аналізу виокремлює такі два види сил, які діють у будь-якій системі: провідні сили (які допомагають втіленню змін) та сили опору (які перешкоджають змінам). Якщо ці два види сил однакові, система перебуває в еквілібрумі.

Одним із найбільш ефективних підходів є заохочення тих, на кого спрямовані ці зміни, брати у них участь. Було б непогано дати можливість тим, на кого будуть впливати ці зміни, бути залученими до їх розроблення. Проте дуже часто все це не робиться. Керівники, які враховують усі ці аспекти у своїй діяльності, скоріше за все будуть успішними у втіленні змін.

Висновки. Внаслідок проведеного аналізу і узагальнення серед стресорів, які можуть ефективно нейтралізуватись в ході управлінської діяльності, виділені такі вагомі фактори зменшення організаційних чинників стресу у працівників організації як вдосконалення організаційних комунікацій, для зменшення проявів основних організаційних стресогенів. Це особливо важливо у ході організаційних змін, що супроводжуються високою мірою невизначеності. Також до засобів зниження стресу відноситься перепроектування роботи в напрямі залучення працівників до прийняття рішень, запровадження програм з тайм-менеджменту та програм з фізичної активності, своєчасне розв'язання рольових конфліктів. Водночас, специфіка “професійного стресу” передбачає певний оптимальний бажаний рівень стресу (рівень еустресу), адже надмірно малий вплив “професійного стресу” є таким же шкідливим як і його надлишок. Серед важелів оптимізації психологічного стану в організації важливе місце належить розвитку організаційної культури, спільним нормам і цінностям персоналу.

Список використаних джерел:

1. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: учебник / О.С.Виханский, А.И. Наумов. – 4-ое изд., перераб. и доп. – М.: Экономистъ, 2006. – 670с. : ил. ISBN 5-98118-131-1 (впер.)
2. Веснин В.Р. Менеджмент: учебник/ В.Р. Веснин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2006. – 504с. ISBN 5-482-00517-8
3. Герчикова І.М. Менеджмент: Підручник/ І.М. Герчикова. – 3-е вид., перероб. і доп. - М.: ЮНИТИ 2003р. - 501с. ISBN ISBN 5-85173-039-0
4. Заболотна В.О. Психологічні основи управління персоналом. Навчальний посібник XXI століття/ В.О.Заболотна. – К.: Гнозис, 2010. – 248 с. – Серія “Навчальний посібник XXI століття.” ISBN 978-966-8840-86-9
5. Кабушкин Н.І. Основи менеджменту. Навчальний посібник/ Н.І.Кабушкин. – 11-е вид., випр. - М.: Новое знание, 2009. — 336 с.
6. Максимцов М.М., Ігнат'єва А.В., Комаров М.А. та ін: Системний похід в дослідженні управління – Менеджмент / під редакцією М.М. Максимцова, А.В. Ігнат'євої. - М.: Банки і біржі, ЮНИТИ, 1999 - 343с.
7. Гавриленко А.К. Стрес на підприємстві // <http://www.rambler.ru>

8. Bachler C.J. "Workers Take Leave of Job Stress"/ Christopher J.Bachler – Personnel Journal, January 1995, pp.38 - 48
9. Iacovini J., " The Human Side of Organizational Change"/ John Iacovini – Training and Development, January 1993, p.65
10. Jex S.M., Stress and Job Performance: Theory, Research and Implications for Management Practice / S.M.Jex – (Thousand Oaks, CA: Sage, 1998)
11. .Noer D.M., "Leadership in an Age of Layoffs" / David M.Noer – Journal of Management Development, 14:5, 1995, pp.27 – 38
12. Shuler R.S., "Definition and Conceptualization of Stress in Organizations" / R.S.Shuler – Organizational Behavior and Human Performance, April 1980, p 189

Отримано 15.04.2015 р.

УДК 159.923

Кабиш-Рибалка Т.В.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет психології, аспірант

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВОЛОНТЕРА СПОРТИВНОГО ПРОФІЛЮ

В статті висвітлюється психологічна готовність до волонтерської діяльності як чинник самореалізації волонтера спортивного профілю. Психологічна готовність розглядається як необхідність володіння певними навичками та здібностями. В емоційній складовій – це управління власними емоціями, розуміння емоційних станів інших учасників спортивних змагань; в когнітивній – отримання нового досвіду, в поведінковій – це здатність до роботи в команді, до самоорганізації.

Ключові слова: психологічна готовність, волонтерська діяльність, емоційні властивості, обдарованість, самореалізація

В статье освещается психологическая готовность к волонтерской деятельности как фактор самореализации волонтера спортивного профиля. Психологическая готовность рассматривается как необходимость овладения определенными навыками и способностями. В эмоциональной составляющей - это управление собственными эмоциями, понимание эмоциональных состояний других участников спортивных соревнований; в когнитивной - получения нового опыта, в поведенческой - это способность к работе в команде, к самоорганизации.

Ключевые слова: психологическая готовность, волонтерская деятельность, эмоциональные свойства, одаренность, самореализация

The article highlights the psychological readiness for volunteering as a factor of self-realization of a volunteer in sport events. Psychological readiness is shown as the necessary factor of mastering certain skills and abilities. The emotional component – in the management of their own emotions, understanding the emotional states of other participants of sports events, cognitive component – in bringing a new experience, behavioral component - is the ability to work in a team, ability to self-organization.

Keywords: psychological readiness, volunteering, emotional characteristics, giftedness, self-realization

Актуальність. Молодіжні волонтерські об'єднання являються одним із важливих соціальних інститутів виховання молоді, які допомагають

самореалізуватися та професійно зростати, а також здійснювати адресну допомогу тим, хто цього потребує. Участь молодих людей в проєктах волонтерського руху сприяє розвитку їх особистості, оволодінню навичками відповідального підходу до життя, надає можливість «соціалізувати самого себе» [1]. Формування психологічної готовності до волонтерської діяльності виступає чинником самореалізації добровольця, адже будучи підготовленим та маючи розвинені особистісні властивості та навички, є можливість більш ефективно використовувати їх у волонтерській діяльності.

Наявні дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених дають змогу ознайомитися з основними підходами до організації волонтерського руху в Україні, з практичним досвідом волонтерських організацій, реалізації волонтерських програм у різних регіонах, різними формами роботи волонтерів, перевірених у практичній діяльності. Велике значення має вже накопичений досвід у психології, соціології, педагогіці, соціальній педагогіці, соціальній роботі, завдяки таким науковцям як О. Безпалько, Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Н. Комарова, Т. Лях, Л. Міщик, О. Стецьков, С. Толстоухова, О. Яременко та ін. [2; 3].

Об'єктом нашої статті виступає самореалізація волонтерів та її чинники.

Предметом є психологічна готовність добровольця до волонтерської діяльності як чинник його самореалізації.

Мета статті полягає у розкритті чинників самореалізації волонтера під час участі у добровільній діяльності у спортивних подіях.

Поняття "самореалізація особистості" являється комплексним: воно включає усесторонній і неперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всіх її можливостей, адекватне сприйняття оточуючих, світу, і свого місця в ньому, багатство емоційної сфери, високий рівень психічного здоров'я і моральних норм, успішну адаптацію в соціумі тощо [5, 207-210]. Самореалізація у добровільній діяльності й апробація власного "Я" здійснюється через розширення сфери соціальної взаємодії, розвиток почуття психологічної і соціальної компетентності, динаміку процесу розвитку рефлексивної свідомості волонтерів.

К.А.Альбуханова-Славська вважає, що самореалізація можлива лише тоді, коли пізнання людиною своїх можливостей вже закінчено, повністю сформований образ Я та присутня особистісна психологічна готовність забезпечити усю сукупність зовнішніх умов самореалізації [4]. Це може відбуватись в конкретних видах діяльності, зокрема в тих, які вимагають масової присутності людей та протікають на межі можливостей особистості; це стосується і волонтерської діяльності у спортивних подіях.

Спорт – це світ емоцій та почуттів. Саме у спортивній діяльності відбувається вир емоційних переживань за змагання на межі людських можливостей. Спортсменам необхідно вміти контролювати свої емоційні стани, тоді як завданням тренерів та персоналу є підтримка необхідних умов для реалізації спортивного потенціалу учасників змагань. При цьому, спортсмени, тренери та підтримуючий персонал – не єдині учасники спортивних заходів. Психологічна підтримка відчувається і з трибун, де головними діячами являються вболівальники. Об'єднуючись у групи підтримки, вони виступають основним елементом надання миттєвого зворотного зв'язку тому, що відбувається на

спортивних аренах. Останнім часом, підтримуючи тенденцію залучення волонтерської спільноти у проведення великих соціальних, екологічних, спортивних проєктів, організаційні комітети надають все більше переваги участі добровольців у процесі підготовки та проведення спортивних заходів. Незалежно від масштабу (від міжнародної до локальної організації) таких подій, як Олімпійські, Паралімпійські Ігри, Чемпіонати Європи з різних видів спорту або місцевих турнірах, ці заходи використовують знання, навички та досвід волонтерів у таких сферах добровільної діяльності як допомога організаційному комітету на змаганнях, перебування з приїжджими командами, асистування роботи засобів масової інформації та підтримка безпеки спортивного заходу, обслуговування у готельній та ресторанній сфері, робота з уболівальниками та глядачами, робота зі спортсменами, тренерами до, під час і після заходу.

Основними характеристиками волонтерської діяльності являються добровільність, безкорисність цієї діяльності для суб'єкта її виконання, особиста значущість діяльності для волонтера, а також соціальна значущість. При цьому людина при включенні в групу учасників добровільної діяльності, окрім усвідомлення важливості виконання нею волонтерської роботи для суспільства, має також власну мотивацію, цілі, потреби, чинники, прагнення до самореалізації. Для успішної самореалізації у волонтерській діяльності необхідно усвідомлювати мотиви зайняття такою діяльністю, власні уміння, навички, здібності, бути психологічно готовим до такої діяльності [6].

Під психологічною готовністю традиційно розуміють психічний феномен, за допомогою якого пояснюють стійкість діяльності людини в полімотивованому просторі (К.К. Платонов, М.А. Котик та ін.). Про сформовану психологічну готовність можна говорити за умови розвиненості у суб'єкта таких компонентів, які є водночас чинниками самореалізації волонтера-учасника спортивних подій [1]:

- наявність усвідомленої мотивації до добровільної діяльності, сформованість змістотвірних мотивів у роботі волонтера;
- сформованість у волонтерів якостей особистості, необхідних в роботі з різними категоріями людей: толерантності, організаторських, комунікативних навичок, емпатії, альтруїзму, стресостійкості, соціальної активності;
- сформованість навичок міжособистісної взаємодії, вміння працювати в команді.

Проте зазначені чинники, які зумовлюють самореалізацію у волонтерській діяльності, недостатньо вивчені.

Психологічна готовність може мати свою специфіку відповідно до видів волонтерської діяльності. Так, волонтери сфери обслуговування та організації спортивних заходів повинні мати достатній рівень організаційних навичок, тоді як робота з уболівальниками та глядачами потребує володіння комунікативними навичками для встановлення контакту та миттєвої взаємодії з зазначеними учасниками спортивних подій в разівиникнення незапланованих ситуацій, а добровольцям, залученим у сферу підтримки спортсменів, притаманна емпатія, емоційна врівноваженість та стресостійкість.

Основними компонентами самореалізації особистості, які беруть участь у волонтерській діяльності, виступають властивості емоційної, когнітивної, а також поведінкової сфери. Щодо емоційного компоненту самореалізації, участь у волонтерській діяльності сприяє усвідомленню особистих цінностей і

сформуванню навичок побудови міжособистісних стосунків. Учасник волонтерського проекту через діяльність усвідомлює власні емоції та емоції інших людей, вчиться контролювати свої емоційні стани, здобуває навичок емпатії, а також підвищує власну толерантність до інших культур, представниками яких є інші учасники змагань.

Когнітивний компонент самореалізації волонтера передбачає можливість для молоді зрозуміти властивості власного, а в разі участі у міжнародному проекті – також іноземного, середовища і культури, їхнього суспільного і політичного життя та проблемних питань, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, питань економічної та соціальної сфер. Участь у волонтерській діяльності допомагає учасникам набути впевненості у професійній сфері, вдосконаливши такі важливі особистісні якості, як уміння ефективного спілкування, творче мислення, розвинена пам'ять та зосередження уваги на діяльності, розвинена уява та просторове узагальнення, здатність пристосовуватися до різноманітних життєвих ситуацій.

Поведінковий компонент самореалізації відображений переважно у впливі на подальшу діяльність молоді, яка бере участь у волонтерській діяльності. Досвід роботи у проектах на волонтерських засадах відкриває для учасника нові можливості. Безпосереднім результатом діяльності волонтера є набуття практичних навичок, наявність яких цінується при виборі кандидатів до роботи на професійній ниві. Мова йде про такі навички, як: ведення переговорів, використання іноземних мов у діяльності, здатність до роботи в команді, пристосованість до незвичайних умов діяльності, організованість, відповідальність, лідерські навички, стресостійкість тощо. В ході волонтерської діяльності учасник здобуває вміння давати завдання, специфічні знання щодо діяльності, в рамках якої відбувається волонтерський проект (спортивної діяльності, соціальної, політичної, екологічної, правозахисної та ін.).

Самореалізація людини у волонтерській діяльності неможлива без пристосування до умов навколишнього соціокультурного середовища - механізму адаптації. Показниками особистісного рівня адаптації людини у волонтерській програмі є зниження особистісного рівня тривожності, домінування позитивних емоцій, стійка адекватна самооцінка, впевненість у собі, у власних силах, у здатності вирішувати власні проблеми тощо [1].

Ще одним механізмом самореалізації особистості є рефлексія, тобто усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається й оцінюється іншими людьми та групами, роздуми про власний психічний стан, становлення об'єктом власного спостереження. Рефлексія змінює погляди на навколишній світ і розвиває мислення, спілкування та самосвідомість [8, 90]. Вона є критичним і творчим переосмисленням світу й уявлень про себе як носія визначених стереотипів, у результаті чого розвивається самосвідомість особистості як найвища форма розвитку психіки, підвищується активність особистості до реалізації власного образу у соціокультурних умовах, тобто здатність до самореалізації [7, 15].

Групова динаміка є також важливим психологічним механізмом самореалізації людини у волонтерській діяльності. Вона характеризує сукупність процесів, що відбуваються всередині групи, таких як групова згуртованість, співвідношення формального і неформальних лідерів, розподіл обов'язків, процес прийняття рішень тощо. Праця у групі та групова динаміка є по суті

конфліктною для учасників, оскільки, з одного боку, індивід потребує інших для реалізації власних загальних або конкретних цілей, а з іншого – намагається зберегти власну свободу і незалежність. Часто від успішного подолання такої конфліктної ситуації у групі, а також від участі у спільній діяльності, де виявляється значущість кожного та залежність успіху групи від індивідуального успіху, залежить оптимальність суб'єктивного внутрішнього задоволення учасника від участі у діяльності [1].

Ґрунтуючись на проведеному теоретичному аналізі, була запропонована модель самореалізації особистості волонтера як учасника спортивних подій (наведена у таблиці 1).

Таблиця 1 - Самореалізація волонтера-учасника спортивних подій

Чинники (психологічна готовність):	Компоненти:	Механізми:
<ul style="list-style-type: none">➤ Усвідомлена мотивація➤ Сформовані якості особистості➤ Сформовані навички міжособистісної взаємодії	<ul style="list-style-type: none">➤ Емоційний➤ Когнітивний➤ Поведінковий	<ul style="list-style-type: none">➤ Адаптація➤ Рефлексія➤ Групова динаміка

Для дослідження психологічної готовності молоді до волонтерської діяльності спортивного профілю ми поставили за мету розробити авторську анкету, яка включала запитання щодо особливостей усвідомлення учасниками волонтерської діяльності, а також кандидатами у добровольці значущості здібностей, умінь, навичок при ефективності виконання волонтерської діяльності спортивного профілю.

Пілотажний етап дослідження ми провели з 53 досвідченими волонтерами, які брали участь у добровільній діяльності на спортивних подіях (Чемпіонат Європи з футболу Євро UEFA 2012, Чемпіонат Європи з волейболу для юнаків до 16 років 2013 та Зимові Олімпійські Ігри 2014).

Відповіді на поставлені запитання були наступними: розуміння психологічної готовності розкривалось здебільшого як здатність до добровільної, безкорисної праці (оцінили даний варіант в середньому у 8,8 балів з 10) та як здатність розкривати здібності власної особистості під час виконання волонтерської діяльності (7,6 балів).

Психологічну готовність до волонтерської діяльності, спортивного профілю зокрема – як необхідність оволодіння наступними навичками та здібностями, а саме: серед якостей емоційної сфери важливими виявилось усвідомлення позитивного і негативного впливу власних емоцій на добровільну діяльність (в середньому 8,9 балів з 10 для даної групи досліджуваних), управління власними емоціями в екстремальних ситуаціях спортивних змагань (8,6 балів з 10), розуміння емоційного стану інших людей – спортсменів, тренерів, вболівальників, охорони, обслуговуючого персоналу спортивних заходів (8,2 бали), здатність контролювати афекти на надмірно емоційні прояви оточуючих (7,6 балів).

Позитивна роль емоційних проявів в успішному виконанні волонтерської діяльності, а саме отримання задоволення від добровільної роботи на

спортивних змаганнях була оцінена у 9 балів з 10, почуття любові до спорту - 8,7 балів, почуття натхнення від виконання потрібної справи - 8,4 бали.

Серед якостей когнітивної сфери найбільш важливими для виконання добровільної діяльності досвідчені волонтери вважають відкритість новому досвіду (9,2 бали з 10), прагнення до оперативного вдосконалення власних навичок (8,4 бали) та знання волонтерської справи (7,4 бали з 10). Серед властивостей поведінкової сфери волонтери, які брали участь у пілотажному дослідженні, важливими виявились наступні: рішучість та цілеспрямованість (8,9 балів з 10), здатність до роботи в команді волонтерів (8,7 бали з 10), висока самоорганізація та працездатність (7,9 бали з 10).

Стосовно проблем волонтерської діяльності, з якими можуть стикнутися добровольці, були виділені наступні: подолання паніки, профілактика фобічних станів у вболівальників, учасників змагань, подолання екстремальних ситуацій на спортивних аренах, стадіонах, робота з психотравмуючими факторами, вирішення конфліктних ситуацій, міжетнічних питань у спілкуванні, інаявність відповідних якостей емоційної сфери буде срияти вирішенню даних ситуацій.

Для підтримки роботи волонтерів опитані добровольці виокремили такі види психологічної взаємодії як психодіагностичне консультування, психологічна просвіта, психотерапія, коучинг волонтерів для підвищення ефективності волонтерської діяльності.

Висновки. У даній статті нами була запропонована модель самореалізації волонтера як учасника спортивних подій, в якій виокремлено основні її компоненти, механізми та чинники, серед яких найважливішими є психологічна готовність, а саме наявність усвідомленої мотивації до волонтерської діяльності, сформованість якостей особистості, необхідних у роботі волонтером та сформованість навичок міжособистісної взаємодії. Були представлені результати пілотажного дослідження, проведеного для виявлення усвідомлення волонтерами-учасниками спортивних подій важливості здібностей, якостей та навичок в ефективності волонтерської діяльності.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Проведені дослідження не дають вичерпного аналізу аспектів проблеми самореалізації студентської молоді у волонтерських проєктах спортивного профілю. Передбачається продовження науково-дослідної роботи й аналізу психологічних компонентів готовності молоді до волонтерської діяльності та розробка програми коучингу кандидатів у волонтери щодо психологічної готовності на основі особливостей взаємозв'язку особистісних властивостей волонтера та його обдарованості.

Список використаних джерел:

1. Балашов Е.М. Теоретико-емпіричне обґрунтування моделі самореалізації студентської молоді у міжнародних волонтерських програмах [Текст] / Е. Балашов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2013. – 2013. - Вип. 3. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2013_3_26.pdf
2. Вайнола, Р. Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку [Текст] / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, Н. М. Комарова. – К. : Академпрес, 1999. – 285 с.
3. Волонтерство : poradnik для організатора волонтерського руху [Текст] / укл. Т. Л. Лях ; авт. кол. : О. В. Безпалько, Н. В. Заверіко, І. Д. Зверєва, Н. В. Зімовець та ін. – К. : ВГЦ "Волонтер", 2001. – 176 с.

4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. [Текст] / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 1.2008. – 512 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Морозова И.С. Структурные компоненты самореализации личности. [Текст] / И.Морозова. - Вектор науки, ТГУ. - 3(6), - 2011, с.207-210
6. Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах: Діагностичний інструментарій: Методичні розробки [Текст] / Укл. Т. О. Рудякевич – Житомир: ЖДУ, 2004. – 48 с.
7. Пеньковська, Н. М. Психологічні умови розвитку рефлексії у молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук [Текст] / Н. М. Пеньковська. – К., 2003. – 25 с, с. 15
8. Подоляк, Л. Г. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів і аспірантів [Текст] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Філ-студія, 2006. – 320 с, с. 90

Отримано 17.04.2015 р.

УДК 316.77

Клименко І.В.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології кандидат психологічних наук, доцент

Качор У.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, студентка бакалаврату

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ЗВЕРНЕНЬ ПРО БЛАГОДІЙНУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНУ ДОПОМОГУ

У статті узагальнено теоретичні відомості про зміст та функції благодійної діяльності, конкретизовано уявлення про психологічні аспекти благодійності, проаналізовано мотиви благодійності, здійсненого аналіз основних типів звернень про благодійну матеріально-технічну допомогу, до яких вдаються українські волонтерські об'єднання та благодійні фонди, та проаналізовано психологічні особливості їх сприймання.

Ключові слова: благодійність, мотивація благодійності, фандрайзинг, запит про благодійну допомогу

В статье обобщены теоретические сведения о содержании и функциях благотворительной деятельности, конкретизированы представления о психологических аспектах благотворительности, проанализированы мотивы благотворительности, представлен анализ основных типов обращений о благотворительной материально-технической помощи, которые используют украинские волонтерские объединения и благотворительные фонды, и проанализированы психологические особенности их восприятия.

Ключевые слова: благотворительная деятельность, мотивация благотворительности, фандрайзинг, обращение о благотворительной помощи

The article summarizes the theoretical information about the content and functions of charitable activities, concretizes ideas about the psychological aspects of philanthropy, analyzes the motives of charity, analyzes the main types of requests about the charitable financial and technical assistance, which Ukrainian volunteer associations and charitable foundations use, presents the research of the psychological peculiarities of their perception.

Keywords: *charity activity, charity motivation, fayndrayzing, appeal of charitable assistance*

Актуальність. Благодійність та волонтерство в Україні починають розвиватися на початку 2000-х років через економічну кризу і зростання соціальних проблем у суспільстві. Проте, особливо бурхливий їх розвиток припадає на 2013-2015-ті роки та пов'язаний із значними політичними та соціальними трансформаціями: Революція Гідності 2013-2014 рр, анексія Криму, АТО на сході України, поява великої кількості вимушених переселенців тощо.

Втім становлення інституту волонтерства у цей період відбувалося стихійно та мало під собою доволі аматорське підґрунтя. Багаторічний досвід розвинутих країн подекуди виявлявся неадаптованим. Особливо гостро ця проблема постала у сфері збору благодійних матеріально-технічних пожертв (так званого фанрайзингу), що становило основний зміст діяльності волонтерських об'єднань в означений період. Пошук ефективних методів та комунікативних інструментів для збору пожертв, зокрема психологічних технік формулювання запитів про благодійну допомогу, відтак є дуже актуальним питанням сьогодення.

Метою статті є деталізація уявлень про психологічний зміст благодійності, а також аналіз психологічних особливостей сприймання запитів про благодійну матеріально-технічну допомогу.

Ступінь наукової розробки проблематики. Зміст благодійності досліджується в історичному, філософському, економічному та соціологічному контексті. Історією, методологією та практикою благодійності займалися Афанасьєв В. Г., Векслер А.Ф., Горюнов А.Г., Корнієнко В.М., Кочнова О.А., Ступак Ф.Я., Тульчинський Г.Л., Фомин Е. О., Чикадзе О. З. та ін.

Психологічна наука підійшла до осмислення феномена благодійності через призму аналізу альтруїзму як вродженої чи набутої особливості людини, що виражається в безкорисливому прагненні надавати допомогу іншим людям. У вітчизняній літературі такі напрацювання представлені, зокрема, у працях наступних авторів: Бех І. Д., Божович Л.І., Братусь Б. С., Вишнівська Н.В. Гаврилова Т.П., Запорожець О.В., Лісіна М.І., Стрелкова Л.П. та ін.

Акцент у розумінні благодійної активності суб'єкта і його мотивів ставиться на готовності/неготовності надати безкорисливу допомогу іншій людині. Втім вітчизняних досліджень, спрямованих на дослідження психологічних особливостей фанрайзингової діяльності, зокрема правил формулювання ефективних запитів про благодійну допомогу, донині дуже мало.

У науковій літературі існує кілька підходів до аналізу феномена благодійної діяльності. Філософський підхід у змісті благодійності підкреслює такі важливі аспекти як любов до людей, милосердя, як стан людської душі і прагнення робити добро. Економічний підхід трактує благодійність як специфічну форму соціального обміну та взаємодію, що відбувається на ринку соціальних послуг. Соціально-психологічний підхід розглядає благодійність як суспільну діяльність спрямовану на реалізацію життєво важливих потреб і мотивів.

Дослідники виділяють ряд базових ознак благодійності, серед яких: безкорисність і спрямованість на певне суспільне благо; відсутність налаштованості на отримання прибутку та безкорисливість; недержавна форма усупільнення та перерозподілу ресурсів [1]. Становлення благодійності – реакція суспільства на кризову соціально-економічну ситуацію з ослабленням потенціалу

держави. «Благодійність – технологія громадянського суспільства, вираз здатності цього суспільства до самоорганізації в незалежності від того, «якого кольору прапор майорить сьогодні над цитаделлю». Певним чином це показник зрілості та здоров'я суспільства – як моральної, так і економічної» [1; 189].

Благодійність характеризується наявністю таких функцій як забезпечення гідного існування громадян, які в силу об'єктивних обставин не здатні самотійно подбати про себе або адаптуватися в суспільстві; заповнення недоліків функціонування ринкових та державних механізмів; зняття соціальної напруги, зміцнення зв'язків між різними соціальними групами та державою, вплив на державні інституції та відповідний контроль над ними [2].

Деякі дослідники виділяють також прямі і непрямі функції благодійних організацій: перші пов'язані з реалізацією взятих на себе зобов'язань (надання соціальних послуг, реалізація проектів); а непрямі – з опосередкованим впливом на громадську думку, законотворчу діяльність тощо [4; 556].

Втім сам по собі аналіз змісту та функцій благодійності не дає відповіді на ключове запитання – чому громадяни країни виявляють готовність чи неготовність до благодійності та за рахунок чого можна актуалізувати потенціал суспільної філантропії. Відповідь на це питання неможлива без аналізу психологічних чинників благодійної діяльності та провідних мотивів надання благодійної допомоги.

У філософії провідні мотиви благодійності пов'язують з багатим духовним світом людини: це прояв християнської чесноти чи властивого людині потягу до співчуття та милосердя. Втім трактування мотивів благодійності в межах інших наук – економіки, соціології, соціальної психології – є значно більш широким та відходить від альтруїстичної парадигми. Так в контексті економічної теорії визріває уявлення про благодійність як про діяльність, мета якої тісно пов'язана з поняттям «корисності», отриманням певного зиску, а з точки зору соціальної психології благодійність пов'язується із соціально схвальною поведінкою або бажанням самоствердитися, досягти визнання, слідувати моді чи підтвердити соціальний статус.

Спираючись на узагальнену класифікацію, здійснену Стрельниковою О.О. [3], можемо виділити декілька основних груп мотивів благодійності:

Релігійні та моральні мотиви (бажання прожити життя праведно, рух до спасіння душі, любов до ближнього, милосердя).

Громадянська позиція (бажання покращити соціальну ситуацію в країні, бути гідним членом суспільства, домогтися справедливості).

Національні мотиви та патріотизм (традиції благодійності, захист національних інтересів, підтримка власного народу).

Спонтанні емоційні реакції, в основі яких лежить ідентичність проблеми або емпатія (симпатія до нужденних, жаль, співчуття).

Почуття провини (усвідомлення соціальної несправедливості через існування бідних та багатих, спроба спокутувати провину за певні вчинки та несправедливі дії, що були здійснені у минулому).

Мотив престижу та соціального визнання (бажання отримати соціальне схвалення, продемонструвати власний добробут, щедрість, багатство, високий соціальний статус тощо).

Професійні та бізнес-мотиви (покращення іміджу; прагнення кар'єрного зростання, розширення числа лояльних партнерів, споживачів та співробітників тощо).

Дослідження мотиваційної сфери потенційних благодійників може стати суттєвим поштовхом для оптимізації благодійної діяльності та підвищення ефективності окремих її складових, зокрема фіндрайзінгу. Втім реалії останнього періоду в Україні змушують зосереджуватися і на інших аспектах соціальної взаємодії, що могли би дозволити оптимізувати благодійну діяльність.

Результати дослідження. Збір пожертв, який проводили українські благодійні фонди та волонтерські об'єднання з 2014 року, носив здебільшого характер звернень про допомогу, що поширювалися через соціальні мережі. Така форма комунікації має свою виразну специфіку: безособовість звернень, неможливість зосередитися на певній цільовій групі, спонтанність та високий ступінь залежності від ставлення аудиторії до джерела комунікації. З іншого боку затяжний характер кризи та наявність великої кількості аналогічних запитів призвела до ефекту втоми, перенасичення та відповідного зниження рівня чутливості до волонтерських запитів. Саме тому актуальним стало дослідження особливостей сприймання запитів про благодійну допомогу з метою підвищення їх ефективності.

Дослідження проводилося в декілька етапів. Спочатку, протягом січня-лютого 2015 року з метою виявити особливості змістового характеру запитів про благодійну допомогу та тенденцій їх ефективності проводився моніторинг повідомлень в соціальній мережі «Facebook» п'яти найбільших потужних волонтерських організацій та фондів які займаються допомогою українській армії: БФ «Підтримай армію України», Громадської ініціативи «Армія SOS», Фонду «Сестри перемоги», МБФ «Повернись живим» та Фонду «Крила Феніксу». Додатковий моніторинг проводився також на сторінці Волонтерського об'єднання «Народний тил» та групи «Крила щедрості й турботи», яка займається підтримкою мешканців населених пунктів, які опинилися на лінії розмежування.

Аналіз проводився за наступними критеріями: мета повідомлення (характер запиту, спосіб мотивування, наявність звіту); предмет запиту (збір коштів, медичне забезпечення, обладнання, перевезення, їжа / гігієна); тональність повідомлення (позитивна / негативна / нейтральна); прикріплена ілюстрація (є / немає); відгук аудиторії (кількість «лайків», поширень («репостів»), коментарів).

Далі проводилися інтерв'ю з лідерами волонтерських організацій, а також аналіз їх звітів про фінансові надходження з метою виявлення закономірностей щодо ефективності різних типів запитів.

На наступному етапі за допомогою методу семантичного диференціалу досліджувалися особливості сприймання різних типів запитів про благодійну допомогу. Вибірку даного етапу склали 200 осіб (104 особи жіночої статі та 96 – чоловічої) віком від 16 до 60 років з різних областей України.

У результаті здійсненого контент-аналізу волонтерських запитів було виявлено, що найчастіше зміст таких повідомлень відповідає наступним темам: заявлена проблема та відповідний запит про допомогу; звіти про реалізовані проекти, поїздки в АТО, здійснені закупівлі; новини з передової; різна корисна інформація (місця вигідних закупівель, характеристики обладнання, ціни тощо); цікаві або шокуючі історії пов'язані з АТО або волонтерською діяльністю; аналіз

ситуації самими волонтерами; оголошення про різні акції, та ініціативи; емоційні повідомлення підбадьорючого або негативістського характеру.

При цьому проаналізовано було тенденції щодо характеру повідомлень, здатних викликати найбільший емоційних відгук, показником якого була кількість «лайків», «репостів» та коментарів при повідомленні. Зазначимо декілька значимих висновків.

Суттєво більший емоційний відгук мають повідомлення, що супроводжуються фотографіями, особливо документалістськими знімками з АТО, фотопортретами учасників подій, фотографіями військової техніки «в полях». Серед найбільш популярних є фотозвіти, що майже не містять супровідних текстів (в якості прикладу можна навести пости в групі «Крила щедрості й турботи» про життя в селах на лінії зіткнення). Очевидно, що така візуалізація створює ефект доказовості, сприяє підвищенню інтересу, стимулює різні емоційні реакції, в тому числі сприятливі для здійснення подальших пожертв: співчуття, жаль, захоплення, почуття провини.

Серед запитів про благодійну допомогу найбільш популярними є такі, що містять максимум конкретики: вказівки на реальні проблеми та способи їх розв'язання, план закупівель, назви підрозділів, що потребують допомоги тощо. Високий відгук отримували «запити з продовженням» (такі, що давали можливість відслідкувати проект від усвідомлення проблеми до звіту про реалізацію). І перший, і другий тип повідомлень, на думку опитаних лідерів-волонтерів, напряду корелював з обсягами зібраних пожертв.

Потужний емоційний відгук отримували повідомлення про досягнення та успіхи волонтерів, які умовно можна означити як «ми усі неймовірні молодці». Можливість ідентифікувати себе з референтною групою, стала очевидною запорукою успіху таких повідомлень. Самі по собі вони не стимулювали збору пожертв, втім виступали мотивуючим фактором та зміцнювали емоційний зв'язок в межах спільноти.

Ще одним не співвідносним з обсягом пожертв, втім емоційно ефективним типом повідомлень, виявилися різноманітні цікавинки (історії 92-літню волонтерку, собаку Муху та її будні на передовій, жовто-блакіні шкарпетки, які передали з Москви тощо).

Стабільно потужний відгук викликають повідомлення з різко негативною емоційною тональністю.

Варто зазначити, що найбільший відгук у користувачів «Facebook» на волонтерські запити можна прослідкувати після важливих суспільно-політичних і військових подій: наприклад, у січні за результатами моніторингу зафіксовано 2 виражених підйоми (після обстрілу автобуса під Волновахою 14 січня та обстрілу Маріуполя 24 січня 2015 року). Цікаво, що самі «піки» в реакціях користувачів соціальних мереж з'являються із затримкою у кілька днів від знакових подій. З таким самим запізненням на резонансні події, за словами лідерів-волонтерів, відбуваються сплески пожертв (це підтверджує і здійснений нами аналіз фінансової звітності обраних благодійних організацій). Динаміка фінансових надходжень очевидно більшою мірою залежить від суспільно-політичних подій, аніж від вдало написаних запитів, і часто є реакцією на загострення.

Опитування респондентів продемонструвало, що запити про благодійну допомогу в більшості випадків оцінюються як актуальні та доцільні (90%), здатні

принести користь (83%), альтруїстичні (58%) та патріотичні (35%). Втім такі запити здаються респондентам не надто щирими та неправдими (65%) і надто нав'язливими (45%). Остання характеристика тісно пов'язана з частотою повторів. Натомість в якості характеристик ідеальних волонтерських запитів про благодійну допомогу респонденти називали: нечисленність, щирість, аргументованість та доказовість, чіткість та лаконічність, помірну емоційну насиченість, ненав'язливість та наявність ілюстративну.

Для дослідження особливостей сприймання респондентами волонтерських запитів з різними об'єктивними характеристиками ми використовували семантичний диференціал з десятима монополярними шкалами: здатність мотивувати, емоційність, обґрунтованість, актуальність, структурованість, нав'язливість, чіткість, щирість, корисність, простота. Зазначимо декілька найбільш значимих закономірностей.

Була виявлена пряма кореляція між критеріями «чіткість» та «простота» і критеріями «обґрунтованість» та «щирість»: нечіткі та складні для сприймання запити сприймаються респондентами як необґрунтовані та нещирі.

Існує зв'язок між критерієм «емоційність» та критеріями «корисність», «актуальність», «обґрунтованість». Високо емоційні запити (незалежно від тональності) респонденти схильні сприймати як корисні та актуальні та приписувати їм ознаки обґрунтованості.

Серед усіх типів запитів, ті, що містили драматичні історії (про смерті та поранення військових через відсутність відповідного технічного забезпечення) сприймалися респондентами як найбільш аргументовані, актуальні та корисні. Проте саме такі повідомлення часто оцінюються респондентами як нав'язливі.

Запити, що мають гумористичну тональність описувалися респондентами як найменш чіткі та обґрунтовані, хоча тим не менш сприймалися як актуальні та щирі. Натомість запити з більш традиційною подачею інформації, помірно емоційністю з позитивною тональністю сприймаються як найбільш прості та щирі.

Окремо проаналізований був кореляційний зв'язок характеру запиту із готовністю респондентів здійснити пожертву: найбільш тісний зв'язок виявлено між готовністю здійснити пожертву та критерієм «щирість» (0,518), а найбільш значима зворотня кореляція спостерігається з критерієм «нав'язливість» (-0,479).

Висновки. У результаті здійсненого аналізу психологічних складових благодійної діяльності, зокрема мотивації благодійності, було з'ясовано, що ефективні запити від волонтерських організацій та благодійних фондів можуть апелювати не лише до морально-етичних мотивів (любов до ближнього, милосердя, альтруїзм), але і до інших груп мотивів (громадянська позиція, національні традиції та патріотизм, мотив соціального схвалення тощо). Високоєфективною може бути і апеляція до спонтанних емоційних реакцій: співпереживання, жаль, співчуття, симпатія до тих, хто потребує допомоги. Найбільш доцільними з точки зору структури при цьому будуть лаконічні та проілюстровані документальними або портретними фотографіями запити з низькою частотою подачі. Змістовими характеристиками таких повідомлень мають бути актуальність, чіткість та обґрунтованість запиту, гарантія звіту. Успішними прийомами подачі інформації є персоніфікація, узагальнення, історії з продовженнями, нетипові яскраві історії-цікавинки. Оптимальний емоційний тон запитів: помірний позитивний. Найтісніший зв'язок з фінансовими надходженнями

спостерігається у запитів, які вбачаються цільовій аудиторії простими та щирими і з'являються у відповідь на резонансні події. Пік пожертв при цьому буде відбуватися із декількаденним запізненням і на подію, і на відповідний запит про благодійну допомогу.

Список використаних джерел:

1. Векслер А.Ф., Тульчинский Г.Л. Зачем бизнесу спонсорство и благотворительность / А.Ф. Векслер, Г.Л. Тульчинский. — Нижний Новгород: PR-эксперт, 2002. — 304 с.
2. Журавлева Т. Б. Благотворительность как социальный институт современного гражданского общества / Т.Б.Журавлева, Под редакцией Г.В.Мухаметзяновой. — Казань: АСО (КСЮИ), 2008. — 204 с.
3. Стрельникова О.О. Мотиваційні аспекти доброчинної діяльності у сучасному суспільстві/ О. Стрельникова// «Соціологія у (пост)сучасності», міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів.Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011 . — С. 184-185.
4. Ясинська Н.В. Функції та мотиви діяльності благодійних організацій в Україні [Електронний ресурс] / Н. Ясинська // Электронный архив-репозиторий ОНУ имени И.И.Мечникова. – Т.13. – Выпуск 5. Соціологія і політичні науки. – С. 555-558. Режим доступу <http://www.readera.org/article/funktsiye-ta-motyevye-dialnosti-blahodiynyekh-10117874.html>

Отримано 17.04.2015 р.

УДК 159.98

Лазарєва О.П. °

Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, студентка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті представлено результати емпіричного дослідження рівня розвитку компонентів моральної свідомості дошкільників: когнітивного, емоційного та поведінкового. Встановлено, що емоційні реакції на моральні норми та категорії здебільшого є адекватними, проте в поведінкових реакціях існує негативне ставлення до моральних норм. Виявлено, що у дошкільників переважає високий рівень розвитку когнітивного компоненту поряд із недостатньо сформованим емоційним та поведінковим. Результати емпіричного дослідження засвідчили нерівномірну динаміку розвитку компонентів моральної свідомості.

Ключові слова: моральна свідомість, дошкільник, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент

В статье представлены результаты эмпирического исследования уровня развития компонентов морального сознания дошкольников: когнитивного, эмоционального и поведенческого. Показано, что эмоциональные реакции на моральные нормы и категории преимущественно являются адекватными, вместе с тем в поведенческих реакциях существует отрицательное отношение к моральным нормам. Результаты эмпирического исследования показали неравномерную динамику развития компонентов морального

сознания: у дошкольников преобладает высокий уровень развития когнитивного компонента, в то время как недостаточно сформированы эмоциональный и поведенческий.

Ключевые слова: моральное сознание, дошкольник, когнитивный компонент, эмоциональный компонент, поведенческий компонент

The results of investigation of the level of components of the moral consciousness of preschoolers: cognitive, emotional and behavioral are presented. It was established that emotional reactions to moral standards and categories are mostly adequate, but there is negative position to the moral standards. It was established that preschoolers have high level of cognitive component and low level not formed emotional and behavioral. Results of empirical researches have shown uneven dynamics of the development of moral consciousness components.

Keywords: moral consciousness, preschooler, cognitive component, cognitive component, emotional component, behavioral component

Актуальність дослідження. Однією із найактуальніших проблем, яка не виходить з поля зору науковців різних галузей протягом багатьох століть, є проблема морального становлення особистості. Особливо зростання інтересу до неї спостерігається у кризові для суспільства періоди. І, як справедливо зазначають відомі дослідники, останнім часом відбулася інтенсивна примітивізація моральної свідомості. Внаслідок цього спостерігається зростання цинізму, жорстокості, агресивності, частішають прояви небажання та невміння зрозуміти іншого, проявити емпатію, повагу, толерантність. Описані явища є закономірним результатом недооцінювання ролі моральних засад у вихованні підростаючої особистості.

Дошкільний вік є найсприятливішим періодом для морального розвитку дітей. Уже в ранньому дитинстві дитина засвоює багато предметних дій, вивчає способи використання предметів. Це формує її як носія суспільного способу виконання дій, зразка, з яким потрібно себе порівнювати. Вона пильно приглядається до світу дорослих, починає виокремлювати в ньому взаємини між людьми, відкриває закони (норми поведінки), за якими відбувається їх взаємодія. Намагаючись стати дорослим, дошкільник підпорядковує свої дії суспільним нормам і правилам поведінки.

Стан розробки проблеми. Аналіз праць учених засвідчив, що досліджено такі питання морально-етичного виховання: психологічні механізми становлення й розвитку моральних почуттів, уявлень, суджень, переконань і поведінки (К. О. Абульханова-Славська, С. Ф. Анісімов, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, С. Н. Карпова, О. Л. Кононко, Г. Д. Кошелєва, В. А. Малахов, Ж. Піаже, Т. О. Рєпіна, Є. В. Субботський та інші); специфіка й закономірності морального розвитку дошкільника (Ю. А. Аркін, Р.М. Ібрагімова, Є.В. Субботський, С.Г. Якобсон); умови й засоби формування моральних норм у дітей (А. М. Виноградова, І. В. Княжева, Т. О. Маркова, Л. П. Стрелкова); моральної свідомості (Л. В. Артемова, І. Д. Бех, Л. І. Божович, Р.С. Буре, Л.С. Виготський, В. В. Зеньковський, В. Г. Нечаєва, Р. В. Павелків, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Особливу увагу привертають праці науковців, у яких досліджено: формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дошкільників (А. М. Богуш, О. С. Монке); виховання колективних взаємин дітей (О. В. Булатова, В. Г. Нечаєва), гуманних взаємин старших дошкільників і першокласників (А. М. Гончаренко, С. А. Литвиненко), моральної поведінки в дошкільників (Т. Є. Колесіна, Г. І. Савицька, Т. С. Фасолько, М. А. Федорова);

педагогічний вплив на становлення морального вибору дошкільників (О. І. Кошелівська); роль емоцій у моральному становленні особистості (Л. Г. Подоляк), виховання милосердя в старших дошкільників (І. А. Княжева).

Однак, здійснений нами науковий аналіз теоретичних джерел дозволив виявити ще недостатньо з'ясовані дослідниками питання, що стосуються психологічних особливостей морального розвитку дошкільника, а саме, значення зовнішніх соціально-психологічних чинників і внутрішніх механізмів у становленні моральної свідомості дошкільника. Тому тема дипломного дослідження «Психологічні особливості компонентів моральної свідомості дітей дошкільного віку» набула для нас важливого значення й окремого наукового статусу.

Мета дослідження – виявлення психологічних особливостей розвитку моральної свідомості дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження нами проводилося емпіричне вивчення психологічних особливостей розвитку моральної свідомості дітей дошкільного віку. Оскільки найважливішим показником морального розвитку є моральні якості, які інтегрують у собі всі інші показники (когнітивний, емоційний, поведінковий), то передбачається їх вивчення у дітей, виходячи із відповідних складових їх становлення.

Емпіричне дослідження здійснювалося на базі дошкільного навчального закладу м. Київ.

Усього в дослідженні взяло участь 40 дітей віком 4-6 років, з них 18 хлопчиків та 22 дівчаток, що склали 45% та 55% сукупної вибірки відповідно.

Для дослідження когнітивного компоненту моральної свідомості дошкільників ми використали взаємодоповнюючі методики «Закінчи історію» та методика «Бесіда».

Методика «Закінчи історію» призначена для вивчення усвідомлення дітьми моральних норм.

Методика «Бесіда» передбачала усне опитування дитини за системою спланованих запитань про сутність моральних норм (доброта, чесність, чуйність). Вони розташовані в певній послідовності від простих до складних у межах змісту однієї моральної категорії.

Відповіді дітей підлягали якісному і кількісному аналізу відповідно до визначених параметрів вивчення знань про норми моралі (повнота, адекватність, усвідомленість), рівнів їх сформованості.

Дослідження емоційного компоненту моральної свідомості дітей ми здійснювали за допомогою методик «Сюжетні картинки» та «Вивчення емоційного ставлення до моральних норм».

Методика «Сюжетні картинки» призначена для вивчення емоційного ставлення до моральних норм. Дитині пред'являлися картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків однолітків.

Дитина давала моральну оцінку зображенням на картинці вчинків, що дозволило виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (усмішка, схвалення і т. п.) на моральний вчинок і негативна емоційна реакція (осуд, обурення і т. п.) – на аморальний.

Методика «Вивчення емоційного ставлення до моральних норм» передбачала демонстрації діагностичного матеріалу: картинок із зображенням

ситуацій, які підлягають моральній оцінці. Дитині показували картинку і просили розповісти про цю картинку. Можна полегшити відповідь, поставивши запитання: «Скажи, хто вчинив добре, а хто вчинив погано».

Поведінковий компонент моральної свідомості дошкільнят досліджувався за допомогою методик «Зробимо разом» та «Програшна лотерея».

Методика «Зробимо разом» призначена для оцінки рівня розвитку моральної спрямованості особистості дитини, що виявляється у взаємодії з однолітками. Для проведення методики необхідні геометрична мозаїка і картинки із зображенням предмета, що складається з невеликої кількості мозаїчних фігур. У дослідженні брали участь дві дитини одного віку. У пару не рекомендується брати двох друзів. Краще, якщо це будуть діти малознайомі один з одним, які не підтримують постійних відносин між собою.

Дітям пропонувалася картинка-зразок. Вони освоювали гру. Після того, як діти досить впевнено маніпулюють фігурками, їм пропонували наступну картинку: «А тепер я кожному дам фігурки, і ви разом складете ось цей малюнок».

Акцент робиться на слові «разом». Дітям дається рівно стільки фігурок, скільки їх необхідно для складання пред'явленої картинки; фігурки діляться між дітьми порівну. Для проведення дослідження зазвичай достатньо двох-трьох картинок (не рахуючи тренувальної картинки-зразка).

Під час виконання завдання дітьми завдання дорослого лише фіксувати в протоколі поведінку дітей.

Методика «Програшна лотерея» розроблена Марією Терезою Бурке-Бельтран.

Дітям пропонувалось витягнути з коробки білетик і повідомити дорослому, чи є квиток виграшним. Попередньо дітям показують виграшний квиток. По ньому дитина може отримати приз – цукерку. Але в коробку білетик не кладуть. Насправді в коробці немає виграшних квитків, але діти цього не знають. Дитина повинна витягнути білетик, подивитися на нього, знову прибрати в коробку, перемішати і повідомити результат дорослому. За поведінкою та емоційною реакцією дитини робиться висновок про сформованість її моральної поведінки.

Такий комплекс методик є взаємодоповнювальним психодіагностичним інструментарієм, що дозволяє всебічно дослідити феномен моральної свідомості дошкільників.

Аналіз одержаних результатів. Аналіз одержаних результатів почнемо з когнітивного компоненту моральної свідомості дітей дошкільного віку. Результати, отримані за методикою «Закінчи історію» дозволяють нам виділити 3 рівні усвідомлення моральних норм: низький, середній та високий (рис. 1).

Як видно із даних, що проілюстрованих на гістограмі, близько половини досліджуваних дітей демонструють середній рівень усвідомлення моральних норм (45%), третина опитаних (37,5%), завершуючи історії орієнтувалися на цілком сформовані уявлення про моральні норми, що відповідає високому рівню їх усвідомлення і 17,5% опитаних проявляють низький рівень усвідомлення моральних норм, коли дитина оцінює поведінку дітей як позитивну чи негативну (правильну або неправильну, добру чи погану), але не обґрунтовує оцінку і не формулює моральну норму.

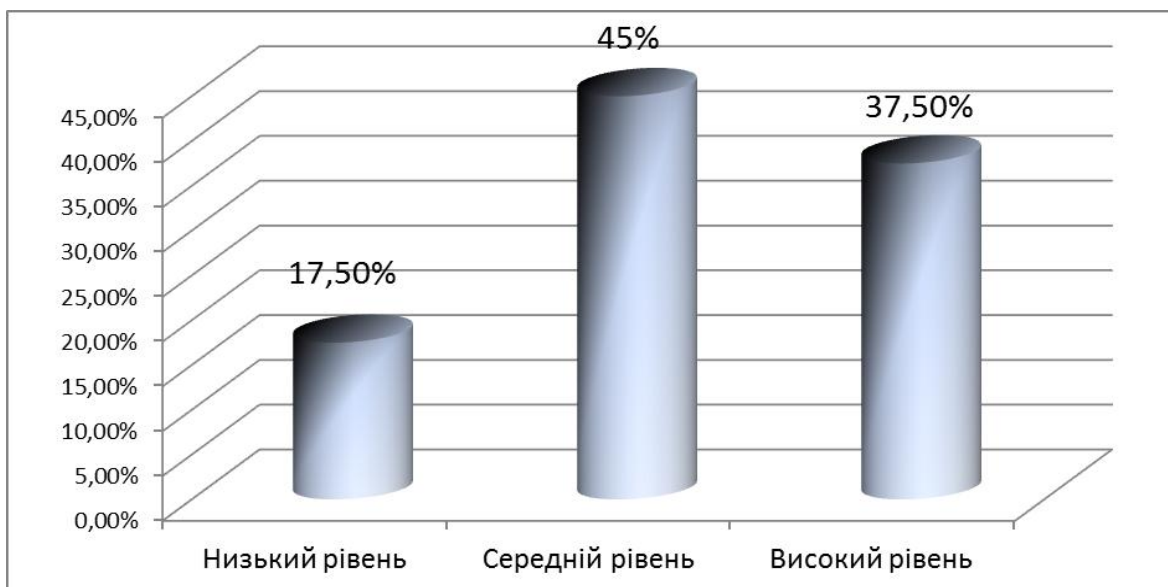

Рисунок 1. - Рівні усвідомлення моральних норм за методикою «Закінчи історію» (у %)

За методикою «Бесіда» ми діагностували сформованість у дитини таких параметрів: узагальнене уявлення про моральні якості, орієнтація на конкретних людей, орієнтація на казкових персонажів, орієнтація на самого себе, орієнтація на сукупність життєвих ситуацій із власного досвіду, орієнтація на конкретні дії, орієнтація на оцінку моральної якості як позитивну чи негативну.

Результати, отримані за даною методикою відображені на рис. 2.

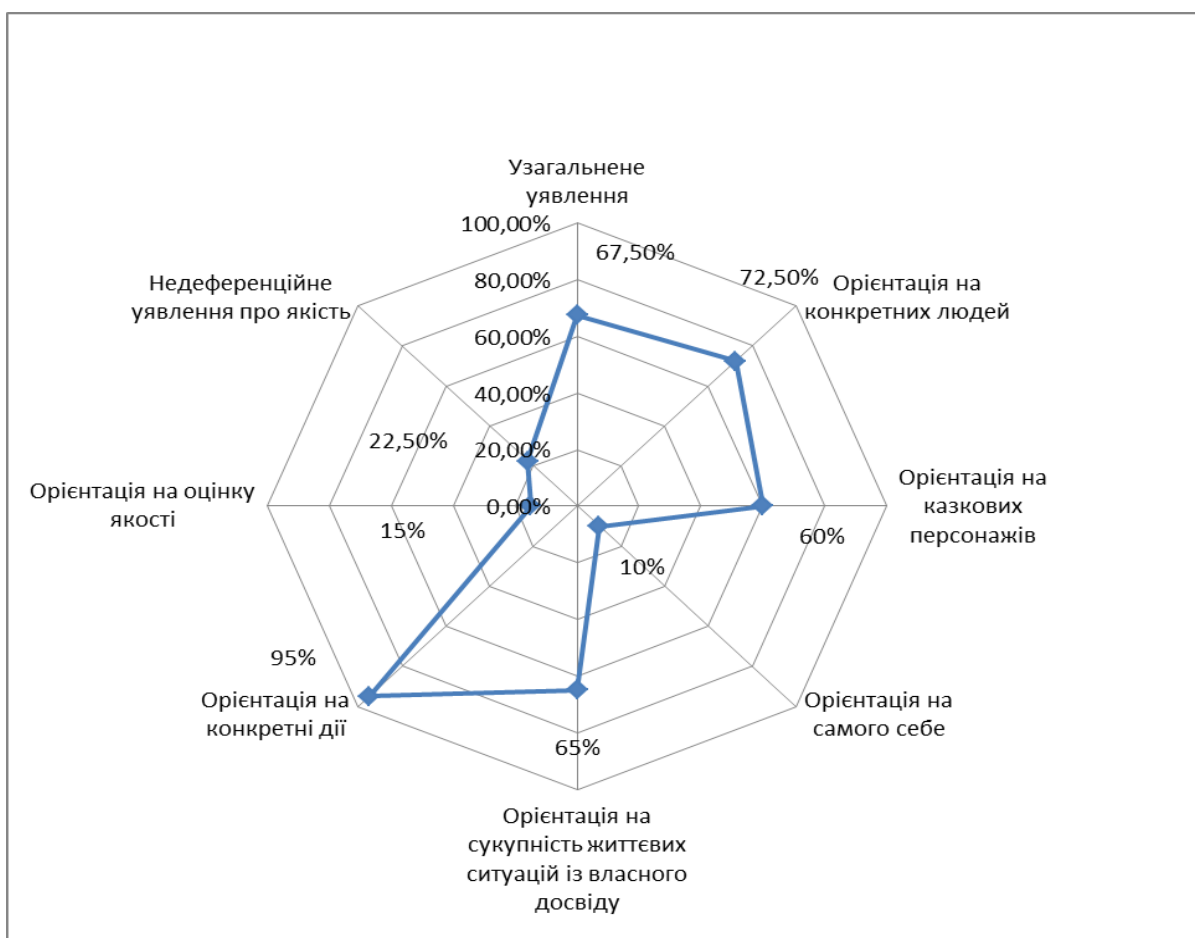

Рисунок 2. - Конструкти когнітивного компоненту моральної свідомості за методикою «Бесіда» (у%)

Відповідаючи на запитання щодо уявлень про основні моральні якості, їх оцінку та належність, 95% дітей найчастіше орієнтуються на конкретні дії, що для них є індикатором «доброго» чи «поганого». Серед відповідей, що ілюструють дані показники, зафіксовані наступні: «Щедрий це той, хто ділиться всім. А жадібний це той, хто не ділиться»; «Друг Вітя добрий, він мене захищає. А злий мій братик, відбирає в мене іграшки»; «Брехун це той, хто обманює; чесний це коли кажеш правду»; «Чесна мама, вона не обманює, а брехун - це той, хто бреше».

Домінуючою серед відповідей дошкільників також виявилася орієнтація на конкретних людей, вона спостерігається у 72,5% опитаних. Найчастіше діти у своїх відповідях, звертаючись до понять «добрий», «щедрий», «чесний», «злий», «жадібний», «несправедливий» та ін., називають маму, тата, братів, сестер, виховательку, друзів, бабусю.

Значна кількість дітей на даний момент уже мають сформоване узагальнене поняття про моральні якості (67,5%).

Більше половини дітей (65%), оцінюючи моральні норми, спираються на сукупність прикладів із життєвого досвіду. Наведемо відповіді дітей, що підтверджують дані показники: «Жана зла, не ділиться іграшками»; «Щедрий тато, він мені все купує»; «добрий, хто дає мені цукерки тощо.

Досить значний відсоток дітей (60%), розмежовуючи поняття моральних норм, орієнтується на казкових персонажів. Це й зрозуміло, адже найчастіше про добрі чи погані вчинки діти дізнаються з казок, те саме стосується і оцінювання вчинків. Проілюструємо дану тенденцію відповідями дітей: «Хороший принц, який завжди рятує принцесу, а погана зла королева»; «Білосніжка з казки – хороша, а зла королева – погана тому, що вона хоче вбити Білосніжку»; «злий вовк, добрі козенята»; «брехлива коза-дерева, а чесний колобок».

Варто зазначити, що така тенденція є типовою для даного віку досліджуваних і зникає зі зміною дитини провідного типу діяльності.

Результати також засвідчили, що 20% опитаних дітей мають недиференційоване уявлення про деякі моральні поняття. Найчастіше такі діти відмовлялися відповідати про поняття «справедливість», не розуміючи його значення.

15% опитаних, розмірковуючи про моральні якості, дають їм певну оцінку: «справедливий, хто робить все правильно»; «зла людина – це яка нікого не любить, крім себе».

Ми також виявили досить незначну тенденцію відповідей з орієнтацією на себе. Так, всього 10% дошкільників відповіли: «я – добрий, добра».

Таким чином, сформованість моральних якостей, зокрема уявлень про них, відповідає нормі, хоча виявлено поодинокі випадки відповідей із заниженим рівнем показників когнітивного компоненту.

Перейдемо до аналізу емоційного компоненту моральної свідомості за методикою «Сюжетні картинки» (рис. 3).

Аналізуючи отримані результати, можемо констатувати наступне: при розподілі сюжетних картинок більше половини досліджуваних дітей (65,5%) виявили адекватні емоційні реакції, проте виражені вони були не надто яскраво.

22,5% опитаних при розмові на тему сюжетних картинок виявили адекватні яскраво виражені емоції.

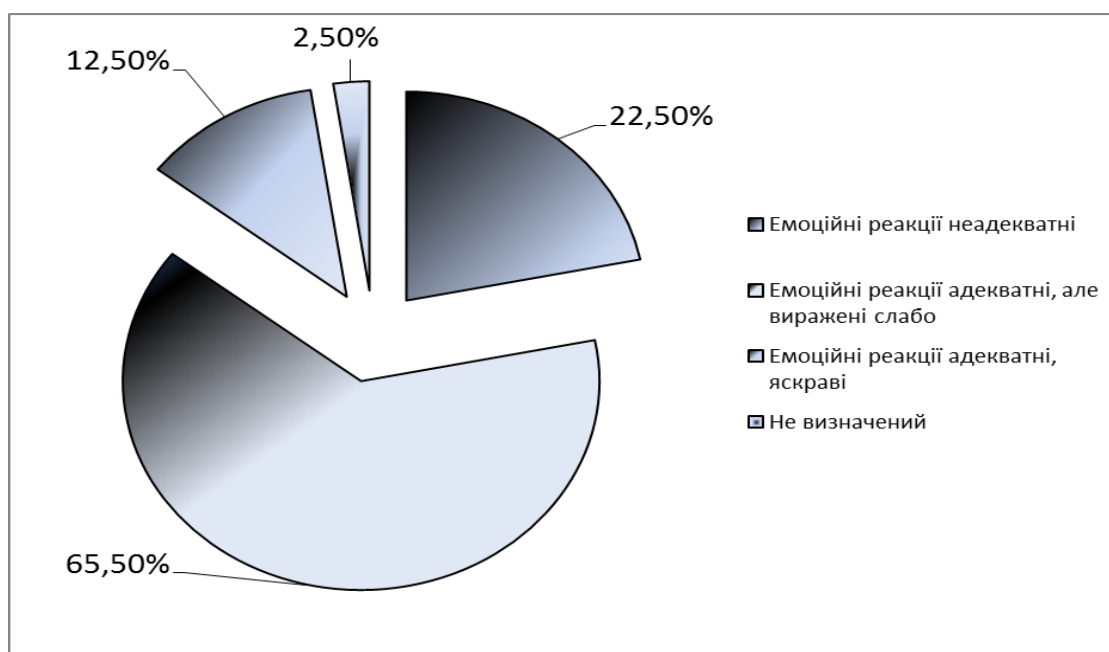

Рисунок 3. - Емоційне ставлення до моральних норм (у%)

Неадекватні емоційні реакції, такі, що не відповідають дійсності зображеного сюжету, виявили 12,5% опитаних, а невизначений характер емоцій спостерігався лише у 2,5% учасників дослідження.

Як бачимо, попри те, що є незначна частка дітей, що не вміють диференціювати власні емоції, все-таки частка тих, хто проявляє адекватні емоційні реакції (яскраво чи не яскраво виражені) – є досить високою.

Методика «Вивчення емоційного ставлення до моральних норм» дозволила чітко та швидко виявити ставлення дітей до моральних норм на основі оцінювання картинки (рис. 4).

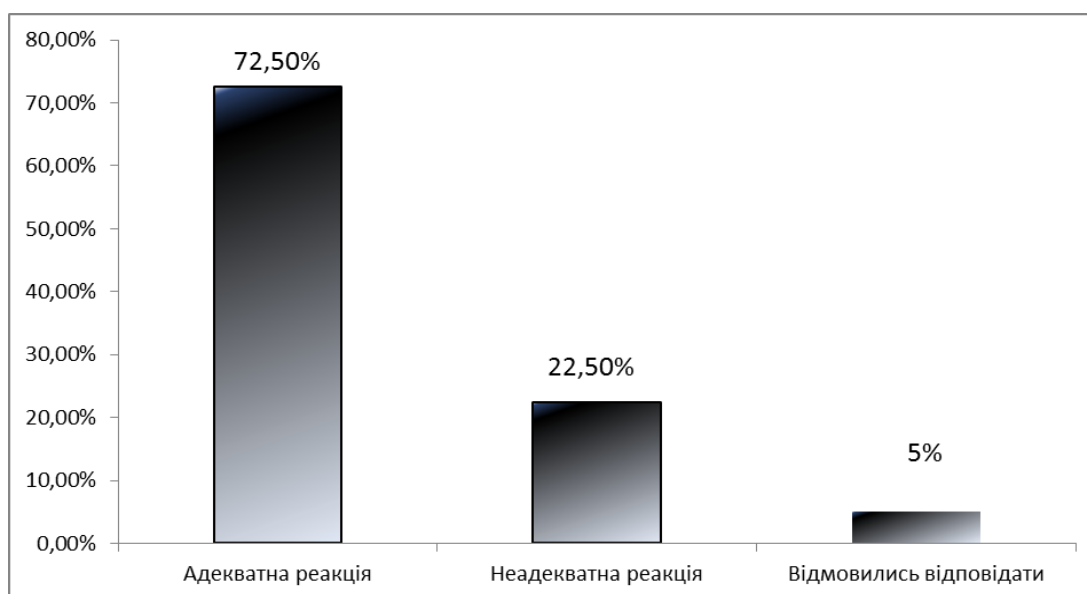

Рисунок 4. - Емоційні реакції дітей за методикою «Вивчення емоційного ставлення до моральних норм»

Як свідчить рис.4, переважна більшість опитаних дошкільників (72,5%) виявили адекватну реакцію, оцінюючи сюжет картинки. Часто такі відповіді супроводжувалися спокійним логічним поясненням, інколи виникало бурхливе обговорення, зрідка – байдужість.

Неадекватні відповіді, а відповідно і реакції на зображену ситуацію, відобразили 22,5% респондентів. Серед їх відповідей зафіксовані наступні: «я би так само сидів і слухав навушники, як і хлопчик з малюнку»; «хлопчик просто сидить і слухає навушники, він же нічого поганого не робить, просто сидить» тощо. 5% опитаних відмовилися відповідати на запитання по сюжету картинки.

Таким чином, попри наявні адекватні емоційні реакції, що відображають емоційний компонент моральної свідомості, існує частка дітей, яким ще важко давати оцінку моральним якостям та ситуаціям, що пов'язані із засвоєнням норм моралі.

Аналіз поведінкового компоненту розпочнемо із опису даних, отриманих за методикою «Зробимо разом» (рис. 5.).

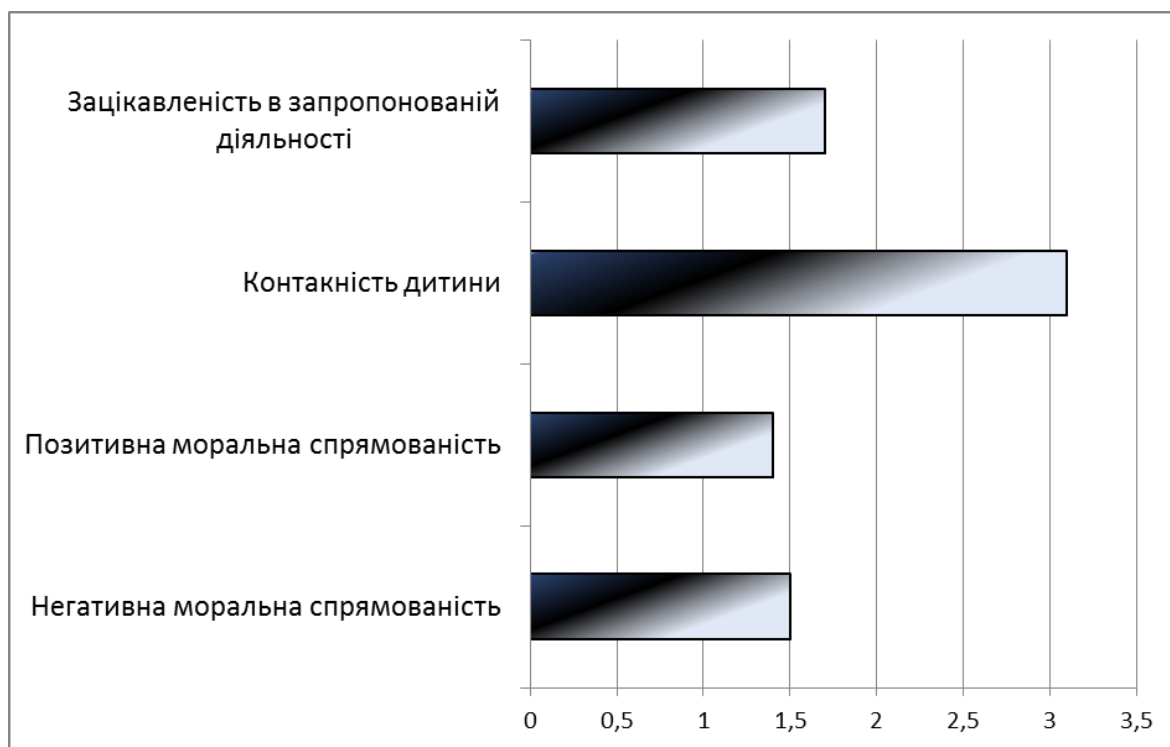

Рисунок 5. - Моральна спрямованість дітей за методикою «Зробимо разом»

Одержані дані дозволяють визначити вектор моральної спрямованості особистості дитини, що виявляється у взаємодії з однолітками. Відповідно, ми виділили кілька діагностованих показників: зацікавленість в запропонованій діяльності, контактність дитини, позитивна моральна спрямованість, негативна моральна спрямованість.

Домінуючим вектором моральної спрямованості дітей дошкільного віку є контактність, товариськість, що виявляється у реакціях на поради партнера, мовленні, зверненому до дорослого чи партнера.

Другим характерним симптомокомплексом є зацікавленість дитини в запропонованій діяльності, що відображена в таких реакціях: дитина стежить за роботою партнера, активно виконує завдання, дає поради і репліки з приводу роботи.

Досить високими є показники негативної моральної спрямованості, за яких дитина забирає фігурки партнера, намагається регулювати поведінку партнера, оцінює його дії, використовує в мові особисті займенники типу «я», «мені», не розуміє слова «разом», прагнучи виконати завдання самостійно.

І найнижчими є показники позитивної моральної свідомості, коли дитина допомагає партнеру, радить, використовує в мові особисті займенники множини типу «нас», «ми», розуміє слово «разом» і намагається налагодити співпрацю тощо.

Таким чином, дана методика дозволила діагностувати недостатньо сформований рівень позитивної моральної спрямованості, що є найнижчим серед усіх діагностованих показників (зацікавленість в запропонованій діяльності, контактність дитини, моральна спрямованість) і потребує подальшої корекції в бік збільшення показників позитивної моральної спрямованості і зменшення – негативної моральної спрямованості.

Методика «Програшна лотерея» дозволила не тільки відстежити поведінкові реакції дитини в ситуації програшу, але й зафіксувати її емоційні прояви (рис. 6).

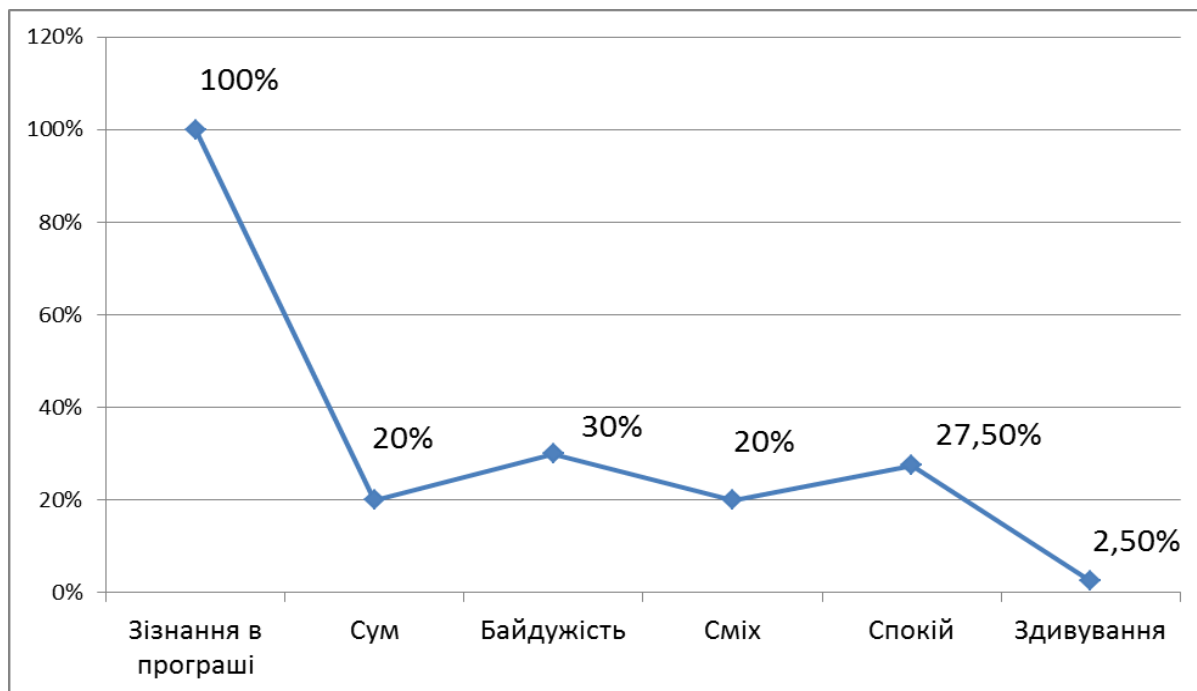

Рисунок 6. - Емоційні та поведінкові реакції на програш (за методикою «Програшна лотерея») (у %)

Аналізуючи результати, варто зазначити, що усі без винятку діти зізналися в тому, що їхній квиток був програшним. Проте, ми виявили характерні емоційні реакції на ситуацію програшу: третина опитаних (30%) демонстрували байдужість до того, що їхній квиток виявився програшним, близько третини (27,5%) – спокій. Однаковою мірою проявилось засмучення в ситуації програшу та сміх (по 20% відповідно). Зазначимо, що засмучення швидко минало, а сміх виникав як реакція «у мене теж програшний квиток». І лише 2,5% дітей здивувалися такому результату, але як і інші – зізналися в програві.

Як бачимо, поведінковий компонент моральної свідомості має характерні особливості залежно від того, в якій ситуації він виявляється – колективізму чи індивідуалізму. І хоча більшість дітей в ситуації колективізму демонструють 100%

чесність, в умовах індивідуального розв'язання завдання виявляється негативна моральна спрямованість.

Висновок. У результаті емпіричного дослідження детально проаналізувавши компоненти моральної свідомості дошкільників (когнітивний, емоційний та поведінковий) встановлено, що домінуючим рівнем усвідомлення моральних норм у групі дошкільників є середній. Дослідження показало, що більшість дітей, оцінюючи моральні норми, орієнтуються на конкретні дії, конкретних людей, попередній досвід, і, зрідка – на казкових персонажів. Емоційні реакції на моральні норми та категорії здебільшого є адекватними, проте в поведінкових реакціях існує негативне ставлення до моральних норм.

Результати емпіричного дослідження засвідчили нерівномірність динаміки розвитку компонентів моральної свідомості. Встановлено, що у дітей переважає високий рівень розвитку когнітивного компоненту поряд із недостатньо сформованим емоційним та поведінковим.

Діагностичний зріз кожного із компонентів моральної свідомості дошкільників засвідчив необхідність впровадження корекційно-розвивальної програми, з чим і пов'язані *перспективи* подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. *Особистість виховується в сім'ї* / І.Д. Бех // Початкова школа. – 1994. – №2. – С. 6-10.
2. Кузьменко В. У. *Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія* / В.У. Кузьменко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 354 с.
3. Малихін А. *Моральна свідомість особистості: сутність та структура* [електронний ресурс] / Андрій Малихін. – Режим доступу до журн.: http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/
4. Павелків Р. В. *Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 - «Педагогічна та вікова психологія»* / Р.В. Павелків. – К., 2005. – 40 с.
5. Поніманська Т. І. *Моральне виховання дошкільників: Навчальний посібник* / Т.І. Поніманська. – К.: Вища школа, 1993. – 111 с.
6. Фольваркова В. І. *Показники та рівні розвитку моральної свідомості особистості* / В.І. Фольваркова // Дошкільна освіта. – 2004. – №3 (5). – С. 15-19.

Отримано 07.05.2015 р.

УДК 159.9.923.2

Павлін Д.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЛЕЙБЕК ТЕАТРУ, КЛАСИЧНОГО ІГРОВОГО ТЕАТРУ І ПСИХОДРАМИ

Був проведений порівняльний аналіз основних характеристик Плейбек театру, класичного театру та психодрами на основі певних критеріїв: встановлення понять, керівник, учасники, особистісні якості, особливості гри, глядачі, декорації, тематика та особливості процесу.

[°] © Павлін Д.О., 2015 р.

Ключові слова: Плейбек-театр, класичний театр, психодрама, визначення
Проведен сравнительный анализ основных характеристик Плейбек театра, классического театра и психодрамы на основе определенных критериев: определение понятий, руководитель, участники, личные качества, особенности игры, зрители, декорации, тематика, особенности процесса.

Ключевые слова: Плейбек-театр, классический театр, психодрама, определения
Comparative analysis of main characteristics of Playback-theatre, classic theatre and psychodrama was made. It based on specific criteria like the definition of concept, director, participants, personal characteristics, specificity of the game, viewers, decorations, themes and features of process.

Keywords Playback-theatre, classic theatre, psychodrama, definitions

Актуальність. У зв'язку з тим, що в науковій літературі не представлено чіткої структури відмінностей між суміжними сферами терапії і мистецтва, поданий аналіз являє науковий інтерес для представників класичного театру, психодрами і Плейбек-театру. Критеріями аналізу виступають такі поняття: керівник, учасник і його особисті якості, особливості гри в даному напрямку, глядачі, декорації, тематика та особливості процесу.

Багато людей, які вперше зустрічаються з поняттям Плейбек-театру, рано чи пізно запитують, чим відрізняється цей театр від класичного і від психодрами, а що у них спільного. Частота виникнення цього питання вказала нам на актуальність детального порівняння цих трьох сфер: Плейбек-театру, класичного ігрового театру (у поданні К. Станіславського) і психодрами (як її задумував Я. Морено). Вам будуть представлені кілька критеріїв, за якими і буде проводитися порівняльний аналіз.

Мета статті: провести диференційний аналіз понять Плейбек театру, ігрового театру і психодрами.

Визначення. *Плейбек театр* - театр імпровізації та спонтанності, де глядачі розповідають свої історії, а актори тут же програють їх на сцені [1]. Комбінує в собі елементи сценічного та вуличного театру, інтерактивного мистецтва (хепенінгу, перформансу), психологічного шоу і психодраматних постановок [2, с. 190].

Сценічний театр - це рід мистецтва, специфічним засобом вираження якого є сценічна дія, що виникає в процесі гри актора перед публікою. Також театр - це синтез усіх мистецтв, він включає в себе музику, архітектуру, живопис, кінематограф, фотографію [3, с. 27].

Психодрама - метод психотерапії та психологічного консультування, створений Якобом Морено. Класична психодрама - це терапевтичний груповий процес, в якому використовується інструмент драматичної імпровізації для вивчення внутрішнього світу людини [4, с. 13].

Таким чином, Плейбек-театр увібрав в себе елементи і сценічного театру, і психотерапевтичного методу. У зв'язку з цим синкретизмом досить складно розібратися і уявити собі, що все ж таки являє собою Плейбек-театр у своїй самодостатній формі.

Тому перейдемо до наступного критерію.

Керівник. У театрі Плейбек ведучий керує процесом і є посередником між акторами і глядачами. Він вислуховує історію, орієнтує акторів у виборі техніки. Головною персоною перформансу, як пише В. Савінов, є "кондактор" (англ. "Conductor") - так традиційно називають ведучого Плейбек-театрального дійства

[2, с. 195]. З англійської перекладається як "диригент" (муз.) Або "провідник" (фіз.). Дійсно, кондактор ніби "диригує" всіма, хто зібрався на дійство і як би "проводить" енергію присутніх - між глядачами та акторами, від душі до душі.

Театральний режисер - особа, в обов'язки якого входить постановка п'єси. Режисер бере на себе відповідальність за естетичну сторону вистави і її організацію, підбір виконавців, інтерпретацію тексту і використання сценічних засобів, що знаходяться в його розпорядженні [5, с. 77].

Режисер психодрами є одним з найбільш активних керівників психокорекційних груп. Він виступає в ролі каталізатора, статус якого більшою чи меншою мірою аналогічний статусу члена групи. Більше того, він, як правило, не працює з учасником один на один, а намагається використати потенційні можливості всієї групи [6, с. 46].

Звичайно ж, мається на увазі, що функції всіх трьох керівників перетинаються і взаємодоповнюють один одного, але акцент робиться на головні відмінні особливості діяльності трьох керівників цих різних процесів. Спільним для всіх трьох є провідна роль, незважаючи на різний ступінь директивності і включеності - якщо кондактор Плейбек-театру скоріше є посередником, ніж повноцінним керівником, то режисер займає непохитно авторитарну позицію.

Учасники. *Актори плейбек* розігрують історію на сцені на очах у глядачів, без попередньої підготовки, спонтанно імпровізуючи і розкриваючи естетичну суть історії [1].

У класичному театрі основним засобом виразності є актор, який через дію, використовуючи різні театральні прийоми і форми існування, доносить до глядача суть того, що відбувається на сцені [3, с. 58]. При цьому актором не обов'язково може бути жива людина. Це може бути лялька або який-небудь предмет, який керується людиною.

У психодраматичному процесі можна виділити кілька важливих учасників [4, с 89]:

1. Протагоніст. Перший гравець (від грец. «Protos» - перший і «agon» - боротьба, гра), зображує в психодрамі героя, головного виконавця психодраматичної сцени, який представляє свої проблеми.

2. Режисер (фасилітатор). Той, хто допомагає клієнту досліджувати свої проблеми. Як правило, це психолог.

3. Допоміжні «Я». Це клієнти, які виконують допоміжні ролі і підсилюють функції психолога. Вони можуть уособлювати значущих для протагоніста людей або частини його власного «Я».

За цим критерієм видно, що учасники у всіх трьох розглянутих явищах щонебудь зображують і відображають: почуття, переживання, образи, істот і так далі. Особливістю відмінностей є те, на чому робиться акцент: на історії глядачів, на п'єсі або на внутрішньому світі протагоніста. Хоча всі ці грані в будь-якому випадку є відображенням людського досвіду.

Крім загальної характеристики, необхідно детальніше зупинитися на ще кількох моментах, які стосуються учасників трьох процесів.

Особистісні якості. *Актори в Плейбек театрі* повинні володіти акторськими, режисерськими і психологічними знаннями та навичками, які розвиваються в професійних навчальних програмах з підготовки Плейбек практиків, а також такими особистісними якостями як: експресивність, емоційна

чутливість, творча уява, майстерність взаємодії і володіння власним тілом [2, с. 197].

Актор класичного театру повинен володіти такими здібностями: акторські здібності (вміння перевтілюватися в різні образи незалежно від своїх особистісних особливостей); творчі здібності; глибина і багатство уяви; чиста, ясна дикція; добре розвинена вербальна, образна і емоційна пам'ять; високий рівень розвитку концентрації і переключення уваги (здатність протягом тривалого часу зосереджуватися на одному предметі і швидко переходити з одного виду діяльності на інший); психоемоційна врівноваженість; вміння вільно і розкуто рухатися, танцювати; наявність красивого, сильного, гнучкого голосу і вміння ним управляти, технічно розпоряджатися залежно від характеру художнього твору; здатність втілювати образ персонажа перед кінокамерою; здатність знаходити контакт з глядачем.

Психодрама не пред'являє особливих вимог до особистісних якостей учасників групи.

З цього опису видно, що найбільша вимогливість спрямована на актора сценічного театру, тому що це професія. Існуючий перелік особистісних якостей актора Плейбек-театру пояснюється прагненням наблизити цей новий вид перформансу, сполученого з творчістю, до професійного рівня, а також потребою естетичного зображення всього, що відбувається, чого буде складно досягти, якщо не зосереджуватись на особистісних якостях актора. А так як для психодрами головною метою є звільнення творчого потенціалу людини, то для цього не так важливо, наскільки розвинені акторські здібності в учасників групи.

Особливості гри. *Плейбек-театр* закликає акторів слухати, вивільняє їх інтуїцію і натхнення, передбачає довіру і підтримку один одного, апелює до властивої їм особистої мудрості і життєвого досвіду. Тому при навчанні плейбек-театру, на додаток до акторській майстерності, необхідно розвивати в акторів глибоку самосвідомість і саморозуміння [1].

Почуття актора в *ігровому театрі* - це його власні почуття, джерелом яких є його внутрішній світ. Він багатогранний, тому актор, насамперед, досліджує себе і намагається знайти потрібне йому переживання в собі, він звертається до власного досвіду, або намагається пофантазувати, щоб знайти в собі те, чого він ніколи не відчував у реальному житті. Щоб персонаж відчував і діяв найбільш вірним чином, необхідно зрозуміти і продумати обставини, в яких він існує. Обставини визначають його думки, почуття і поведінку. Актор повинен зрозуміти внутрішню логіку персонажа, причини його вчинків. Актор повинен для себе «виправдати» кожне слово і кожну дію персонажа, тобто зрозуміти причини і цілі. Як писав К. С. Станіславський, «сценічна дія має бути внутрішньо обґрунтована, логічна, послідовна і можлива у дійсності» [3, с. 117]. Актор повинен знати (якщо це не зазначено в п'єсі - придумати) всі обставини, в яких знаходиться його персонаж. Це знання причин, а не самих емоційних проявів, дозволяє акторові щоразу по-новому переживати почуття персонажа, але з однаковим ступенем точності і «правдивості».

Ці причини і виправдання дійсності актор Плейбек знаходить в самій історії, яку розповідає глядач, актору не потрібно нічого виправдовувати, якщо він правильно відчув оповідача. І в цьому ж привабливість «непостійності», яка відбувається на сцені, - актори можуть повторити раніше зігране, але це швидше

виняток, ніж правило. Тому акторам не доводиться кожен раз згадувати і виправдовувати свої вчинки, які вони зображують на сцені. Кожна історія, кожен виступ - це новина, яка правдива апіорі (якщо вона правдива для самого оповідача). Сюди якнайкраще підходить відомий вислів «Життєві драми йдуть без репетицій». І всі, хто є свідками Плейбек перформансу, можуть у цьому переконатися.

У продовженні теми спонтанності необхідно сказати про поєднання принципу "тут і зараз" і можливостей рольової гри в *психодрамі*. Сцену за сценою протагоніст, за допомогою учасників групи, драматично програє хвилюючу його ситуацію. Спочатку протагоніст вибирає з учасників групи того, хто буде грати його самого в тих випадках, коли він сам буде в іншій ролі. Потім - вибираються учасники на ролі важливих для його життєвої ситуації персонажів (це можуть бути як реальні люди, так і його фантазії, думки і почуття). Члени групи активно залучаються до роботи всередині групи, особливо якщо вони виступають під час вистав як "допоміжні Я". Такі особливості групової динаміки, як групові норми, теми і боротьба впливів, мають в психодрамі велике значення. Так само як у Т-групах і Інкауентер-групах, зворотній зв'язок, який дають члени групи, розцінюється в психодрамі не як проекція, яка заважає терапевтичному процесу, а як існуюча реальність.

Наступною важливою складовою при порівнянні театру Плейбек, класичного ігрового театру і психодрами є глядачі.

Глядачі. У *Плейбек-театрі* глядач виходить на сцену і розповідає історію зі свого життя (або сон, стан, почуття, фантазію). Наприкінці перформансу ведучий може попросити глядачів висловити своє ставлення до минулого виступу, і, згідно цих висловлювань, акторська команда імпровізує фінал перформансу [1].

Театр в класичному його уявленні вважається найсильнішим засобом впливу на людину, оскільки, побачивши, що відбувається на сцені, глядач асоціює себе з тим чи іншим персонажем, і через катарсис (очищення через страждання) всередині нього відбуваються зміни.

Глядачі в психодрамі - це члени групи, які не беруть безпосередньої участі у психодраматичній дії, але обговорюють ситуацію після її завершення, в тому числі і відносно до самих себе. На заключному етапі заняття вони демонструють своє емоційне ставлення до подій, розповідають про хвилювання і конфлікти, які аналогічні до тих, що були розіграні в даному сеансі психодрами.

Цей критерій найбільш яскраво демонструє диференційованість розглянутих нами явищ. Якщо глядач в Плейбек приймає найбільш активну участь і є рушійною силою процесу, то в ігровому театрі глядач є спостерігачем, на внутрішні переживання якого спрямована діяльність всієї цієї сфери мистецтва. У той же час в психодрамі глядачі є учасниками, але пасивними, сприймають все через свій досвід і мають можливість висловити свої враження, переживання і думки з приводу роботи, яка відбувалася.

Декорації. У *перформансах Плейбек театру* прийнято використовувати [1]: ящики або стільці, на яких сидять актори; "дерево" кольорової тканини; місце, де відбувається дія; стілець для оповідача; музичні інструменти; стілець для ведучого; артистичні доповнення.

У *класичному театрі* розрізняють два роди декорацій: активну, чисто-архітектонічну, до якої належать, наприклад, карнизи, консолі, тяги, лопатки,

цільні "архітектурні" споруди (макети) і т. п., і пасивну, чисто-орнаментальну, застосовувану для пожвавлення стін, стель і т. д. [3, с. 201]

А в психодраматичному підході використовують все, що є під рукою, або взагалі нічого не використовують.

Як ми бачимо, це найбільш демократичний критерій, який залежить скоріше від уподобань керівника та специфіки процесу, до якої можна віднести наступний диференційний критерій - тематику.

Тематика. Іноді *Плейбек-перфоманс* може спочатку задаватися певною темою, тоді глядачам пропонується розповідати історії, що розкривають цю тему. Іноді виступ проходить без заданої тематики, і тоді теми, які хвилюють присутніх у залі людей, розкриваються через глибинний малюнок, утворений їх розповідями. Він не завжди очевидний, але вмілий ведучий здатний донести його до свідомості учасників наприкінці виступу [1].

Теми *професійного театру* обрані заздалегідь, так як передбачаються репетиції і генеральна репетиція в костюмах і при декораціях до основного виступу.

Форми розігрування в *психодрамі* варіюються від буквального відтворення реальних подій до постановки символічних сцен, які ніколи не мали місця в реальності.

Таким чином, тематика зустрічей *Плейбек* і психодрами залежить від обставин, а постановочного театру - від обраного твору.

Особливості процесу. Головне в *Плейбек-перфомансі* - розповідь історії [1]:

1. Коли хто-небудь з глядачів висловлює бажання поділитися своєю розповіддю, то ця людина, звана Оповідачем, виходить із залу до стільця Оповідача. Сидячи на цьому стільці, вона розповідає історію, їй допомагає Ведучий.

2. Потім за допомогою Ведучого Оповідач вибирає акторів, які виконують ролі в його розповіді. Обрані актори встають на сцені. Коли історія розказана, Ведучий говорить: "Давайте подивимося".

3. Ця репліка є сигналом початку дії для акторів. Для створення певної атмосфери і настрою може звучати музика, актори можуть використовувати свої стільці для розмежування простору.

4. Актори і музиканти спонтанним чином імпровізують, розігруючи цю історію, і ця імпровізація може приймати різні артистичні форми, з тим, щоб схопити і виявити суть і ядро історії.

5. В кінці дії актори дивляться на Оповідача в знак того, що тепер їх інсценізація буде прийнята Оповідачем.

6. Потім Оповідач висловлює своє враження: йому надається можливість висловитися, якщо він відчуває в цьому потребу. Ведучий дякує Оповідачеві, і той повертається на своє місце. Потім запрошується наступний глядач, який бажає розповісти свою історію, і так далі.

Дуже важлива особливість акторської гри *для театру, який існує за законами К. Станіславського*, - переживання «тут і зараз». Будь-яка емоція, будь-яка дія має народитися на сцені. Актор, незважаючи на те, що він знає, що він повинен робити як той чи інший персонаж, повинен дати собі можливість захотіти зробити ту чи іншу дію. Дія таким чином здійснена буде природною і виправданою. Якщо одна й та ж дія з вистави у виставу буде відбуватися кожного

разу «тут і зараз», то вона не стане в актора якимось «штампом». Актор кожен раз буде виконувати її по-новому. І для самого актора виконання цієї дії кожного разу буде давати відчуття новизни, необхідне для того, щоб актор міг отримувати задоволення від того, що він робить [3, с. 94].

У зарубіжній літературі прийнято виділяти такі фази *психодрами* [4, с. 48]: розігрів, дію, опрацювання, завершення, шерінг.

Психодраматична сесія починається з розігріву, це може бути рухова або медитативна вправа, покликана підняти рівень енергії в групі та налаштувати учасників на певні групові теми. Потім відбувається вибір протагоніста, тобто того учасника, на якого протягом даної сесії буде працювати вся група. Дуже важливо, щоб вибиралася саме тема, а не людина, яка її представляє, оскільки тільки в цьому випадку обрана для роботи тема буде груповою. Етап дії закінчується, коли контракт, укладений з протагоністом, виконаний, тобто знайдено рішення проблемної ситуації або протагоніст відчуває, що отримав достатньо інформації про ситуацію. Форми завершення цього етапу залежать від контракту, укладеного між ведучим і протагоністом. Після етапу дії проходить шерінг - обмін почуттями між учасниками дії і глядачами. Спочатку учасники, які грали ролі, діляться своїми переживаннями «з ролі», тобто розповідають про те, як їм було бути, наприклад, мамою протагоніста. Потім вже вся група ділиться почуттями «з життя», тобто учасники розповідають про схожі ситуації, що відбувалися в їхньому житті, про почуття, які у них були під час дії або спостереження за нею.

Як ми бачимо, особливості процесу найкраще розкривають специфіку розглянутих явищ і демонструють відмінності в підходах і структурі.

Висновки. Був проведений порівняльний аналіз Плейбек театру, постановочного театру і психодрами за наступними критеріями: визначення понять, керівник, учасники, особистісні якості, особливості гри, глядачі, декорації, тематика, особливості процесу. За допомогою такої диференціації вдалося виявити відмінні риси кожного розглянутого нами явища, завдяки чому стає ще більш помітна самодостатність і унікальність Плейбек театру.

Список використаних джерел:

1. Нида В. О Плейбек-театре [Текст] / В. Нида. – [Электронный ресурс]. URL: <http://flogiston.ru/articles/therapy/playback>
2. Савінов В. В. Інтерактивний психологічний театр як засіб профілактики та подолання стресових ситуацій [Текст] / В. В. Савінов // Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій: навч. посіб. / Національна академія педагогічних наук України, Ін-т соц. та політ. психології; за наук. ред. Т. М. Титаренко. – К.: Міленіум, 2011. – 272 с. – С. 189–208.
3. Станиславский К.С. Работа актёра над собой [Текст] / К.С. Станиславский — Москва: Художественная литература, 1938. — 264 с.
4. Келлерман П.Ф. Психодрама крупным планом: Анализ терапевтических механизмов [Текст] / П.Ф. Келлерман. - М.: Независимая фирма «Класс», 1998 – 240 с.
5. Гротовский Е. От Бедного театра к Искусству-проводнику [Текст] / Е. Гротовский. - М.: Артист. Режиссер. Театр, 2003. – 351 с.
6. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л.Морено [Текст] / Общ. ред. Е.В. Лопухиной и А.Б. Холмогоровой. - М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. – 352 с.

Отримано 11.05.2015 р.

УДК 159.964.21

Рогаль Н.І.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ КОРЕКЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

В статті висвітлено основні принципи та особливості програми корекції та профілактики конфліктної поведінки підлітків. Наведено елементи розробленої і апробованої програми тренінгу та представлено результати оцінки її ефективності.

Ключові слова: *тренінг, групова робота, конфліктна поведінка, психологічна корекція, профілактика*

В статье отражены основные принципы и особенности программы коррекции и профилактики конфликтного поведения подростков. Приведены элементы разработанной и апробированной программы тренинга и представлены результаты оценки ее эффективности.

Ключевые слова: *тренинг, групповая работа, конфликтное поведение, психологическая коррекция, профилактика*

In the article the basic principles and characteristics of the program of correction and prevention of conflict behavior of adolescents. Elements developed and tested training program and presents the results of the evaluation of its effectiveness.

Keywords: *training, group work, conflict behavior, psychological correction and prevention*

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства діти зіштовхуються з проблемами, що виникають у різних сферах життя. Не винятком є і взаємостосунки з оточуючими людьми, що часто супроводжуються проявом ворожості, агресивності, конфліктності, нетерпимості, нестриманості, прагненням принизити співбесідника. Причинами такої поведінки часто є особистісні, ситуативні, суб'єктивні чи об'єктивні чинники. Саме тому, проблема вирішення, зниження та профілактики конфліктів та конфліктної поведінки є актуальною та потребує уваги дослідників. Для профілактики та корекції конфліктної поведінки важливим завданням є зміна характеру сприйняття ситуації, що склалася, зміна ставлень сторін один до одного (Burton J.), що є дієвою при опрацюванні на глибинному рівні особистості. Ці завдання можна реалізувати за допомогою активних методів навчання, зокрема, за допомогою соціально-психологічного тренінгу.

У розробці власної тренінгової програми ми використовували напрацювання та досвід науковців, які займалися вивчення проблем корегування, регулювання, зниження конфліктів (Г.І. Макартичова (2008), І. Авідон, О. Гончукова (2008), Н.Н. Васильєв (2007), Л.М. Семанюк (1996), В.І. Санташов (2009), Н.В. Гришина (1993), Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова (2000), Т.А. Колпачьова, Н.Е. Ковтун, Я. Курбанова (2010), Дж. В. Бертон та ін.

Мета статті – розробка та апробація програми з корекції та профілактики конфліктної поведінки підлітків.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники зазначають, що тренінг є активним методом навчання, що спрямований на профілактику чи корекцію певних поведінкових проявів (агресивної, конфліктної, делінквентної, асоціальної,

адиктивної поведінки), особистісних рис (ворожості, агресивності, тривожності та ін.) під час якого відбувається активне оволодіння знаннями, уміння та навичками (І.В. Бачков, С.М. Ємельянов, О.М. Шевчук, О.В. Безпалько, Т.П. Цюмань, Дж.В. Бертон, А.Я. Анцупов, А.І. Шипілов, Ю.М. Ємельянов, Б.Д. Паригін та ін.).

У концептуальну основу тренінгу ввійшли ідеї та напрацювання, що стосуються розуміння поняття тренінгу, основних принципів тренінгу, психологічних особливостей взаємодії у тренінговій групі, розробки завдань та плану тренінгу, його компонентів, навантаження занять змістовими вправами, які б повною мірою задовольняли цілі програми та особливості групової роботи з підлітками (В.Г. Пузиков (2007), К.Л. Мілютіна (2004), І.Б. Дерманова, Е.В. Сидоренко (2003), Л.М. Кроль, Е.Л. Михайлова (2002), Л.А. Петровська (1982), І. Ялом (2000), О.В. Євтіхов (2007), А.В. Мікляєва (2006), К. Фопель (2007), Л.Анн (2003) та ін.).

У 2015 році нами було розроблено програму тренінгу основною метою якої є корекція та профілактика конфліктної поведінки підлітків та створення психолого-педагогічних умов, що сприяють гармонізації стосунків підлітків з батьками, ровесниками, з вчителями. Дана програма була розроблена з урахуванням виявлених в ході констатуючого експерименту психологічних особливостей конфліктної поведінки підлітків.

Експериментальна перевірка тренінгової програми з корекції конфліктної поведінки здійснювалася з підлітками дівчатами та хлопцями. До тренінгових груп ввійшли учні віком 12-14 років. Адже, за віком бажано дотримуватися достатньої однорідності і для груп підлітків є оптимальними поєднання 12-14, 15-16, 17-18 років [3, с.13]. Тренінг проводився на базі загальноосвітньої школи Сумської області.

У формульованому дослідженні взяли участь 40 підлітків (20 дівчат та 20 хлопців), які були поділені на дві експериментальні та дві контрольні групи по 10 осіб у кожній групі. Заняття проходили у формі тренінгу протягом 4 години один раз на тиждень, загальною тривалістю 24 години (6 зустрічей).

В подальшому, підлітки, що ввійшли до експериментальної групи (хлопці та дівчата) в ході формульованого експерименту підлягали цілеспрямованому психолого-педагогічному впливу. Підлітки, що ввійшли до контрольної групи учасниками експериментального процесу не були і на них програма тренінгу не поширювалася.

Завданнями тренінгу з профілактики та корекції конфліктної поведінки були: ознайомлення підлітків із поняттям конфлікт, спілкування, основними стратегіями поведінки в конфлікті та бар'єрами спілкування, що виникають під час взаємодії, розширення розуміння процесу спілкування та можливих проблем, що його супроводжують; розвиток уміння контролювати та адекватно виражати свої почуття і емоції; формування уміння ефективним стратегіям виходу із конфліктних ситуацій у спілкуванні з ровесниками, батьками та вчителями; зниження відкритих та прихованих форм конфліктної поведінки, конфліктності, агресивності, ворожості та ін.

Програма тренінгу мала комплексний характер та включала три основні блоки. Діагностичний, що передбачав діагностику підлітків для виявлення особливостей конфліктної поведінки, переважаючих стратегій поведінки в конфлікті, основних конфліктних сфер у житті підлітка. Розвиваючий блок у роботі

з підлітками був спрямований на профілактику конфліктної поведінки, що проявляється у підвищеному рівні ворожості, агресивності, схильності до конфліктності та деструктивних стратегій поведінки в конфлікті, усвідомлення особливостей та бар'єрів власного спілкування та ін. Інформаційний блок був спрямований на висвітлення основних положень стосовно питань конфлікту, конфліктної поведінки, спілкування та ін.

Кожне заняття тренінгу складалося із трьох етапів: підготовчого, основного та завершального. Підготовчий етап полягав у проведенні психогімнастичних вправ, які спрямовані на згуртованість групи, створення довірчої, позитивної атмосфери, зняття емоційної напруги та плавне підведення учасників тренінгу до формування проблеми заняття. Основний етап полягав у оголошенні головної проблеми заняття, висвітленні наукової інформації, щодо даного питання та використанні вправ, які спрямовані на програвання певних ситуацій, аналізі форм поведінки, що виникають під час конфліктної взаємодії. В процесі виконання вправ та обговорення використовувалися дискусії і обмін досвідом та своїми спостереженнями. Вони контролювалися і спрямовувалися ведучим у потрібне русло для уникнення агресивних зіткнень думок і поглядів учасників тренінгу. Завершальний етап полягав в узагальненні та аналізі отриманої інформації, виділенні позитивних та негативних моментів тренінгової роботи та включав оцінку важливості отриманих навичок з точки зору їх подальшого використання у повсякденному житті. Рефлексія по закінченню заняття полягала у оцінці тренінгу з точки зору двох аспектів: емоційно-сміслового («сподобалось – не сподобалось», «рівень комфорту - дискомфорту», «цікавість – не цікавість», «тяжкість – легкість виконання вправ» та ін.) та емоційно-оціночного (оцінка свого емоційного стану, як під час виконання завдань так і після закінчення заняття).

До проведення тренінгу було здійснено порівняльний аналіз результатів контрольної та експериментальної груп, що були отримані в ході діагностичних зрізів за методиками: діагностики схильності до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної); особистісна агресивність та конфліктність (Е.І. Ільїн, П.А. Ковальов); методика діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Дарка; експрес-діагностика стійкості до конфліктів; опитувальник «Конфліктні ситуації в підлітковому віці» (О.А. Царьова).

Важливим аспектом тренінгу є критерій його ефективності. Проблемою оцінки ефективності тренінгу займалися К. Рудестам, І. Ялом, А. П. Москаленко, О. Царьова, К.Л. Мілютіна, В.Г. Пузіков та ін. Критерієм ефективності програми тренінгу з корекції конфліктної поведінки підлітків була суб'єктивна і об'єктивна оцінка тренінгу. Об'єктивним критерієм стало використання тестових завдань: психологічних тестів, спрямованих на дослідження змін у психічному стані учасників, порівняння і оцінка результатів первинної і завершальної діагностики та порівняння результатів контрольної та експериментальної групи [3, с.114]. Суб'єктивний критерій ефективності тренінгу передбачав оцінку самих підлітків. Отримання зворотного зв'язку здійснювалося під час групової роботи (після виконання завдань і по закінченню занять) та підсумкове анкетування.

Визначенням ефективності формувального експерименту є підтвердження гіпотези H1: результати тестування експериментальної групи змінилися у порівнянні з результатами контрольної групи та різняться до проведення формувального експерименту та після.

Оцінка отриманих результатів до формувального експерименту та після формувального експерименту та аналіз і порівняння даних між двома групами (експериментальною та контрольною) здійснювалися за допомогою непараметричного методу порівняння незалежних вибірок – U-критерій Манна-Уїтні [4, с. 173].

В таблиці 1. наведені статистично значущі показники попереднього та повторного зрізів контрольної та експериментальної груп за методикою А. Басса – А. Дарки.

Таблиця 1 - Порівняння середніх показників за методикою А. Басса - А. Дарки до та після формувального експерименту у експериментальній та контрольній групі

Шкали	Експериментальна група		Контрольна група	
	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.
Фізична агресія	6,28	5,23**	5,92	5,81
Вербальна агресія	7,67	6,66**	7,63	7,41
Побічна агресія	5,64	5,54	5,64	5,77
Негативізм	3,45	2**	3,01	3,36
Роздратування	6,96	6,10*	6,32	5,56*
Підозрілість	6,90	5,27**	6,65	6,42
Образа	5,50	4,22**	5,40	5,52
Почуття вини	5,82	5,80**	5,69	5,74
Агресивність	21,74	19,52*	19,86	20,92
Ворожість	9,62	6,32*	8,47	7,92

Примітка: * - відмінності на рівні значущості $p \leq 0,05$;

** - відмінності на рівні значущості $p \leq 0,01$

Статистично достовірні відмінності у експериментальній групі до та після проведення формувального експерименту було виявлено між такими показниками як фізична агресія ($U=826$, $p \leq 0,01$), вербальна агресія ($U=659$; $p \leq 0,01$), негативізм ($U=377,5$; $p \leq 0,01$), роздратування ($U=927$; $p \leq 0,05$), підозрілість ($U=509$; $p \leq 0,01$), образа ($U=518$; $p \leq 0,01$), ворожість ($U=653$; $p \leq 0,01$), почуття вини ($U=812$; $p \leq 0,01$). Таким чином, після проведення тренінгу у досліджуваних з експериментальної групи відбулися певні зміни з тенденцією до зниження. У контрольній групі до та після проведення формувального експерименту значущі зміни відсутні, окрім змін, що спостерігаються за шкалою «роздратування» ($U=990,5$; $p \leq 0,05$), показник якої значущо знизився.

За методикою, що спрямована на виявлення схильності до конфліктності і агресивності як особистісних характеристик, значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$ чи $p \leq 0,01$ спостерігаються за шкалами: конфліктність, позитивна агресивність,

негативна агресивність, запальний характер, наполегливість, непоступливість, безкомпромісність (див. табл. 2.).

Таблиця 2 - Порівняння середніх показників за методикою особистісна агресивність і конфліктність (Е.І. Ільїн, П.А. Ковальов) до та після проведення формувального експерименту у експериментальній та контрольній групі

Шкали	Експериментальна група		Контрольна група	
	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.
Конфліктність	27,07	25,80**	27,42	26,89
Позитивна агресивність	12,68	11,33*	11,46	10,68
Негативна агресивність	9,59	7,83**	9,33	9
Запальний характер	6,04	5,31*	6,14	6,12
Наполегливість	6,40	5,68**	6,07	5,92
Образливість	6,21	5,69	5,31	5,44
Непоступливість	6,50	5,22*	5,90	6,02
Безкомпромісність	6,84	5,53*	6,23	6,08
Мстивість	5,90	4,82	5,50	5,58
Нетерпимість до думки інших	4,87	4,08*	5,38	5,89
Підозрілість	6,04	5,44	6,06	5,75

Примітка: * - відмінності на рівні значущості $p \leq 0,05$;

** - відмінності на рівні значущості $p \leq 0,01$

Значущі відмінності до та після проведення формувального експерименту у контрольній групі спостерігається за шкалою негативна агресивність ($U=1182$; $p \leq 0,01$) (показники знизилися), що свідчить про формування позитивних тенденцій у бік зниження загального рівня мстивості та формування позитивного, не критичного ставлення до думок оточуючих.

Виявлено статистично значущі відмінності у експериментальній групі до та після проведення програми тренінгу, як за середніми значеннями так і за U -критерієм Манна-Уїтні. Після проведення тренінгу у експериментальній групі спостерігається зниження конфліктності ($U=1885$; $p \leq 0,01$), наполегливості ($U=1167$; $p \leq 0,01$), непоступливості ($U=1132$; $p \leq 0,05$), зменшилися показники за шкалами: запальний характер ($U=1697$; $p \leq 0,05$), безкомпромісність ($U=1637$; $p \leq 0,05$), нетерпимість до думки інших ($U=1590$; $p \leq 0,05$).

Ми вважаємо, що зміни які відбулися за даними параметрами значущо впливають на гармонізацію поведінки та зниження конфліктності і конфліктної поведінки.

По закінченню групової роботи в експериментальній групі відбулися зміни у виборі таких стратегій поведінки, як: змагання та компроміс. Після проведення тренінгу середні показники за стратегією змагання значущо знизилися ($U=620$; $p \leq 0,01$), а за стратегією компроміс збільшилися ($U=896$; $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що підлітки стали більше уваги приділяти почуттям та особистості іншої людини, враховувати її думки та потреби. Але при цьому не применшувати значущість власних бажань та прагнень та у вирішенні конфліктних,

суперечливих ситуацій прагнуть зберегти із опонентом стосунки шляхом відмови від конкуренції та лише часткового задоволення власних інтересів, що підпорядковано задоволенню інтересів іншої сторони. Також, після проведення формувального експерименту у даній групі спостерігаються позитивні зміни за стратегією співпраця. Хоча вони є не значущими, але ми припускаємо, що у випадку розширення та продовження формувального впливу зміни за даною шкалою можуть бути вагомими.

У контрольній групі значущих змін до та після закінчення формувального експерименту не відбулося.

Про присутні зміни свідчать показники процентних навантажень за кожною із стратегій поведінки. До проведення формувального дослідження у експериментальній групі процентне навантаження за шкалою «пристосування» (28%) є найвищим серед зазначених величин. Другу за значущістю позицію займає змагання (26%), уникнення переважає у 22% респондентів та найнижчі показники мають стратегії: співпраця та компроміс (12%). Після проведення формувального експерименту процент респондентів, що обирають стратегію поведінки «пристосування» збільшився (35%), 21% займає показник стратегії співпраці, що порівняно із попередніми замірами значно змінився. На наступному місті вираженості знаходиться компроміс (20%), процентний показник за даною шкалою також збільшився. Стратегія «уникнення» є вираженою у 17 % досліджуваних, що порівняно з початковими замірами є дещо нижчою. Найменш вираженою після проведення формувального експерименту є стратегія «змагання» (7%), що свідчить про значне зменшення проценту респондентів, які обирають даний вид поведінки у конфліктній ситуації, порівняно із даними, що були отримані до впровадження програми тренінгу.

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що підлітки у більшості випадків до проведення формувального експерименту використовували деструктивні стратегії поведінки в конфлікті – пристосування, змагання та уникнення. Ці стратегії поведінки були віднесені Дж. Г. Скоттом до неефективних, адже вони не вичерпують інцидент і не сприяють розв'язанню та усуненню всіх конфліктних ситуацій, які стали підґрунтям для реального протиборства між сторонами, що може призвести до ескалації, затягування конфлікту або ж переходу його у приховану форму протікання [5]. Після проведення формувального експерименту процент використання деструктивних стратегій поведінки в конфлікті знизився за шкалами «змагання» і «уникнення» (хоча частота використання пристосування збільшилася), а конструктивних (ефективних) стратегій, таких як: компроміс і співпраця збільшився.

Особлива увага у програмі тренінгу приділялася проблемі оптимізації стосунків підлітків у системі сім'ї, школи та з ровесниками. Після закінчення групової роботи з підлітками у експериментальній групі спостерігаються зміни у двох критичних сферах життя підлітків: сім'ї ($U=896$; $p=0,013$) та з ровесниками ($U=753,5$; $p=0,002$). Згідно з результатами емпіричного дослідження після проведення формувального експерименту частота та інтенсивність конфліктних ситуацій у зазначених двох сферах значно знизилася. Але, стосунки у системі «підліток - школа» не змінилися ($U=1140$; $p=0,113$). Можливо це пов'язано із часовими межами тренінгу (24 години) та недостатньою кількістю ситуацій та

завдань, які розглядалися під час групової роботи, що безпосередньо стосувалися б даної сфери.

При порівнянні результатів експериментальної та контрольної групи значущих відмінностей не спостерігається та відсутні зміни до та після проведення тренінгу у контрольній групі (на яку не здійснювався активний вплив). Середні значення дещо змінилися, але статистично значущі зміни відсутні у всіх трьох сферах життєдіяльності підлітків (сімейна сфера ($U=1313$; $p=0,465$), школа ($U=1426$; $p=0,980$), взаємодія з ровесниками ($U=1326$; $p=0,785$)).

Протягом наступного місяця після завершення проведення програми тренінгу за хлопцями та дівчатами підліткового віку, які ввійшли до експериментальної групи відбувалося спостереження, що здійснювалося вчителями та класними керівниками підлітків. Було виявлено, що поведінка дітей із експериментальної групи стала менш агресивною, конфліктною, вони стали проявляти більшу терпимість та толерантність до інших, стали проявляти меншу ворожість до оточуючих та у своїх висловлюваннях стали менше використовувати образливих слів, які б могли принизити опонента.

Таким чином, виявлено позитивну динаміку змін у поведінці підлітків експериментальної групи, що вказує на формування гармонійних, неконфліктних форм поведінки порівняно із формами поведінки підлітків контрольної групи. Однак, деякі аспекти програми тренінгу потребують додаткової уваги. Зокрема, це стосується більш детального опрацювання проблеми вибору ефективних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях та зниження частоти і інтенсивності конфліктів у сфері «підліток - школа».

Висновки. Тренінг з профілактики та корекції конфліктної поведінки підлітків є ефективним методом роботи, про що свідчить як суб'єктивний так і об'єктивний критерій ефективності. У підлітків знизився рівень агресивності, ворожості, конфліктності, збільшилася стійкість до конфліктів, актуалізувалося прагнення до співробітництва, поваги партнера, бажання рахуватися з його інтересами та позиціями, знизилися показники фізичної та вербальної агресії, роздратування, негативізму.

Перспективами подальшої роботи є дослідження та висвітлення особливостей профілактики конфліктної поведінки на різних вікових етапах розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Анцупов А.Я. Словарь конфликтолога / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – СПб. : Питер, 2006. – 526 с.
2. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 510 с.
3. Мілютіна К.Л. Теорія і практика психологічного тренінгу / К.Л. Мілютіна. – К. : МАУП, 2004. – 192 с.
4. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А.Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.
5. Скотт Дж. Г. Способы разрешения конфликтов / Дж. Г. Скотт. – СПб. : ВИС, 1994. – 210 с.

Отримано 11.05.2015 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті наводяться дані емпіричного дослідження, присвяченого вивченню динаміки психічних станів та їх особливості в учнів першого та третього класів. Виявлено, що протягом навчання у початковій школі зберігається високий рівень тривожності, хоча рівень фрустрації дещо знижується. Показано, що основними чинниками виникнення негативних психічних станів у молодших школярів є: загальне негативне емоційне самопочуття від перебування в школі; проблеми у взаємостосунках з учителем та однокласниками; незадоволеність власною навчальною діяльністю та собою. Виявлено статеві відмінності у виявах негативних психічних станів: дівчатка більш фрустровані та тривожні, ніж хлопчики.

Ключові слова: *молодший шкільний вік, психічний стан, тривожність, фрустрація*

В статтє приводятся данные эмпирического исследования, посвященного изучению динамики психических состояний и их особенностей у учеников первого и третьего классов. Выведено, что в процессе учебы в начальной школе сохраняется высокий уровень тревожности, хотя уровень фрустрации несколько снижается. Показано, что основными факторами возникновения негативных психических состояний у младших школьников являются: общее негативное эмоциональное самочувствие от пребывания в школе; проблемы во взаимоотношениях с учителем и одноклассниками; недовольство собственной учебной деятельностью и собой. Выведены половые отличия в проявлениях негативных психических состояний: девочки более фрустрированы и тревожные, чем мальчики.

Ключевые слова: *младший школьный возраст, психическое состояние, тревожность, фрустрация*

To the article data of the empiric research sanctified to the study of dynamics of mental conditions and their feature for the students of the first and third classes are driven. It is educed, that in the process of studies at initial school the high level of anxiety is saved, the level of frustration some goes down although. It is shown that the basic factors of origin of negative mental conditions for junior schoolchildren it is been: common negative emotional feel from a stay at school; problems in mutual relations with a teacher and class-mates; dissatisfaction by own educational activity and by itself. Sexual differences are educed in the displays of negative mental conditions: girls more фрустрированы and anxious, than boys.

Keywords: *midchildhood, mental condition, anxiety, frustration*

Актуальність проблеми дослідження. Всебічний розвиток і виховання підростаючого покоління — не лише завдання, а й обов'язкова умова побудови нового гуманно-демократичного суспільства, що стосується основних проблем, пов'язаних з розбудовою державності України. Вирішення цього загального завдання реалізується через формування духовно та фізично здорової людини. В умовах нестабільного сьогодення з його соціально-економічними негараздами, невпевненістю в завтрашньому дні, ростом насилля у суспільстві все частіше розвиток дитини супроводжується переживаннями негативної модальності, що дегармонізує становлення особистості.

Стан розробки проблеми. Психічні стани, як базове поняття, стали вперше предметом системного наукового аналізу у дослідженнях М. Д. Левітова. Окремим проблемам психічних станів особистості присвячені праці багатьох інших вітчизняних, а також зарубіжних вчених-психологів (Л. Берковітц, В. М. Бехтерев, В. К. Вілюнас, Б. І. Додонов, К. Ізард, Є. П. Ільїн, Т. С. Кириленко, О. Г. Ковальов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, С. О. Ставицька, Т. Х. Шінгаров, О. Я. Чебикін, П. М. Якобсон та ін.). У психолого-педагогічній літературі висвітлено зміст та підходи до класифікації психічних станів особистості (В. О. Ганзен, Г. Б. Леонова, А. О. Прохоров, Ю. Є. Сосновікова, В. М. Юрченко); вивчено особливості розвитку емоційної сфери у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. А. Венгер, О. В. Запорожець, В. К. Котирло, В. С. Мухіна, О. Л. Кононко); описано особливості негативних психічних станів у дітей з невротичними проявами (М. І. Буянов, О. І. Захаров, Х. Р. Копистянська та ін.). Негативні психічні стани молодших школярів досліджувалися психологами О. Л. Венгером, Т. П. Гавриловою, О. К. Дусавицьким, С. В. Крюковою, І. М. Нікольською, А. М. Прихожан, Т. П. Смірноюю, Н. П. Слободяник, Л. М. Співак та ін. Зокрема, проведено науковий аналіз станів тривоги (В. М. Астапов, Ф. Б. Березін, А. В. Мікляєва), страху (Н. Ю. Максимова, О. М. Скляренко, К. Томкінс), агресії (К. Ізард, А. А. Реан, Д. Патерсон) та ін. Проте до цього часу немає чіткої класифікації, системного аналізу генези та особливостей розвитку негативних психічних станів в учнів початкових класів, відсутні конкретні, науково обґрунтовані рекомендації щодо їхньої комплексної корекції та профілактики.

У прикладному аспекті сфера вивчення психічних станів є мозаїчною картиною різноманітних фактів, окремих методик, підходів і положень, розроблених у рамках окремих галузей психології: праці та інженерної психології, психології спорту і медичної психології. Різноплановість і фрагментарність досліджень зумовлюють наявність різноманітних «білих плям» щодо складу, структури, механізмів, детермінації і функцій станів, у розробленні діагностичних методик.

Такий рівень розробленості проблеми психічних станів не сприяє розвитку досліджень у цій галузі психології. Він також свідчить і про те, що спроби розв'язання загальнопсихологічних і окремих прикладних питань у рамках існуючих підходів виявились недостатньо ефективними і поки що не привели до створення відповідної теорії психічних станів. Одним з таких окремих психологічних питань є проблема вивчення психічних станів у віковому аспекті – їх місце і роль у розвитку і формуванні особистості, впливові на провідний тип діяльності на певному віковому етапі.

Мета дослідження: з'ясувати особливості психічних станів дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети і реалізації завдань дослідження нами проводилося емпіричне вивчення психічних станів молодших школярів.

З метою дослідження психічних станів молодших школярів були використані наступні методики: 1) методика «Вимірювання рівня тривожності Тейлора» (адаптована Т.А. Немчиновим); 2) методика «Оцінка рівня шкільної тривожності Філліпса»; 3) «Проективна методика для діагностики шкільної тривожності» А.М. Прихожан; 4) «Шкала особистісної тривожності» А.М. Прихожан; 5) методика

експрес-діагностики рівня особистісної фрустрації (В.В.Бойко); 6) малюнковий тест «Дім. Дерево. Людина» (БДЛ).

У дослідженні взяли участь учні ЗОШ № 3 м. Боярки. Дослідженнями було охоплено 30 учнів першого класу і 30 учнів третього класу. За статевими відмінностями групи поділялися наступним чином: у першому класі – 18 хлопчиків і 12 дівчаток; у третьому класі – 14 хлопчиків і 16 дівчаток.

На основі дослідження за вищезазначеними методиками було виявлено основні чинники виникнення шкільної тривожності і розвитку у дітей молодшого шкільного віку та критерії рівнів її розрізнення; охарактеризовано форми і показники прояву; визначено співвідношення значущих аспектів шкільного життя молодших школярів, пов'язаних з виникненням негативних емоцій; встановлено рівень самооцінювання фізичного, інтелектуального й емоційного самопочуття першокласників та третьокласників; проаналізовано динаміку шкільних тривог учнів першого та третього класів.

Для встановлення співвідношення основних систем навчальної взаємодії, які є причиною формування особистісної тривожності впродовж всього періоду початкового навчання, ми використали методичку-опитувальник А.М.Прихожан. Результати дослідження представлені в табл. 1.

Таблиця 1 - Динаміка тривожності впродовж початкового періоду навчання (середні значення)

Показники	1 клас	3 клас
Шкільна тривожність	14,55	15,44
Міжособистісна тривожність	15,73	17,05

Отримані результати свідчать про загальну тенденцію зростання значущості кожного з двох основних компонентів (форм прояву) особистісної тривожності від першого до третього класу. Перше місце у цих класах посідає міжособистісна тривожність, друге – шкільна. Можна зробити висновок, що найзначущою системою, яка визначає емоційне самопочуття учня початкової школи і спричиняє виникнення в нього певних психічних станів, є система міжособистісної взаємодії, що включає стосунки з учителем, однокласниками, батьками.

Якісний аналіз змістової сторони отриманих даних показав, що у молодших школярів виникнення і закріплення певних психічних станів зумовлюється емоційним неблагополуччям в основних системах навчальної взаємодії, зокрема, виникненням та тривалим чи постійним переживанням емоцій негативної модальності – таких як страх, хвилювання, напруга, роздратування тощо. Отримані дані дають змогу стверджувати, що неблагополуччя дитини навіть в одній системі навчально-соціальної взаємодії негативно впливає на всі інші сфери життєдіяльності молодшого школяра і зумовлює затримки чи певні відхилення в розвитку його особистості.

Крім цього, ми порівняли результати, одержані за методикою експрес-діагностики рівня особистісної фрустрації (В.В.Бойко), учнів першого та третього класів. Виявилось, що учні першого класу мають значуще вищі показники фрустрації, ніж учні третього класу (табл. 2).

Дані таблиці 2 показують, що високий рівень вираженості особистісної фрустрації є лише у 3,3% учнів першого класу, у третьому класі жоден учень не має високого рівня особистісної фрустрації. Виявлено відмінності і за середнім та низьким рівнем вияву особистісної фрустрації: в учнів третього класу переважає низький рівень, а 30% характеризуються середнім рівнем фрустрації. Учні першого класу теж у більшості своїй мають низький рівень особистісної фрустрації, але разом з тим 36,7% учнів мають середній рівень, а 3,3% - високий рівень. Існують певні відмінності між рівнями вираженості особистісної фрустрації у хлопчиків і дівчаток. Це стосується середнього рівня особистісної фрустрації в учнів першого класу: середнім рівнем характеризуються 34,2% хлопчиків та 35,9% дівчаток; а також низького рівня: у хлопчиків 62,6%, у дівчаток 59,3%. З'ясування рівня значущості відмінності неможливе через незначну кількість вибірки.

Таблиця 2 - Динаміка рівня особистісної фрустрації впродовж початкового періоду навчання (у %)

Рівень	1 клас		3 клас	
	хлопчики	дівчатка	хлопчики	дівчатка
Високий	3,2	3,8	0	0
Середній	34,2	35,9	24,0	33,0
Низький	62,6	59,3	76,0	67,0

У третьому класі ні дівчатка, ні хлопчики не виявили високого рівня особистісної фрустрації. Визначено відмінності між хлопцями та дівчатами щодо середнього рівня особистісної фрустрації (24,0% у хлопців проти 33% у дівчаток), а також щодо високого рівня – у хлопчиків – 76% , у дівчаток – 67%.

При інтерпретації тесту «Дім-Дерево-Людина» ми отримали дані за симптомокомплексами, які представлені у табл. 3.

Таблиця 3 - Рівні вираженості симптомокомплексів (у %)

Симптомокомплекс	Високий	Середній	Низький
Незахищеність	-	24	76
Тривожність	7	17	76
Недовіра до себе	-	24	76
Почуття неповноцінності	-	14	86
Ворожість	-	21	79
Конфліктність (фрустрація)	-	21	79
Труднощі спілкування	-	17	83
Депресивність	-	24	76

Аналізуючи дані за симптомокомплексами, ми побачили деякий взаємозв'язок рівня тривожності, ступеня вираженості конфліктності і труднощів спілкування, а саме у дітей з високим і підвищеним рівнем тривожності спостерігаються труднощі в спілкуванні, які з'являються, можливо, в результаті конфліктності.

За результатами нашого дослідження тривожності за методикою Тейлора встановлено, що у досліджуваних першого класу високий рівень і схильність до високого рівня тривожності (табл. 4).

Як видно з таблиці 4, в досліджуваних першого класу переважає високий рівень тривожності і схильність до високого рівня. Дані показники характеризують загальну тривожність молодших школярів. Їхня тривожність може стосуватися навчання і стосунків у школі, а може бути проявом рис особистості. Але високий рівень тривоги може негативно впливати на успішність навчання, міжособистісні стосунки і становлення особистості. Це свідчить про те, що в класному колективі першого класу панує атмосфера напруження, страху, дискомфорту.

Таблиця 4 - Рівні тривожності в досліджуваних (у %) (n = 60)

Рівень тривожності	1 клас		3 клас	
	Хлоп.	Дівч.	Хлоп.	Дівч.
Високий	43,5	48,3	66,7	69,8
Середній (з тенденцією до високого)	50,4	47,8	26,8	35,4
Середній (з тенденцією до низького)	6,1	3,9	0	0
Низький	0	0	6,5	4,8

В обстежуваних третього класу також виявлено високий рівень тривожності. У них переважає високий і схильність до високого рівня тривожності. Порівняно з досліджуваними першого класу, в третьому класі жодної дитини не виявлено з середнім рівнем тривожності з тенденцією до низького і в 5,20% - низький рівень тривоги. Це означає, що 68,40% дітей відчувають напругу, страх в школі (виконання завдань, оцінювання) і вдома (стосунки з батьками, однолітками). Такий високий рівень тривожності може негативно впливати на всі сфери молодших школярів. Можливо, що більшість досліджуваних у класі приховує свій страх, намагається бути спокійним.

Результати, що містяться в таблиці, свідчать про наявність певних відмінностей між хлопчиками і дівчатками у вияві високого рівня тривожності. Такі самі відмінності виявлено і в проявах середнього (з тенденцією до високого) рівня тривожності у хлопчиків та дівчаток. Це означає, що дівчатка протягом навчання у школі мають вищий рівень тривожності, ніж хлопці. Разом з тим, існує тенденція до зростання рівня тривожності протягом навчання у школі, що можна пояснити зростанням значущості негативних чинників шкільного життя, а також негативних подій, що відбуваються в сім'ї і пов'язані з успішністю/неуспішністю навчання дітей у школі. Школа стає для дітей стресогенним чинником, а це, у свою чергу, може негативно впливати на всі сфери життя молодших школярів.

У результаті дослідження рівня шкільної тривожності за методикою Філліпса, виявилось, що у більшості молодших школярів підвищений рівень тривожності пов'язаний із переживанням соціального стресу, проблемами і

страхами у стосунках з вчителями. У 46,1% досліджуваних виявлено страх невідповідності очікуванням оточуючих (табл. 5).

Як видно з таблиці 5, майже у 46,1% відчувають тривогу з приводу оцінок, які дають інші люди, дуже бояться негативних оцінок їхньої особистості, поведінки. 46,10% молодших школярів мають підвищений рівень тривожності в школі. Це означає, що діти знаходяться несприятливому емоційному стані, пов'язаному з різними формами включення в життя школи. Крім того, дані свідчать про те, що в колективі для більшості учнів немає сприятливих умов для соціальних контактів, особливо з однолітками. У 38,4% дітей підвищений рівень фрустрації потреби в досягненні успіху. Це означає, що ця частина учнів перебуває на несприятливому психічному тлі, яке заважає розвивати свої потреби до успіху, досягненню бажаних результатів. У 46,1% досліджуваних виявлено підвищений рівень страху самовираження. Діти можуть переживати негативні відчуття, які пов'язані з необхідністю саморозкриття, представленням себе іншим. Підвищений рівень страху ситуації перевірки знань виявлено в четвертій частині учнів. Це свідчить про те, що більшість дітей в класі не відчувають сильної тривожності з приводу перевірки їхніх знань. Низький рівень тривожності, пов'язаний з низьким фізіологічним протистоянням стресу, виявлено в 46,1% молодших школярів.

Таблиця 5 - Рівень шкільної тривожності та її прояви в різних сферах життєдіяльності досліджуваних першого класу (n=30)

Фактори	Низький	Середній	Підвищений	Високий
Загальна	15,3	30,7	46,1	7,6
Тривожність у школі	30,7	15,3	46,1	7,6
Переживання соціального стресу	15,3	7,6	69,2	7,6
Фрустрація потреби в досягненні успіху	30,7	23,0	38,4	7,6
Страх самовираження	30,7	7,6	46,1	15,3
Страх ситуації перевірки знань	53,8	7,6	23,0	15,3
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	23,0	7,6	23,0	46,1
Низьке фізіологічне протистояння стресу	46,1	7,6	23,0	23,0
Проблеми і страхи в стосунках з вчителем	15,30	7,6	61,5	15,3

Це означає, що більшість учнів класу має нормальну пристосованість до ситуацій стресогенного характеру. В 61,5% дітей виявлено підвищений рівень тривожності, який стосується проблем і страхів у стосунках з вчителями. Це означає, що діти відчувають дискомфорт і страх у стосунках з вчителем, можливо, вчитель сам створив такі умови. Це може негативно впливати на успішність навчання в школі.

В ході дослідження за даною методикою, виявилось, що в 42,1% учнів третього класу наявний підвищений рівень шкільної тривожності (табл. 6).

Таблиця 6 - Рівень шкільної тривожності та її прояви в різних сферах життєдіяльності досліджуваних третього класу (у %) (n = 30)

Фактори	Низький	Середній	Підвищений	Високий
Загальна	10,5	52,6	36,8	0,0
Тривожність у школі	26,3	26,3	42,1	5,2
Переживання соціального стресу	10,5	52,6	31,5	5,2
Фрустрація потреби в досягненні успіху	26,3	36,8	31,5	5,2
Страх самовираження	15,7	26,3	31,5	31,5
Страх ситуації перевірки знань	15,7	26,3	21,0	36,8
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	26,3	15,7	36,8	21,0
Низьке фізіологічне протистояння стресу	42,1	36,8	15,7	5,2
Проблеми і страхи в стосунках з вчителем	6,3	36,8	31,5	5,2

Як видно з таблиці 6, у 36,8% дітей виявлено підвищений рівень загальної тривожності. У 42,1% обстежуваних виявлено підвищений рівень тривожності в школі. Ця частина дітей переживає негативний емоційний стан, що пов'язаний із включенням до життя школи. У 31,5% учнів виявлено підвищений рівень переживання соціального стресу. Ці учні переживають емоційний стан, який є несприятливим для розвитку соціальних контактів. Також у 31,5% молодших школярів виявлено підвищений рівень фрустрації потреби в досягненні успіху. Дана частина дітей перебуває на психічному тлі, яке не дозволяє розвивати свої потреби в досягненні успіху. У 31,5% дітей виявлено високий рівень і ще в 31,50% підвищений рівень страху самовираження. Учні відчувають негативні емоційні переживання з приводу саморозкриття, демонстрації своїх здібностей. У 36,8% досліджуваних виявлено високий страх ситуації перевірки знань. Ці діти переживають тривогу з приводу перевірки їхніх знань, досягнень, можливостей. У 36,8% школярів виявлено страх невідповідності очікуванням оточуючих. Діти орієнтуються на значущість інших в оцінці своїх вчинків і думок, очікують негативних оцінок. Низький рівень тривожності, пов'язаний з фізіологічним протистоянням стресу, виявлено 42,1% обстежуваних. Це означає, що більшість учнів класу має пристосованість до ситуацій стресогенного характеру. У 31,5% дітей виявлено підвищений рівень тривожності, який стосується проблем і страхів у стосунках з вчителями. Більшість учнів третього класу з цього приводу не відчувають страхів.

У ході статистичної обробки результатів ми використовували метод рангової кореляції за Спірменом для результатів за трьома методиками: між базовими

шкалами опитувальників Прихожан і Філліпса та показниками рівнів особистісної фрустрації (В.Бойко).

Зазначимо, що виявлено високий кореляційний зв'язок між показниками шкал опитувальника Прихожан (в межах 0,58-0,67, при $p < 0,05$, $p < 0,01$, $p < 0,001$) та Філліпса (в межах 0,47-0,65, при $p < 0,05$, $p < 0,01$, $p < 0,001$).

Виявлені кореляційні зв'язки свідчать про особливості переживання тривожності в молодшому шкільному віці: загальна тривожність має високий кореляційний зв'язок з показниками проблем у стосунках з учителями, міжособистісною тривожністю та страхом невідповідності очікуванням оточуючих. Це свідчить про значущість для молодшого школяра соціальної сфери життєдіяльності та спілкування з іншими людьми. Тривога пов'язана і з оцінюванням себе та свого місця в системі соціальних зв'язків.

Одержані результати підтвердили припущення про те, що стан фрустрації пов'язаний зі страхом та тривожністю. Виключенням є відсутність зв'язків між загальною та шкільною тривожністю (за Прихожан); переживанням соціального стресу та фрустрацією потреби досягнення успіху, страхом ситуації перевірки знань, низьким фізіологічним спротивом стресу, проблемами в стосунках з вчителями (за Філліпсом); фрустрацією потреби досягнення успіху та страхом самовираження, низьким фізіологічним супротивом стресу, проблемами в стосунках з вчителями (за Філліпсом); страхом невідповідності очікуванням оточуючих та низьким фізіологічним супротивом стресу і проблемами в стосунках з вчителями та низьким фізіологічним спротивом стресу (за Філліпсом).

Висновок. Результатів дослідження свідчать про те, що частіше за все у дітей молодшого шкільного віку виявляється підвищений рівень загальної тривожності в школі, страху самовираження, страху невідповідності очікуванням оточуючих, страхів у стосунках з вчителями. Рідше в дітей виявляється фрустрація потреби в досягненні успіху та низьке фізіологічне протистояння стресовим ситуаціям.

Протягом навчання у початковій школі зберігається високий рівень тривожності, хоча рівень фрустрації дещо знижується. Схильнішими до вияву негативних психічних станів є дівчатка.

Високий рівень тривожності викликаний: поганою підготовкою до уроків; страхом виразити свої можливості, оскільки діти вважають, що вони будуть оцінені нижче, ніж їх однолітки, які показують високий рівень знань і творчості; заниженою самооцінкою; пред'явленням з боку вчителя високих вимог; домашніми неприємностями; високими вимогами батьків; недостатньою увагою і підтримкою батьків.

Таким чином, основними чинниками виникнення негативних психічних станів у молодших школярів є: загальне негативне емоційне самопочуття від перебування в школі; проблеми у взаємостосунках з учителем та однокласниками; незадоволеність власною навчальною діяльністю; незадоволеність собою як суб'єктом навчальної діяльності. Виявлено статеві відмінності у виявах негативних психічних станів: дівчатка більш фрустровані та тривожні, ніж хлопчики.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку психолого-педагогічних умов, спрямованих на гармонізацію особистості та корекцію негативних психічних станів у високотривожних дітей, які включатимуть зняття

негативного впливу ситуації шкільного навчання та спілкування шляхом залучення їх до тих форм та видів соціальної активності, які дозволять підвищити самооцінку та прийняття себе, відчувати власну учбову та соціальну компетентність.

Список використаних джерел:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович — М.: Просвещение, 1968.- 179 с.
2. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. / А.В.Запорожец - М., 1986. — т.1. — С. 23-56.
3. Кириленко, Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.С.Кириленко - К. : Либідь, 2007. — 253 с.
4. Ковальчук О. Виникнення тривожності у дітей та профілактика страхів / О.Ковальчук // Психолог – 2009. - №11-12, березень. — С. 22-23.
5. Ставицька С.О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку /С.О.Ставицька // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3-х т. — К.: Гнозис. — 1998. — Т.3. — С.220-227.

Отримано 17.04.2015 р.

УДК 316.614

Соснюк О.П.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент

Єфремова А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, студентка 4 курс

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО РОЗКІШ

Стаття присвячена психосемантичному дослідженню уявлень молоді про розкіш. Визначено змістовні характеристики та провідні іміджеві атрибути розкоші. Здійснено візуалізацію семантичного простору поняття «розкіш». Визначено ієрархію атрибутів розкоші в уявленнях молоді.

Ключові слова: проективна техніка «колаж», візуальні образи, інтерпретаційна схема, семантичний диференціал, розкіш

Статья посвящена психосемантическому исследованию представлений молодежи о роскоши. Определены содержательные характеристики и основные имиджевые атрибуты роскоши. Осуществлена визуализация семантического пространства понятия «роскошь». Определена иерархия атрибутов роскоши в представлениях молодежи.

Ключевые слова: проективная техника «коллаг», визуальные образы, интерпретационная схема, семантический дифференциал, роскошь

Article is devoted to the study of psychosemantic representations of youth about luxury. There are determined content characteristics and the basic image attributes of luxury. Implemented visualization of semantic space of the concept of "luxury". There are defined a hierarchy of attributes of luxury in the youth's representations.

Keywords: *projective technique "collage", visual images, interpretative scheme, semantic differential, luxury*

Постановка проблеми. Вивчення споживчої поведінки поступово стає одним з важливих напрямів психологічних досліджень. Особливе місце серед них займають дослідження, в яких аналізуються особливості демонстративного споживання, схильність до якого властива молоді. Низку досліджень такого плану було здійснено в різних країнах, що дозволило виявити загальні закономірності та механізми такого типу споживання. Зокрема, це стосується досліджень, в яких основний акцент зроблено на психологічному супроводі маркетингу розкоші. Однак досліджень, в яких би розкривалася специфіка уявлень сучасної української молоді про розкіш відверто бракує. Саме це зумовлює наш інтерес до цієї тематики.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження виступили роботи сучасних науковців в сферах: економічної психології та соціології (П. Бурдьє, Л.М. Богомолова, Г.М. Андрєєва), маркетингу (Ф. Котлер, І.І.Скоробогатих, А.Н.Андрєєва), економіки (Т. Веблен, В. Райцелє, Х. Лейбенстайна).

Мета статті полягає у визначенні психосемантичних особливостей уявлень про розкіш і виявленні їх взаємозв'язку зі стилем життя молоді.

Для цього нами було проведено спеціальне емпіричне дослідження. Об'єктом дослідження було визначено уявлення молоді про розкіш. Предметом дослідження виступили психосемантичні особливості уявлень молоді про розкіш.

Виходячи з об'єкту, предмету та мети нами було визначено наступні завдання дослідження:

1. Виявити психологічні механізми формування уявлень про розкіш та визначити психосемантичні особливості уявлень молоді про розкіш.
2. Виявити особливості візуалізації семантичного простору поняття «розкіш».

Реалізація мети та завдань передбачала проведення дослідження в кілька етапів:

I етап: проведення асоціативного експерименту з метою визначення найбільш значущих для визначення розкоші семантичні груп (було підраховано частоту вживання тих чи інших асоціацій).

II етап: на основі даних, отриманих при обробці результатів асоціативного експерименту було виділено 10 ключових характеристик розкоші, покладених в основу розробки методики монополярний семантичний диференціал. Завдяки використанню даної методики було визначено психосемантичні особливості уявлень молоді про розкіш.

III етап: візуалізація уявлень молоді про розкіш з метою більш глибокого розкриття її семантики (на основі використання проективної методики «Географія візуальних образів»)

Емпірична база дослідження. На першому етапі вибірка становила 30 осіб (серед яких було 17 дівчат і 30 юнаків віком від 18 до 28 років). На другому-четвертому етапах у дослідженні прийняло участь 128 осіб (серед яких 70 юнаків

і 58 дівчат). Всі обстежувані проживають у м.Києві (73% - вчать, 27% - працюють).

Основні результати дослідження.

За результатами асоціативного експерименту нами було визначено базові атрибути розкоші, що складають основу семантичного простору поняття «розкіш» в уявленнях молоді. На основі аналізу даних асоціативного ланцюжкового експерименту шляхом частотного аналізу було виділено 10 атрибутів: розкоші: дороговизна, ексклюзивність, рідкість, приналежність до певної країни, успішність, надмірність, краса, демонстративність, престиж, влада.

Для більш глибокого розкриття семантики поняття «розкіш» в уявленнях молоді ми використовували проективну техніку «колаж», використання якої має певні особливості. О.Л.Вознесенська та Л.В.Мова писали про проективну техніку «колаж» як про терапевтичний інструмент, який дозволяє активувати рефлексію клієнта та поглиблює можливості самостійного усвідомлення ним власного внутрішнього світу [1].

Діагностичний потенціал цієї методики освітлений у працях Л.Д.Лебедєвої [2], О.М.Скнар та К.В.Ребрової [4]. Він розкривається через можливість пояснити особистісні переживання, психологічний стан та дослідити аспекти життєвого досвіду людини, які проявляються в візуальних репрезентаціях.

До опорних елементів, які можуть бути покладені у основу аналізу отриманих даних можна віднести наступні: 1) вибір основи для створення колажу; 2) послідовність дій при створенні колажу; 3) ступінь впорядкованості візуальних зображень; 4) розташування вирізок та підписів; 5) ступінь наповненості простору/наявність пустот; 6) можливі виходи за межі основи колажу; 7) особисті трактовки використаних образів/символів. [1; 4]

Слід також згадати про проективну методику «Географія візуальних образів», в основу якої також покладено техніку створення колажу, яка пройшла апробацію у прикладних психологічних дослідженнях. Під час створення колажу досліджуваним пропонується надати назву кожному зображенню, що дозволяє наділити його первинним індивідуальним значенням. Результатом використання цієї методики стає не лише можливість отримання інтегрального колажу, який максимально повно відображає репрезентації досліджуваних, але і ідентифікувати цінності, які транслюються через використані під час створення колажу, візуальні образи [5].

Такий результат досягається шляхом використання спеціальної інтерпретаційної схеми, розробленої О.П.Соснюком [5]. на основі ідей А.Branthwaite і L.Toiati [6]. Також нами враховувався досвід використання даної процедури в дослідженнях І.В. Остапенко [3].

Саму цю схему ми використовували у нашому дослідженні, що дало нам можливість з'ясувати особливості уявлень молоді про розкіш, в площинах раціонального, емоційного та життєвого досвіду, творчої пізнавальної активності.

Аналіз даних, отриманих при використанні методики «Географія візуальних образів», дозволив визначити дві площини уявлень досліджуваних про розкіш. Це, перш за все, розкіш як атрибут майнового статусу.

За результатами аналізу було визначено наступні особливості уявлень про розкіш в даному контексті (Рис 1.):

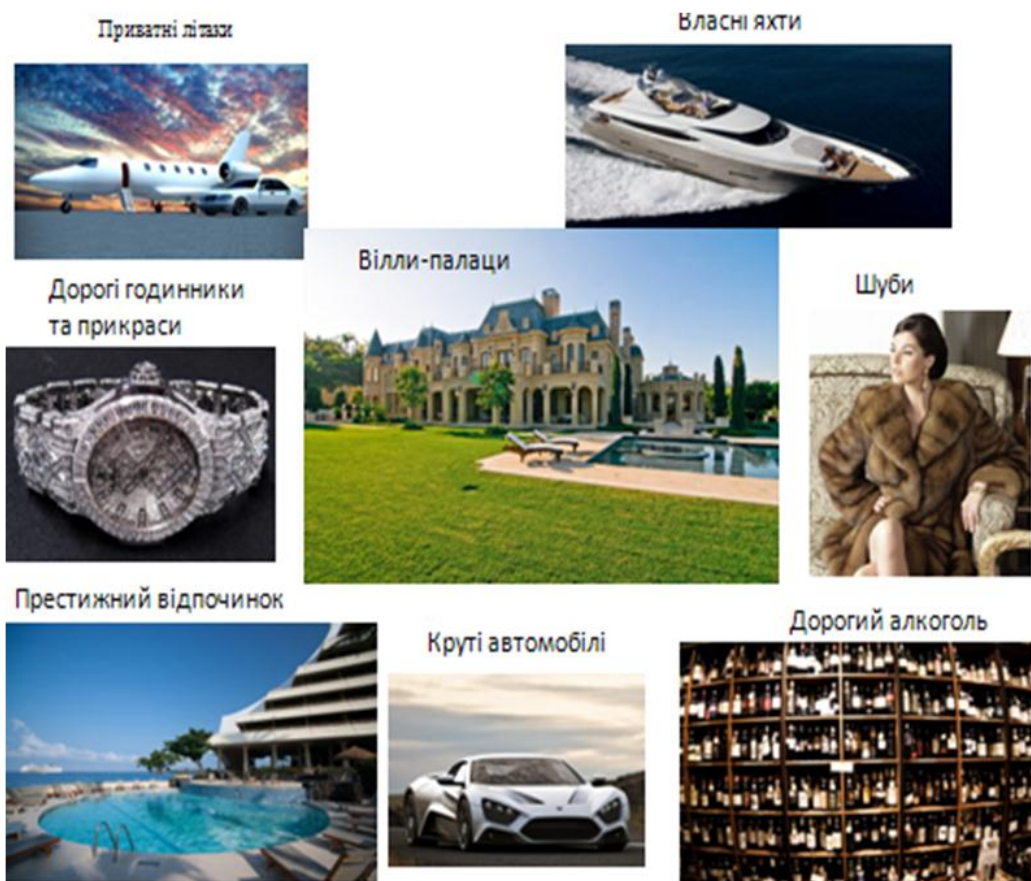

Рисунок 1. Типовий колаж уявлень молоді про розкіш як атрибут майнового статусу

Сутнісні характеристики: багатство, дороговизна, приналежність до певної країни, демонстративність. Візуалізація сутнісних характеристик відбувалась здебільшого через використання наступних зображень: задоволення потреб, відсутність матеріальних проблем, придбання завідомо дорогих речей (коштовності, засоби пересування такі, як авто та яхти, пишне убранство інтер'єрів, годинники, дизайнерський одяг та аксесуари).

Раціональні інтенції: розкіш як засіб вирішення всіх проблем, відпочинок, "канонічне" життя багатіїв, високий рівень життя, матеріальні цінності, недоступність для більшої частини населення.

Життєвий досвід: помпезність, дорогі дома, примхи багатіїв.

Творчі інтенції: надлишок, здатність купити все, дорогі продукти харчування, коштовності.

Емоції та почуття: комфорт, затишок, високе положення у суспільстві, задоволення будь-яких потреб.

Також, за результатами дослідження встановлено, що альтернативним семантичним простором для розкоші як атрибуту майнового статусу є бідність.

Аналіз даних, отриманих при використанні методики «Географія візуальних образів», дозволив визначити особливості уявлень досліджуваних про розкіш як атрибут способу життя.

За результатами аналізу було визначено наступні особливості уявлень про розкіш в даному контексті (Рис 2.):

Сутнісні характеристики: свобода, самореалізація, святковість.

Раціональні інтенції: насолода життям, приємне соціальне середовище, життя без турбот.

Життєвий досвід: тяжка праця, зовнішня велич, нескінченні можливості, авторитет.

Творчі інтенції: гордість за себе, свобода, можливість обирати із багатьох варіантів, самореалізація та здатність займатися улюбленою справою.

Емоції та почуття: життєвий успіх, звичка до комфортного існування, авторитет, байдюкування, вільний спосіб життя, догляд за собою.

Рисунок 2. Типовий колаж уявлень молоді про розкіш як атрибут способу життя

Також, за результатами дослідження встановлено, що альтернативним семантичним простором для розкоші як атрибуту способу життя є буденність.

На основі отриманих на попередніх етапах, даних нами було розроблено методику монополярного семантичного диференціалу, що дозволило вивчити особливості уявлень молоді про розкіш за допомогою принципово інших вимірювальних інструментів.

Як можна побачити (Рис.3), найбільша високі показники зафіксовано за атрибутами рідкості та ексклюзивності, що дещо розходиться з результатами,

отриманими у асоціативному ланцюжковому експерименті, де пріоритетними були атрибути успішності та дороговизни.

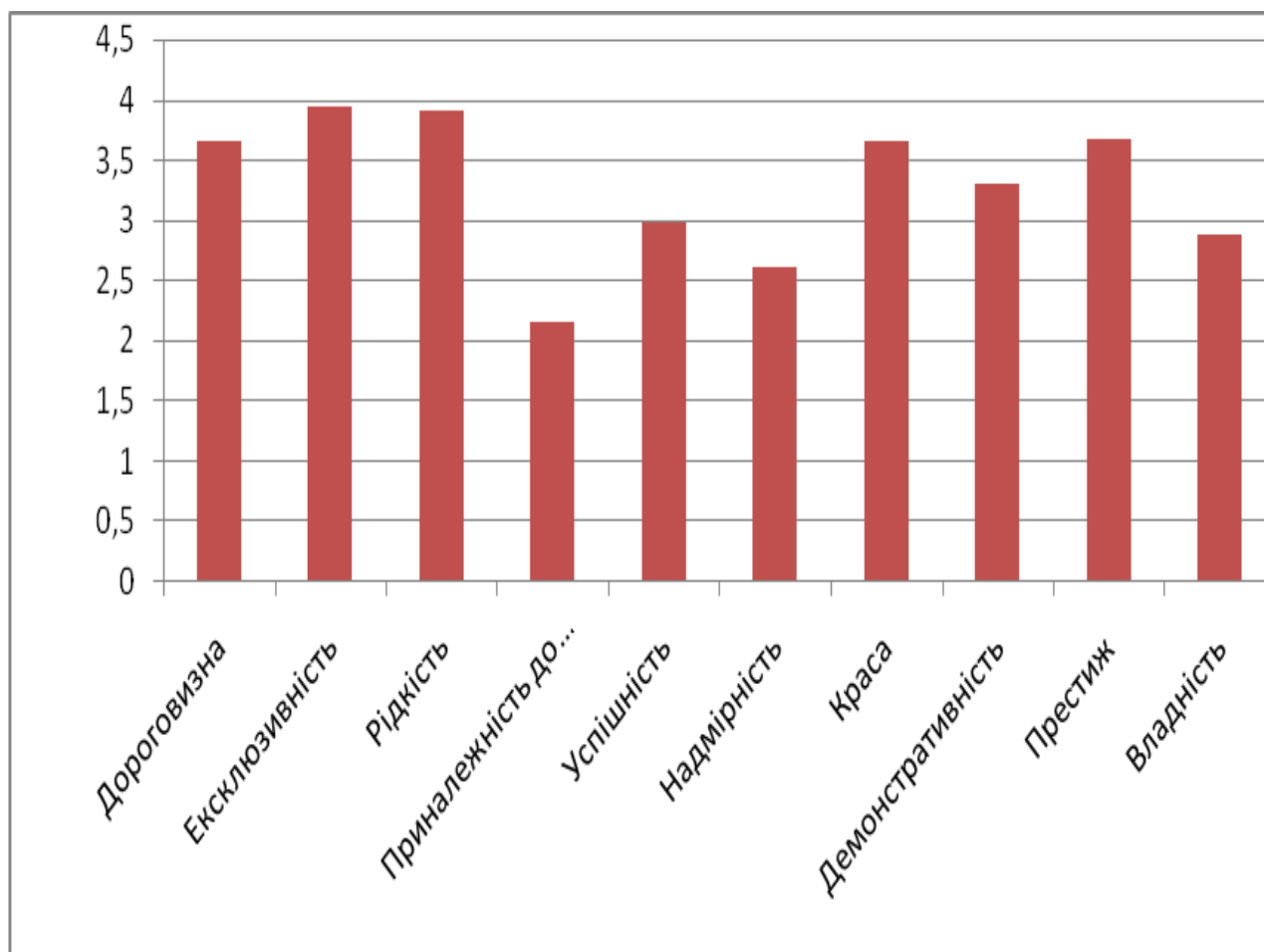

Рисунок3. Узагальнені результати сприймання розкоші молоддю (за методикою СД для всієї вибірки)

Дещо нижчими виявилися показники за атрибутами престиж, краси, надмірності. Найменш значущим для досліджуваних виявився такий атрибут розкоші як приналежність до певної країни.

Спираючись на результати дослідження можна, нами було розроблено наступні **рекомендації**:

1. При роботі з молодіжною цільовою аудиторією, розробка рекламної стратегії брендів сегменту «лакшері» може здійснюватись в двох основних напрямках: комунікація розкоші як атрибуту майнового статусу; комунікація розкоші як атрибуту стилю життя.

2. Перша стратегія передбачає використання в рекламній комунікації образів та символів, що дозволяють споживачу продемонструвати власний майновий і соціальний статус, наприклад безпосередньо дорогі речі, інтер'єри, місця та види відпочинку, драго цінності, відповідно одягнених осіб з високим соціальним статусом. Для підсилення ефективності такої рекламної комунікації варто використовувати у якості трендсеттерів (людей, що встановлюють норми, цінності та стандарти модної поведінки, приклад яких наслідують інші споживачі) – селебретіс – знаменитостей, відомих особистостей, зірок шоу-бізнесу та спорту.

3. Друга стратегія передбачає використання в рекламній комунікації образів та символів, що дозволяють споживачу продемонструвати власний спосіб життя, наприклад активність, свобода, незалежність, здатність керувати власною долею, досягнути високих цілей, безтурботний відпочинок. Для підсилення ефективності такої рекламної комунікації варто використовувати у якості трендсеттерів ярих представників з молодіжного середовища, наслідувати спосіб життя яких прагнуть їх однолітки.

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив нам зробити наступні **висновки**:

1. Встановлено, що феномен розкоші розглядається крізь призму демонстративного споживання, тобто придбанням того чи іншого майна не лише для утилітарних цілей або зовсім не для них, але заради демонстрації свого високого соціального статусу. В цьому контексті розкіш визначається як певний спосіб життя, пов'язаний з демонстрацією високого соціального статусу, необмежених можливостей в будь-якій сфері.

2. Встановлено, що уявлення про розкіш виступають у якості усвідомленого знання, механізми формування якого тісно пов'язані із соціалізацією особистості та містять у собі інформаційний, емоційний та інтегральний компоненти.

3. Визначено, що поняття розкоші загалом представлено у соціальних репрезентаціях молоді низкою характеристик, серед яких провідними атрибутами є: ексклюзивність, рідкість, дороговизна, зовнішня привабливість (краса) та престиж.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш вивченні взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями, стилем життя та уявленнями молоді про розкіш.

Список використаних джерел

1. Вознесенська О.Л., Мова Л.В. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті/О.Л.Вознесенська, Л.В. Мова. – К.: Шк. Світ, 2007. – 120 с.
2. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапії: підходи, діагностика, система занять/ Л.Д. Лебедева. –СПб.: Речь, 2008. – 256 с.
3. Остапенко І.В. Особливості візуалізації уявлень студентської молоді про владно-підвладну взаємодію / Остапенко І.В. // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л.А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.] – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С. 368-374.
4. Снар О.Н., Реброва К.В. Арт-техніка «Коллаж»: діагностический и терапевтический потенциал / О.Н.Снар, Е.В.Реброва / Простір арт-терапії. Збірник наукових статей. – К., 2009.– Вип. 2(6). – С. 106-117.
5. Соснюк О.П. Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях / О.П.Соснюк // Наука і освіта. Тематичний спецвипуск: «Когнітивні процеси та творчість». – № 9, 2012. – С.201-205.
6. Branthwaite Alan, Toiati Luigi. An unusual approach to collage//Exploring projective techniques (Reassessing and developing current practice)/ A.Branthwaite, L.Toiati. – Barcelona (WorkShop ESOMAR), 2005.– P.18-27.

Отримано 05.05.2015 р.

УДК 316.614

Соснюк О.П.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології кандидат психологічних наук, доцент

Остапенко І.В.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, наук.співробітник

Соснюк Є.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, студент 3 курс

Стіту А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультету психології студент 4 курс

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙМАННЯ МОЛОДДЮ ІМІДЖУ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИКІВ

Стаття присвячена проблемі сприймання іміджу політичних лідерів. Проведено порівняльний аналіз та визначено специфіку сприймання іміджу українських та зарубіжних політиків. Визначено провідні іміджеві атрибути, які молодь використовує для оцінки політиків.

Ключові слова: імідж, іміджеві атрибути, семантичний диференціал.

Статья посвящена проблеме восприятия имиджа политических лидеров. Проведен сравнительный анализ и определена специфика восприятия имиджа украинских и зарубежных политиков. Определены основные имиджевые атрибуты, которые молодежь использует для оценки политиков.

Ключевые слова: имидж, имиджевые атрибуты, семантический дифференциал.

Article is devoted to problem of the perception of the image of political leaders. There was a comparative analysis and determined the specifics of perception of the image of Ukrainian and foreign politicians. Main image attributes that young people use to evaluate policies are determined.

Keywords: image, image attributes, semantic differential.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням політико-психологічних досліджень, є вивчення особливостей сприймання іміджу політиків. Ставлення до політиків є достатньо мінливим і визначається багатьма чинниками, дія яких особливо відчутна коли країна опиняється у критичній ситуації. Особливо динамічними є уявлення молоді про політиків. У ставленні до них молодь є особливо вимогливою, постійно використовує додаткові критерії оцінки, зважає на ситуаційні зміни і ступінь відповідності політиків цим викликам. Саме тому, ми вважаємо за доцільне зосередитись на вивченні особливостей сприймання молоддю іміджу сучасних політиків. При цьому, принципово важливим для нас є дослідження іміджу не тільки українських, але й зарубіжних політиків, які все частіше (безпосередньо або опосередковано) відіграють помітну роль у подіях, що розгортаються в Україні.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження становлять положення антропологічного підходу до розуміння іміджу Вознесенської О.Л. [2], положення про змістовні та структурні компоненти іміджу Ю.М.Зущика [3],

положення про імідж як «образ особистості» О.В.Лавренко [5], положення про провідні характеристики іміджу Г.Г.Почепцова [8], положення про дуалістичну сутність іміджу П.Д.Фролова [10], положення про психосемантичний простір політичного лідера В.Ф.Петренко [7].

Мета статті полягає у проведенні порівняльного аналізу та визначенні особливостей сприймання студентською молоддю іміджу сучасних українських та зарубіжних політиків.

Для цього нами було проведено спеціальне емпіричне дослідження. Об'єктом дослідження було визначено процес сприймання іміджу політиків. Предметом дослідження виступили особливості сприймання студентською молоддю іміджу сучасних політиків.

Виходячи з об'єкту, предмету та мети нами було визначено наступні завдання дослідження:

- 1) визначити найбільш значущі, з точки зору студентської молоді, іміджеві характеристики політиків;
- 2) встановити найбільш відомих для студентської молоді сучасних українських та зарубіжних політиків;
- 3) розробити методику монополярного семантичного диференціалу для вивчення іміджу політиків;
- 4) провести порівняльний аналіз та визначити особливості сприймання сучасних українських та зарубіжних політиків.

Реалізація мети та завдань передбачала проведення дослідження в кілька етапів. На першому етапі нами було проведено реп-інтерв'ю (з використанням техніки тріад) та анкетування з метою визначення найбільш значущих іміджевих характеристик політиків та встановлення найбільш відомих серед українського студентства вітчизняних та зарубіжних політиків. Загальна численність вибірки на першому етапі становила 108 осіб. На другому етапі нами було розроблено методику монополярного семантичного диференціалу. За допомогою даного дослідницького інструменту нами на розширеній вибірці вивчались особливості сприймання студентами іміджу сучасних українських та зарубіжних політиків. Загальна численність вибірки на другому етапі становила 407 осіб.

Емпірична база дослідження. У дослідженні приймали участь студенти класичних (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), технічних (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут») та педагогічних (Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова) університетів, розташованих у м.Київ, віком від 19 до 25 років, чоловічої та жіночої статі, що навчаються на 1-4 курсах бакалаврату та в магістратурі, є громадянами України та проживають (постійно або тимчасово) в столиці. Загальний обсяг вибірки 515 осіб.

Основні результати дослідження. Аналіз даних, отриманих за допомогою реп-інтерв'ю, дозволив визначити перелік іміджевих характеристик політиків, які, з точки зору студентської молоді, є найбільш значущими. За результатами частотного аналізу нами було виокремлено наступні іміджеві характеристики політиків: 1) чесність; 2) рішучість; 3) діловитість; 4) впевненість; 5) простота; 6) переконливість; 7) відкритість; 8) альтруїзм; 9) емпатія; 10) щедрість; 11) прагматизм; 12) патріотизм; 13) порядність; 14) ерудиція (широта поглядів); 15) харизматичність; 16) надійність.

У подальшому (на другому етапі дослідження), саме ці характеристики було покладено в основу розробки методики монополярного семантичного диференціалу.

Також, за результатами анкетування було визначено перелік найбільш відомих серед українського студентства вітчизняних та зарубіжних політиків. Серед найбільш відомих українських політиків студентами були названі: П.Порошенко, А.Яценюк, О.Ляшко, Ю.Тимошенко та П.Симоненко. Серед найбільш відомих зарубіжних політиків студентами були названі: В.Путін, Б.Обама, О.Лукашенко, А.Меркель, Д.Кемерон, Ф.Оланд. Особливості сприймання іміджу саме цих політиків вивчались нами на другому етапі дослідження.

Варто відзначити, що, починаючи з робіт Ч.Осгуда, Дж Сусі та П.Танненбаума, в психосемантичних дослідженнях обстоюється необхідність використання біполярних конструктів для побудови семантичного диференціалу. Ця традиція продовжується і в працях вітчизняних психологів О.Ю.Артем'єва, В.Ф.Петренко [1; 7].

Однак, Дж.Келлі в межах теорії особистісних конструктів визнавав факт існування однополюсних конструктів, які називаються ним конструктами з прихованою опозицією (імпліцитно присутнім) [4]. В спеціальному експериментальному дослідженні В.В.Століна було переконливо та аргументовано доведено можливість існування саме однополюсних конструктів[6]. Досвід наших попередніх досліджень, також дозволяє говорити про доцільність використання подібних методів у дослідницькій практиці [9]. Саме це дало нам підстави в нашому дослідженні користуватися монополярними шкалами при побудові семантичного диференціалу.

Після обробки даних, отриманих на другому етапі дослідження, нами були побудовані профілі сприймання іміджу українських та зарубіжних політиків. Аналіз цих результатів дозволив визначити наступні особливості у сприйманні іміджу сучасних українських політиків (Рис.1):

- 1) П.Порошенко – має найбільш позитивний імідж в уявленнях студентської молоді серед усіх українських політиків. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Впевненість», «Прагматизм», «Діловитість», «Ерудиція»; найбільш невисокі оцінки (хоча в цілому близькі до середніх значень) за такими іміджевими атрибутами як «Альтруїзм», «Щедрість» та «Надійність».
- 2) А.Яценюк – має досить суперечливий імідж в уявленнях студентства. Високі оцінки політик має лише за такими іміджевими атрибутами як «Діловитість» та «Ерудиція»; й за значно більшою кількістю характеристик має невисокі оцінки, зокрема, за такими іміджевими атрибутами як «Чесність», «Відкритість», «Альтруїзм», «Щедрість», «Надійність».
- 3) О.Ляшко – також має досить контраверсійний імідж з точки зору студентів. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Рішучість», «Впевненість», «Простота», «Харизматичність»; а найбільш невисокі оцінки за такими іміджевими атрибутами як «Чесність», «Альтруїзм», «Щедрість», «Порядність», «Надійність».
- 4) Ю.Тимошенко – має ще більш суперечливий імідж в уявленнях студентства. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як

«Рішучість», «Діловитість», «Впевненість», «Ерудиція», «Харизматичність», а найбільш невисокі оцінки за такими іміджевими атрибутами як «Чесність», «Простота», «Відкритість», «Альтруїзм», «Щедрість», «Порядність», «Надійність».

- 5) П.Симоненко – має тотально негативний імідж в уявленнях студентів. Найбільш низькі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Чесність», «Рішучість», «Переконливість», «Відкритість», «Альтруїзм», «Емпатія», «Щедрість», «Патріотизм», «Порядність», «Ерудиція» (широта поглядів), «Харизматичність», «Надійність».

Варто відзначити, що П.Порошенко та А.Яценюк мають потенційно схожий набір іміджевих характеристик. Однак суттєво відмінні оцінки на рівні їх актуального сприймання студентами. Ця особливість може бути пов'язана зі зниженням ступеню задоволеності діяльністю цих політиків.

Останні соціологічні дослідження (наприклад, On-line TRACK, проведене компанією TNS) свідчать про зниження індексу задоволеності діяльністю Президента України П.Порошенко як на 12%, в той час як задоволеність діяльністю уряду і його голови А.Яценюка знизилась за останній рік в 2 рази.

Також помітною є схожість сприймання студентами іміджу голови Радикальної партії О.Ляшка та голови партії «Батьківщина» Ю.Тимошенко. При цьому, О.Ляшко порівняно з Ю.Тимошенко є більш зрозумілим (оцінки за атрибутом «Простота»), але менш діловим та освіченим (оцінки за атрибутами «Діловитість» та «Ерудиція»).

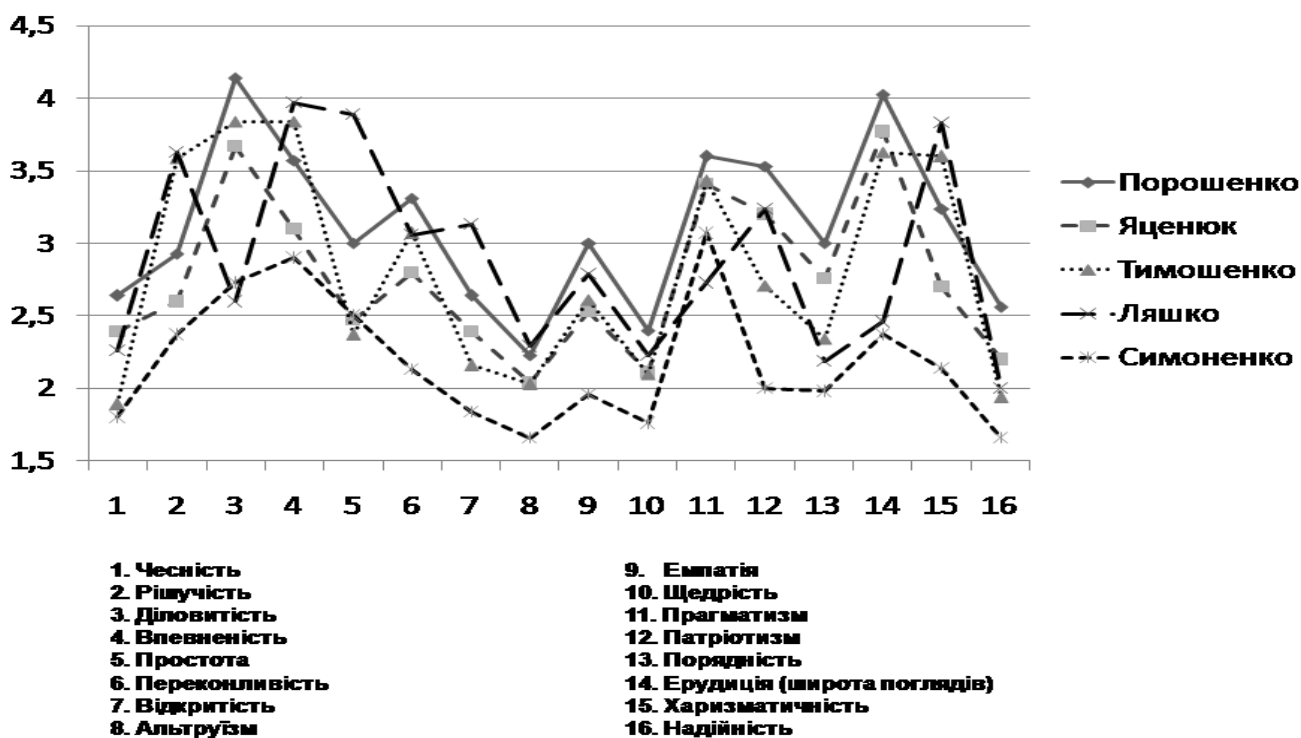

Рисунок 1. Профілі сприймання іміджу українських політиків

Варто відзначити доволі невисокі оцінки українських політиків за атрибутом «Патріотизм». Найбільш низькі оцінки від студентської молоді за цим іміджевим

атрибутом має П.Симоненко, що не є дивним, враховуючи його позицію стосовно українсько-російських відносин, анексії АР Крим та подій в Луганській та донецькій областях. До того ж, як голова Комуністичної партії України, він ніколи не мав широкої популярності серед молоді і завжди спирався на представників інших вікових груп.

Аналіз отриманих даних дозволив визначити й певні особливості у сприйманні українськими студентами іміджу сучасних зарубіжних політиків (Рис.2):

- 1) В.Путін – має найбільш негативний в цілому та дещо суперечливий імідж в уявленнях вітчизняних студентів. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Рішучість», «Діловитість», «Впевненість», «Переконливість», «Прагматизм»; а найбільш низькі оцінки за такими іміджевими атрибутами як «Чесність», «Простота», «Відкритість», «Альтруїзм», «Емпатія», «Щедрість», «Порядність», «Надійність».
- 2) О.Лукашенко має суперечливий імідж в уявленнях студентів. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Впевненість», «Прагматизм», «Патріотизм»; найбільш низькі оцінки за такими іміджевими атрибутами як «Альтруїзм» та «Емпатія».
- 3) Б.Обама має в цілому позитивний імідж в уявленнях українських студентів. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Діловитість», «Впевненість», «Простота», «Переконливість», «Відкритість», «Прагматизм», «Патріотизм», «Порядність», «Ерудиція», «Харизматичність»; низькі оцінки не зафіксовано за жодним іншим іміджевим атрибутом.

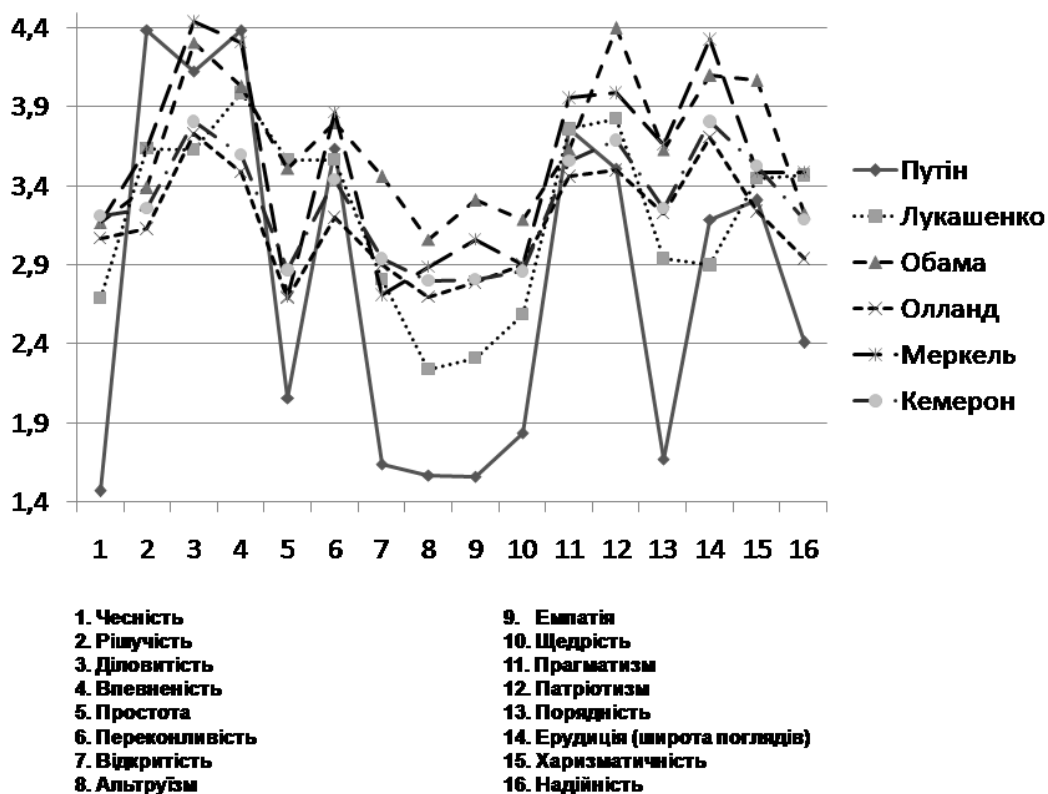

Рисунок 2. Профілі сприймання іміджу зарубіжних політиків

- 4) А.Меркель має схожий і також дуже позитивний імідж серед українського студентства. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Рішучість», «Діловитість», «Впевненість», «Переконливість», «Прагматизм», «Патріотизм», «Порядність», «Ерудиція», «Харизматичність», «Надійність»; низькі оцінки також не зафіксовано за жодним іншим іміджевим атрибутом.
- 5) Д.Кемерон має також позитивний імідж серед українського студентства. Найбільш високі оцінки політик має за такими іміджевими атрибутами як «Діловитість», «Впевненість», «Прагматизм», «Патріотизм», «Ерудиція», «Харизматичність»; низькі оцінки також не зафіксовано за жодним іншим іміджевим атрибутом.
- 6) Ф.Оланд теж має позитивний імідж в уявленнях студентства. Однак високі оцінки політик має лише за атрибутами «Діловитість» та «Ерудиція». За рештою атрибутів політик має середні оцінки.

Відзначимо, що найбільш популярними зарубіжними політиками серед українського студентства є Президент США Б.Обама та канцлер ФРН А.Меркель. Найгірше українськими студентами сприймається Президент РФ В.Путін.

Висновки.

1. Українські політики сприймаються студентською молоддю переважно суперечливо. Домінуючими іміджевими атрибутами, які є ядром іміджу вітчизняних політиків, виступають ділові (іміджеві атрибути «Діловитість», «Ерудиція», «Прагматизм») або емоційно-вольові (іміджеві атрибути «Впевненість», «Рішучість», «Харизматичність») якості. Найбільше бракує українським політикам моральних якостей (іміджеві атрибути «Чесність», «Порядність», «Альтруїзм») та людяності (іміджеві атрибути «Простота», «Відкритість», «Щедрість», «Надійність»).

2. Зарубіжні політики, які в уявленнях студентів мають суперечливий (О.Лукашенко) або негативний (В.Путін) імідж сприймаються ідентично з тим, як сприймаються вітчизняні політики. Зарубіжні політики мають значно вищі оцінки практично за усіма іміджевими атрибутами порівняно з українськими політиками. Найбільш істотні відмінності між зарубіжними та українськими політиками спостерігаються в оцінках студентської молоді за іміджевими атрибутами «Патріотизм», «Надійність» та «Порядність».

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні особливостей сприймання іміджу сучасних політиків на розширеній вибірці (з урахуванням статево-вікових ознак та регіональної специфіки), моніторингу динаміки змін у сприйманні іміджу політиків.

Список використаних джерел

1. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики/Е.Ю. Артемьева. – М.: Смысл, 1999. – 350 с.
2. Вознесенська О. Формування іміджу Президента України засобами документальної фотографії /О.Вознесенська// Наук. студії з політ. психології. – К., 1996. – Вип. 2. –С. 158–169.
3. Зущик Ю. Ідеологічний тип лексики політичного лідера в структурі політичної психології/Ю.Зущик. – К., 1995. – С. 92–101.
4. Келли Дж. Психология личности. Теория личных конструктов / Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
5. Лавренко О. Проблеми формування іміджу кандидата в депутати /О.Лавренко // Проблеми політичної психології. – К., 1997. – С. 331–332.

6. Общая психодиагностика / Под ред. А. А. Бодалёва, В. В. Столина. – М. : Издательство МГУ, 1987. – 304 с.
7. Петренко В.Ф. Основы психосемантики/ В.Ф.Петренко. – СПб.: «Питер», 2005. – 480 с.
8. Почепцов Г. Тенденції посилення ролі іміджу в рамках виборчої компанії /Г. Почепцов/ Проблеми політичної психології. – К., 1997. – С. 355–356.
9. Соснюк О.П., Соснюк Є.О. Особливості сприймання підлітками різних типів соціальної реклами/ О.П.Соснюк, Є.О.Соснюк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Вип.19 – К.:Логос, 2013. – С.176–183.
10. Фролов П. Методичні засоби вивчення іміджу політичних лідерів /П.Фролов// Наукові студії з політичної психології. –К., 1995. – С. 86–92.

Отримано 03.05.2015 р.

УДК 159. 954

Фомічова В.М.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент

УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ЧИННИКИ ЩАСЛИВОГО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

У статті представлений аналіз уявлень сучасної молоді щодо можливостей створити в майбутньому щасливу родину. Характеризуються особливості поглядів, підходів та мотивації юнаків, на підставі чого вони прагнуть знайти свого майбутнього шлюбного партнера. Означаються виміри та рівні готовності молоді до подальшого сімейного життя.

Ключові слова: соціальні уявлення, потреба у спілкуванні, стратегії вирішення конфліктів, готовність до створення шлюбу, уявлення про модель сім'ї

В статті аналізуються представлення сучасної молоді щодо можливостей створення в майбутньому щасливої родини. Характеризуються особливості поглядів, підходів та мотивації юнаків, на основі чого вони прагнуть знайти свого майбутнього шлюбного партнера. Показані параметри та рівні готовності молоді до подальшого сімейного життя.

Ключевые слова: социальные представления, потребность в общении, стратегия решения конфликтов, готовность создания брака, представления о модели семьи

The article presents analysis of representations of modern youth about opportunities to create a happy family in the future. There are features of opinions, approaches and motivation of young people characterized, on the basis of what they seek for their future marriage partner. In the article are levels and rates of readiness of youth to further family life defined.

Keywords: social representations, need for communication, strategies for conflict resolution, readiness to marriage, perception of family model

Актуальність теми дослідження. Зрозуміло, що немає необхідності особливо підкреслювати важливість означеної тематики: питання «старе як світ». Будь-хто, в будь-якому суспільстві, за будь-яким устроєм хоче мати злагоду та

[°] © Фомічова В.М., 2015 р.

комфорт хоча б на рівні власної родини. Але соціальні, культурні, політичні, економічні, релігійні чинники, тощо диктують свої критерії щодо підходів до влаштування особистого життя. Люди вступають до шлюбу, щоб бути щасливими. Чомусь, у багатьох це не виходить. Можливо, це відбувається тому, що у чоловіків і у жінок є розбіжності у змісті психологічної готовності до шлюбу, що полягають у відмінностях ціннісних орієнтацій, шлюбної мотивації, уявленнях про подружню ієрархію, в подружніх установках і очікуваннях та в уявленнях про подружні стосунки. Адже, кожен з партнерів, розглядає свої обов'язки та права у шлюбі (як жінка та чоловік), дещо по-різному.

Мета дослідження полягає у вивченні уявлень сучасної молоді відносно щасливого шлюбу.

Відразу, необхідно поставити питання щодо різниці між уявленнями та соціальними уявленнями (С.Московічі). Уявлення, що формуються по відношенню до фізичного об'єкту – проходить свій процес, з відповідним результатом, де головним критерієм є адекватність образу до стимулу. Соціальні уявлення – є результатом спілкування та взаємодії з іншими людьми, по відношенню, як правило, до соціальних об'єктів, фактів, явищ. Цей результат стає основою суджень особистості і підставою для наступних висновків та регуляторів відповідної соціальної поведінки. Звідси, майбутні шлюбні партнери мають для себе відповісти на питання: кого вони вбачають в якості бажаного партнера? Вони шукають друга, чоловіка(дружину), коханця (коханку), людину, з яким я хочу виховувати дітей, людину, яка здатна забезпечити грошима моє існування. Ідеал – «все в одному обличчі», але, на жаль, життя примушує обирати певні позиції.

Сучасне заміжжя висуває більш складні вимоги до особистісної взаємодії членів сім'ї. Воно не підноситься подружжю в готовому, покращеному вигляді, а задається їм як завдання, яке вимагає великих особистісних зусиль, готовності та здатності робити ці зусилля.

Існує буденна думка, що молода людина з досягненням певного віку вже повністю готова до створення сім'ї. Але обумовленість змін сім'ї культурно-історичною динамікою суспільних відносин не тільки не виключає, але й передбачає необхідність спеціальної підготовки покоління, що підростає, до життя в сім'ї.

Кожна молода людина зрештою вирішує проблему власної оцінки свого існування. У період юнацького віку відбувається рефлексія власного життєвого шляху, з'являється потреба реалізувати себе, тобто стати людиною, яка зробила сама себе.

Складнощі та протиріччя життя актуалізують, в даному віці, проблему вибору та вміння активно шукати сенс свого життя. Юнаки мають відкритіший та смілівіший погляд на світ, включаючи проблему морально-етичного характеру. Переважна більшість представників даного віку трактують принцип справедливості таким чином: «Від кожного по можливості, кожному – за його справами та реальним внеском у загальний добробут людей». [2, с.124]

Світоглядні позиції в юності будуються на інтелектуальному розвитку, інтересі до особистості, рефлексії, що веде до формування власних переконань. Старшокласники, пізнаючи світ, повертаються до власного «я», вирішуючи світоглядне питання: «А що я знаю у цьому світі?». Вони шукають відповіді на всі питання; вони категоричні в своїх поглядах, що свідчить про максималізм.

Картина світу в юності може бути матеріалістичною чи ідеалістичною, релігійною чи науковою. Безумовно, стаючи дорослішою, молода людина буде повертатися до світоглядних проблем, але вже на вищому рівні. [1, с. 265] Для світогляду старшокласників характерне усвідомлення соціальної перспективи, яка виявляється в діалектиці минулого-теперішнього-майбутнього «я». Критичність до минулого дитинства супроводжується відносно високою самооцінкою та спрямованістю життєвих перспектив на майбутнє. Таким чином, у ранньому юнацькому віці, у порівнянні з підлітковим, відбувається часткова гармонізація особистості, її подальше становлення.

Для юності характерна вікова інтровертованість, коли самотійність має можливість реалізувати здібності. Ця особливість юнацького віку має відмінність від усамітнення дорослих. Дорослі на одинці відкидають ті ролі, які вони грають у житті, стають самими собою. Юнаки, навпаки, наодинці програють ролі, які їм не доступні в реальному житті. Але моральна самотність, як вважає Е.Фромм, так само важко переноситься, як і фізична; більше того, фізична самотність стає нестерпною лише в тому випадку, якщо веде за собою і моральну самотність. При становленні гарних особистісних контактів з людьми у юнаків самотність швидко зникає.

Таким чином, молодь, опинившись на порозі дорослості, спрямована у майбутнє. Реалізація основних потреб цього віку призводить до відносної стабілізації особистості, формування «я-концепції», світогляду. Центральним новоутворенням стає самовизначення – професійне та особистісне. Саме в період юності виявляється свідоме позитивне ставлення до навчання. Все це дає можливість в цей віковий період здійснювати пошуки сенсу життя.

У цей час однією з актуальних сторін постає проблема статевого виховання, де метою є формування готовності до створення родини у юнаків. Юнаків сьогодні хвилюють складні проблеми організації родини, вибору шлюбного партнера, мікроклімат у родині, причини розлучень, проблеми психологічної і сексуальної сумісності, планування родини, керування сексуальними інстинктами.

Готовність до створення родини – це, насамперед готовність моральна. Вона полягає в тому, що кожний юнак повинен у своїй свідомості сформулювати моральний ідеал родини, розуміння її цінності й необхідності.

Дана якість – готовність до створення сім'ї – проявляється у юнаків у їхніх взаєминах з протилежною статтю, в їх уяві про ступінь збігу ними повинні бути чоловік і дружина, що входить в коло їх сімейних обов'язків, тобто від того, наскільки співпадають соціальні рольові уявлення юнаків протилежної статі один про одного.

Аналіз численних досліджень з даної проблеми приводить до висновку, що однією з найважливіших задач при формуванні у юнаків готовності до створення родини є розвиток у них комунікативних якостей. Комунікативні властивості особистості, її здатність до емоційного співпереживання й щиросердної відкритості багато в чому залежить від дружніх відносин з особами протилежної статі.

Рівень відсутності комунікативної готовності до створення родини простежується частіше у дітей, в яких – або відхилення, як у фізичному, так і в розумовому розвитку. У таких юнаків відсутня потреба в міжособистісному спілкуванні. Їх, як правило, не цікавить їх зовнішній вигляд. Діти, що перебувають

на цьому рівні, звичайно замкнуті, сором'язливі, спокійні, байдужі до навколишнього. Вони мають деякі комплекси. Такі юнаки, в основному, не мають друзів або подруг. Вони не можуть спілкуватися не тільки зі своїми однолітками, але й зі старшими людьми. Ці юнаки не цікавляться проблемами статі.

Юнаки, що перебувають на рівні початку прояву комунікативної готовності до створення родини, як правило, здатні ефективно спілкуватися з представниками протилежної статі свого віку. Але іноді бувають періоди замкненості. Деякі з таких юнаків можуть спілкуватися й з юнаками старшого віку. Час від часу в розглянутих на даному рівні дітей виникають протиріччя в їх поведінці й спілкуванні з навколишніми. Вони можуть скривдити (фізично), образити (словесно) представників прилежної статі. Найчастіше в основі цієї агресивної поведінки лежить небайдуже ставлення до осіб протилежної статі. І така «агресія» для юнаків найбільш доступний спосіб звернення на себе уваги, нормальна форма сексуальної поведінки для даного віку. Такі діти, як правило, енергійні, розкуті у своєму спілкуванні й поведінці.

У юнаків уже сформованого рівня комунікативної готовності відсутні будь-які проблеми в спілкуванні з однолітками, друзями і подругами. Такі юнаки проявляють симпатію до представників протилежної статі, виявляють знаки уваги стосовно них. Ці діти майже завжди користуються визнанням серед своїх однолітків. Вони завжди акуратні й охайні зовні. Юнаки, як правило, самостійні й урівноважені.

Відповідні дослідження свідчать, що уявлення про майбутнє сімейне життя стихійно формується в самій сім'ї – або як прагнення до повторення, або як прагнення зробити все по-іншому. Виявлена певна споживацька тенденція підлітків і юнаків щодо іншої людини, негативне ставлення до турботи про того, хто поряд (майбутнє подружжя), зокрема що стосується найменш привабливої сторони - домашніх обов'язків. У цьому зв'язку дуже небезпечне формування уявлень про модель сім'ї, яка спрямована лише на задоволення власних потреб. Тому так важливо в системі підготовки юнацтва до сімейного життя розвивати відповідальність не лише за дітей, а й чоловіка і дружини одне про одного [3, с. 85].

Виділяються два види сімейного колективу – господарсько-побутова і дозвільна. Прилучаючись до першого, юнак проймається інтересами сім'ї, в нього формуються уявлення про норми родинних взаємин. Але необхідна і його орієнтація на справедливий розподіл сімейних обов'язків між чоловіком і жінкою (бо саме ця сфера найчастіше буває конфліктною в сучасній сім'ї), а не жорстокий – на чоловічі і жіночі ролі. Тобто хлопчик і дівчинка повинні вміти виконувати будь-яку роботу, і, що головне, у них мають бути виховані почуття відповідальності, турботливості, готовності прийти на допомогу.

Спільне проведення вільного часу батьками й дітьми сприяє вихованню розумних потреб (прилучення до культурних цінностей, спорту, любительських занять). Дорослі можуть навчити менших раціонально відпочивати, берегти хвилину. Це сприяє також створенню емоційних зв'язків між батьками і дітьми. Психологічна готовність проводити вільний час разом, прагнення ділити радість з членами сім'ї – один з важливих моментів виховання відповідальності, підготовки до майбутнього сімейного життя. На жаль, і в цьому плані батьки не повністю використовують великі можливості спільного дозвілля.

Поряд із розв'язанням загального завдання морального виховання тільки в сім'ї забезпечити вироблення особливої системи уявлень дитини про себе як про істоту певної статі, що включають специфічні для хлопчиків і дівчаток потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, відносини з представниками іншої статі та відповідні форми поведінки.

Дослідники виявляють залежність морального розвитку дитини від типу сімей: в атмосфері грубощів, скандалів, аморальної поведінки формуються агресивність, жорстокість, зневага до гідності у особистості. У зовні благополучній сім'ї, де процвітають споживацтво і бездуховність, гіпертрофуються матеріальні, «престижні» потреби. Там, де втрачені емоційні зв'язки з дитиною, притуплений розвиток моральних почуттів. Такі молоді люди часто не готові до створення власної повноцінної сім'ї, виховання дітей [4. с. 53].

В даному контексті є цікаві висновки, які наводить Крупник І.Р. в своєму дисертаційному дослідженні, Так, аналізуючи особливості уявлень дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя автор вказує, що соціально-психологічні особливості обізнаності дітей про сімейне життя стосуються, насамперед, уявлень про майбутню сім'ю взагалі. У порівнянні з дітьми з повних функціональних родин, образ майбутньої сім'ї у дітей трудових мігрантів інфантильний, не цільний та суперечливий в аспекті ставлення до появи та догляду за дітьми. Неконгруентність уявлень стосується обов'язковості появи дітей у родині при одночасному знеціненні важливості їх ролі. Образ сучасної жінки в уявленнях дітей з дистантних сімей недостатньо жіночний та позитивний. Респонденти даної вибірки проявляють схильність до егалітарного устрою родини при одночасному наданні переваги у вихованні дитини патріархальній моделі сім'ї.

Крім того, Крупник І.В. вказує що, соціально-психологічні особливості ставлення до власної майбутньої родини позначаються на рівні превентивної задоволеності шлюбом. Так, існують протиріччя між бажанням раннього початку подружнього життя (тобто бажаності шлюбу) та порівняно невисокою превентивною задоволеністю ним. Респонденти з родин трудових мігрантів мають бажання вступити у шлюб раніше, ніж підлітки з порівнюваних вибірок, що може свідчити про несприятливу психологічну ситуацію у батьківській родині, яку респонденти прагнуть змінити шляхом створення своєї сім'ї. При цьому рівень превентивної задоволеності майбутнім шлюбом вказує на невпевненість в успішності подружнього життя. Доведено, що епізодична сімейна депривація негативно впливає на позитивне сприймання образу майбутньої сім'ї, у респондентів спостерігається байдуже ставлення до своїх нащадків, яке проявляється у негативному відношенні до догляду за дитиною та її вихованням. Бажаність майбутньої родини та успішність батьківства пов'язані з фінансовим аспектом. Для дітей заробітчани особливо неприйнятна ситуація розлучення [5]

Також привертають увагу висновки дипломного дослідження Нестеренко О.М. В даному дослідженні брали участь юнаки (хлопці та дівчата) на предмет психологічної готовності до вступу в сімейні відносини. У дослідження приймали участь 25 юнаків та дівчат. Вік респондентів варіюється від 17 до 25 років. Всі вони навчаються в НПУ ім. М.П. Драгоманова та КНУ імені Тараса Шевченка.

Автором використовувались методика діагностики особистості на мотивацію успіху Т. Елерса, методика виміру мотивації досягнення А.Мехрабіана

адаптована М.Ш. Магомед-Еміновим, методика вивчення потреби у спілкуванні розроблена Ю.М. Орловим, тест-карта діагностики готовності до сімейного життя І.Ф.Юнда.

Діагностика мотивації на успіх за допомогою теста-опитувальника Т.Едлерса показала, що переважна більшість досліджуваних має середній рівень розвитку мотивації на успіх, тобто 52%. З них 39 % складають юнаки і 61% - дівчата. Так як досліджувані мають середній рівень мотивації на успіх, вони надають перевагу середньому рівню ризику. Тобто вони більш психологічного готові до ризику. Методика Т.Едлерса показала, що 40 % досліджуваних високо вмотивовані на успіх. З них 40 % юнаків, і 60 % дівчат. Ці досліджувані менш готові до ризику і разом з тим надають перевагу більшому ризику у досягненні мети. І лише 8 % досліджуваних мають низький рівень мотивації на успіх, що говорить, що вони не вмотивовані на його досягнення у особистих стосунках. Можна зробити висновок, що більшість досліджуваних середньо або високо вмотивовані на досягнення успіху у особистих стосунках, що свідчить про вмотивованість на подолання конфліктних ситуацій, які можуть виникнути.

Дослідження мотивації успіху і мотивації уникнення невдачі за допомогою тесту-опитувальника модифікованого М.Ш. Магомед-Еміновим показав, що у 88 % досліджуваних переважає тенденція уникнення невдачі. З них 31 % складають юнаки і 68 % складають дівчата. І лише 12 % досліджуваних спрямовані на успіх і ця тенденція переважає. З даними дослідження можна зробити висновок, що більшість респондентів не тільки вмотивовані на уникнення невдачі, а й при вирішенні важливих питань або конфліктних ситуацій несвідомо налаштовані на негативний результат, у досліджуваних присутня прихована тривога щодо недосягнення поставленої цілі. Навіть, якщо досліджувані вмотивовані на успіх, негативна несвідомо установка може суттєво впливати на кінцевий результат, що може внести свої корективи у особисті стосунки.

Дослідження потреби у спілкуванні з використанням тесту-опитувальника розробленого Ю.М. Орловим показало, що 32 % досліджуваних мають низький рівень потреби у спілкуванні. З них 100 % складають юнаки. Це можна пояснити тим, що за природою чоловіки не схильні багато говорити. Але така низька потреба у спілкуванні може призвести до непорозумінні, нерозуміння одним одного і нездатності вирішити конфліктні ситуації, що може призвести до розриву стосунків. Разом з тим дослідження показало, що 60 % досліджуваних мають середній розвитку потреби у спілкуванні. З них 40 % складають юнаки і 60 % складають дівчата. І лише 8 % досліджуваних мають високий рівень потреби у спілкуванні. Можна припустити, що такі результати свідчать про те, що більшість досліджуваних не мають належних навичок ефективного спілкування або не вмотивовані на ефективне спілкування. Відсутність належного спілкування може призвести до нерозуміння одним одного, неможливості вирішення конфліктів.

Дослідження готовності юнаків виконувати сімейні функції: створення позитивного сімейного фону, підтримка доброзичливих та теплих стосунків з родичами, виховування дітей, інтимне життя подружжя, налагодження здорового сімейно-побутового режиму проводилось з використанням тест-карти готовності до шлюбу І.Ф.Юнда. з отриманих результатів можна зробити висновок, що частина досліджуваних має достатній рівень готовності до подружнього життя – 52%, а друга частина – 48 % - має задовільний рівень. Достатній рівень не

виражає повної готовності до шлюбу, яка включає мотиви досягнення цілі, потреби у спілкуванні, правову обізнаність, готовність виконувати сімейні ролі та вирішувати конфліктні ситуації. Достатній рівень дає змогу розпочати особисті стосунки, які в подальшому розвиватимуть особистість і підвищуватимуть рівень готовності до вступу в шлюб. Ми можемо сказати, що жоден досліджуваний не готовий до створення сім'ї та вступу в шлюб.

Висновки: доведено, що існують рівні психологічної готовності до шлюбу на різних етапах періоду дорослості, які визначаються мірою сформованості і структурної організацією її компонентів: Так, високий рівень психологічної готовності до шлюбу характеризується достатньою мірою сформованості всіх компонентів. Ведучими компонентами є уявлення про подружнє ієрархії і подружніх стосунках. На даному рівні сформованості готовності до шлюбу має місце наступна ієрархія компонентів: уявлення про подружнє ієрархії, подружніх стосунках, ціннісні орієнтації, шлюбна мотивація, подружні установки і очікування. Середній рівень психологічної готовності до шлюбу характеризується високим ступенем сформованості таких компонентів як шлюбна мотивація, подружні установки і очікування, середнім ступенем сформованості ціннісних орієнтацій і низьким ступенем сформованості таких компонентів як представлення про подружню ієрархії і подружніх стосунках. На даному рівні ієрархія компонентів наступна: шлюбна мотивація, подружні установки і очікування, уявлення про подружнє ієрархії, подружніх стосунках і ціннісні орієнтації. Низький рівень психологічної готовності до шлюбу характеризується середнім ступенем сформованості ціннісних орієнтацій і низьким ступенем сформованості таких компонентів як шлюбна мотивація, уявлення про подружнє ієрархії, подружні установки і очікування, уявлення про подружні стосунки. На даному рівні ієрархія компонентів наступна: шлюбна мотивація, подружні установки і очікування, ціннісні орієнтації, уявлення про подружні стосунки і подружнього ієрархії;

Використовуючи дані методики можна отримати уявлення про рівень психологічної готовності юнаків до шлюбу. Високі показники за всіма методиками показують психологічну готовність до сімейного життя, низькі – про низький рівень або відсутність психологічної готовності до шлюбу у досліджуваних.

Список використаних джерел

1. Абрамова Г.С., Возрастная психология / Г.С. Абрамова . - Учеб. пособие для студентов вузов – 4-е изд. стереотипное. – М., Изд. центр «Академия» 1999. – 672 с.
2. Малярова, Н. В. Мотивация брака и прогноз психологического вмешательства. /Малярова Н.В.: Текст.: Семья и личность. Тезисы докладов Под ред. А.А. Бодалева.-М., 1981, с. 124-135.
3. Калмыкова Е.С. Психологические проблемы первых лет супружеской жизни/ Е.С. Калмыкова //Вопр. психологии – 1983- №3,- с. 83-89.
4. Говорун Т.В., Кікенеджі О.М. Гендерна психологія/ Т.В. Говорун, О.М. Кікенеджі, - К., «Академія» -2004, с. 307.
5. Крупник І.Р. Особливості уявлення дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Київ – 2015. – 20 с.

Отримано 15.05.2015 р.

159.923.2

Шелег Т.В.[°]

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, викладач

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОТІ У ДОСВІДІ ДИТИНСТВА

Стаття присвячена дослідженню проблеми життєтворчості та її аспектів у роботах українських та зарубіжних науковців, проаналізовані основні характеристики особистості, що здатна до самоконструювання та свідомого творення власного життя. Виокремлено основні передумови життєтворчості особистості, що характерні для дитячого віку.

Ключові слова: *життєтворчість, самоактуалізація, ексквізитна ситуація, життєстійкість, психологічні захисти*

Статья посвящена исследованию проблемы жизнестворчества и ее аспектов в работах украинских и зарубежных ученых; проанализированы основные характеристики личности, способной к самоконструированию и сознательной организации собственной жизни. Выделены основные предпосылки жизнестворчества личности, характерные для детского возраста.

Ключевые слова: *жизнестворчество, самоактуализация, эксквизитная ситуация, жизнестойкость, психологические защиты*

The article deals with the problem of life creativity and its main aspects as studied by Ukrainian and foreign scientists; the main characteristics of the developed personality who is able to creatively arrange his life events are analyzed; the factors of personal life creativity typical for childhood are determined.

Keywords: *life creativity, self-actualization, exquisite situation, hardiness, psychological defense mechanisms*

Проблема становлення особистості, розвиток її світобачення, життєвої позиції та здатності до самоконструювання у різних сферах буття набуває особливої актуальності останнім часом. Стрімкі суспільно-політичні зміни, соціальна нестабільність вимагають від людини особливих умінь, аби знайти своє місце у суспільстві, адаптуватися до його вимог, взаємодіяти з ним, одночасно реалізуючи свій потенціал.

Актуальність дослідження. Сучасність, у якій сьогоднішня особистість створює себе уже не така щільна, системна і передбачувана, як була колись. Її швидкість, гнучкість, непередбачуваність, експансивність спонукають людину проявляти себе, впливати на те, що відбувається навколо, захищати свою приватність [1]. У зв'язку з цим дослідники спрямовують увагу на всестороннє вивчення життєтворчості особистості та її передумов.

Ідея про життя як творчість, особливий вид мистецтва, виникнувши в середовищі творчої інтелігенції на межі XIX і XX століть, залишається актуальною дотепер. Зокрема проблема людини як свідомого творця свого життя стала предметом вивчення психології особистості та продовжує розвиватися у філософії і педагогіці.

Творчість виступає основою життя, фундаментальною ознакою функціонування і розвитку будь-яких живих систем. Людина не тільки творить світ, але і себе в світі. Вона екзистенційно налаштована творити, і будь-яка мить

її життя – це творіння реальності, її семантичне реконструювання. Людське «буття в світі», головним і визначальним чином пов'язане з творчістю самої свідомості людини – творінням реальності [2].

У філософському значенні життєтворчість – це створення людиною свого життя на основі вироблених нею цінностей і сенсу свого існування відповідно до суспільно значущих цінностей [3, с. 46].

Проблему життєтворчості почали розробляти у межах вітчизняної психологічної парадигми (Л. Сохань, І. Єрмаков, М. Левченко, Т. Титаренко, Л. Яновська), деякі її аспекти досліджено у індивідуальній, гуманістичній та екзистенційній психології (А. Адлер, Д. Леонт'єв, О. Сухоруков, В. Ямницький, О. Пурло).

В. Ямницький, аналізуючи стан дослідження життєтворчості у психології, вказує на відсутність єдиної методологічної бази для вивчення психологічних механізмів, властивостей і закономірностей цього складного явища. Науковець оцінює сучасний етап розробки проблеми як описовий, коли вирішується завдання накопичення інформації про особливості феномена, здійснюється обґрунтування його провідних ознак, властивостей і закономірностей перебігу [4, с. 145].

Мета нашого дослідження – проаналізувати характеристики особистості, здатної до успішного самоконструювання й креативної організації подій власного життя, що подаються у межах вітчизняних і зарубіжних підходів до життєтворчості, та виділити основні передумови життєтворчості особистості, які характерні для дитинства.

У вітчизняних науково-теоретичних роботах життєтворчість трактують як духовно-практичну діяльність особистості, націлену на творче проектування і здійснення її життєвого проекту, процес упорядкування подій життя особистості та її одночасне самовдосконалення [5, с. 59]; як особливу духовну активність особистості, що проявляється у способі організації життя, в життєвоважливих виборах, у постановці та вирішенні основних питань буття [6, с. 190].

У процесі життєтворчості адаптивна, творча та суб'єктна активність особистості спрямовується на реалізацію цільових та смислових аспектів її життя [4].

У контексті дослідження життєтворчості досить цінною видається ідея А. Адлера про творче Я. У індивідуальній психології існує думка про те, що людина має можливість вільно створювати свій власний стиль життя, основи якого закладаються в дитинстві. Це передбачає відповідальність за власне життя, рішення та поведінку. Дослідник вважає творче Я «індивідуалізованою системою, яка може змінювати напрямок розвитку особистості, інтерпретуючи життєвий досвід людини та надаючи йому життєвий сенс. Більш того, Я спрямоване на пошуки досвіду, який може полегшити людині здійснення її власного, унікального стилю життя. Ця творча сила Я відповідає за мету життя людини, визначає метод досягнення даної мети і сприяє розвитку соціального інтересу. Вона робить кожну людину вільним індивідом [7, с. 278].

Припускаючи існування творчої сили, дослідник не заперечував впливу спадковості та оточення на формування особистості. Кожна дитина народжується з унікальними генетичними можливостями та набуває певного соціального досвіду, а творча сила Я спрямовує людину на формування власного стилю

життя. Тобто спосіб сприйняття і тлумачення цього досвіду, який власне і створює основу стилю життя, залежить від самої людини. Свідомий вплив людини на формування власної особистості і свого життя є наріжним каменем теорії А. Адлера. Людина – творча істота, яка не лише реагує на своє оточення, а також здатна впливати на нього та одержувати зворотню реакцію. Спадковість та соціальне оточення – це будівельний матеріал для особистості, а людина є архітектором, що проектує власний стиль життя [8, с.184].

Теорія творчого Я. А. Адлера доповнює ідею гуманістичної психології щодо універсальності творчої активності та творчих здібностей, які притаманні кожній людині. Думка про реалізацію природно закладений у людині творчий потенціал обґрунтовується в теорії самоактуалізації, процесі, що передбачає «повне використання власних талантів, здібностей, можливостей і т.п.» [9, с. 150]. Вроджену потребу в самоактуалізації, розвитку, реалізації свого потенціалу з опорою на власні сили А. Маслоу вважав ядром особистості.

Є. Вахромов наголошує, що самоактуалізаційна діяльність є необхідною умовою психічного росту і розвитку. При цьому розвиток пов'язаний з найбільш повним використанням наявного потенціалу, а зростання пов'язане з формуванням нових, прямо необумовлених здібностей [10].

В. Ямницький відмічає, що повноцінна творчість як реалізація ідеальних потреб особистості стає можливою лише за умови задоволення потреб матеріальних і соціальних. Інакше кажучи, життєтворча особистість як активний творець – це насамперед особистість соціально успішна і максимально ефективна, самоактуалізована та адаптована [4, с. 146].

Характеристики людини, що здатна до життєтворчості, вивчалися низкою вчених, однак, на наш погляд, найповніший перелік характеристик особистості, здатної до життєтворчості пропонує Т. Титаренко.

Вона сюди включає хист до семіотизації та наративізації себе і світу, що забезпечує особистісну цілісність; толерантність до індивідуальної своєрідності, готовність до прийняття чиеїсь інакшості, свобода від типовості, внормованості, стереотипності; спрага до новизни, креативність, життєстійкість, відмова від усталеного, осілого життя заради ризикованого, мандрівного; децентрованість, неієрархічність, мережевість її динамічної структури, що забезпечує нефінальність змін; рухливість, відкритість світові, що породжує готовність адаптуватися до найрізноманітніших контекстів життєздійснення; пробудження її здатності жити водночас у численних реальностях, у тому числі і у віртуальних [11, с. 357 – 367].

Такі особистісні якості розвиваються до досягнення особистістю зрілого віку в процесі самоактуалізації та сприяють активному розгортанню життєтворчості, що характерна для періоду дорослості (25-45 років) [4, 6].

Теорія самоактуалізації видається дуже цінною у контексті наукового дослідження життєтворчості. Зокрема нам імпонують положення про постійний розвиток особистості та її тенденцію до зростання, прагнення до реалізації внутрішнього потенціалу.

Однією з умов досягнення самоактуалізації як найвищої точки розвитку А. Маслоу називає задоволення потреб нижчого рівня: базових фізіологічних потреб, потреб у безпеці та любові, належності до певної соціальної групи, потреби у повазі, у пізнанні, естетичних потреб. Самоактуалізація є потребою

найвищого рівня у цій ієрархії. Через ієрархічну модель системи базових потреб А. Маслоу пояснює, що самоактуалізація не може виступати реальним мотивом людського розвитку доки не будуть задоволені потреби нижчих рівнів. Автор відмічає, що для кожного етапу онтогенезу характерне задоволення певних потреб. Так, потреби в безпеці та фізіологічні потреби, потреби в належності і любові – задовольняються у дитинстві підлітковому віці і т. д. Задоволення потреби у самоактуалізації дослідник відносить до періоду дорослості. Однак у пізніших роботах він не наполягає на фіксованій послідовності задоволення потреб відповідно до їх положення в ієрархії [12].

Основним чинником, що визначає ступінь самоактуалізації, К. Роджерс вважає досвід дитинства, зокрема сприятливі чи несприятливі психологічні умови, за яких розвивалася особистість [13].

На наш погляд, йдеться про ступінь задоволення потреб нижчих рівнів, зокрема потреби у безпеці та любові в дитинстві, пов'язане великою мірою з переживанням ексквізитних ситуацій. Термін «ексквізитна ситуація» використовуємо для позначення значущих ситуацій, які відзначаються сильними емоціями, що виявляється у формі безпосереднього, пристрасного переживання суб'єктом життєвого сенсу явищ, предметів і ситуацій для задоволення своїх потреб [14]. Такі ситуації супроводжуються емоційно-психічною напругою, зокрема коли людина постає перед суперечністю та шукає шляхи її вирішення.

Якщо базові дитячі потреби не забезпечуються, дитина, без захисту та підтримки значущих людей, нездатна самостійно впоратися з проблемами. Щоб послабити пов'язане з переживанням ексквізитної ситуації внутрішнє напруження, активізується захисна система психіки. Наприклад, дитина, яку принижують або безпідставно карають дорослі чи старші за неї, не має сил та сформованого механізму протистояти такому ставленню до себе. Подібний досвід є дуже гострим і болючим.

Застосування психологічних захистів через беззахисність та відсутність навичок адекватної дії у важкій ситуації є характерним для дитячого віку.

Для прикладу, звернемося до відомих фактів з біографії Тараса Шевченка, який не отримав достатньо безумовної любові й не відчував захисту з боку батьків та близьких людей через їх відсутність. Як свідчать біографи – у дитинстві його дуже били дядько, мачуха, дяк. У відповідь на це Тарас несвідомо переносив ненависть зі своїх агресорів на заміщуючий об'єкт – сина мачухи. Ображаючи та лупцюючи Степанка, він виміщав власну агресію, маючи змогу хоч на мить відчути себе сильним, значимим, чого не могло б бути в реальності. Через свої вікові особливості та відсутність сформованих копінг стратегій, дитина несвідомо заміщує свого агресора слабшим за себе однолітком або твариною. Закріпившись у психіці, несвідомий захисний механізм заміщення продовжував використовуватися і в дорослому віці та проявлявся у непримиренній боротьбі проти поневолювачів українського народу, а також у характері його поетичної творчості. До того часу поетові переживання генералізувалися унаслідок ідентифікації себе з народом: нещасний український народ, як і бездоглядний хлопчик-сирота, страждав від гніту могутньої царської влади так, як і він потерпав колись від сили дорослих. Безперечно, суспільство та соціально-політична ситуація впливала на вибір його свідомої діяльності, однак ми переконані, що цей

механізм протистояння і боротьби був несвідомо запущений у дитинстві під впливом ексцезивних ситуацій.

Примітно, що потреби у любові, захисті й підтримці часто не повною мірою забезпечуються навіть за умови проживання дитини у сім'ї. Дж. Гордон Байрон виховувався у родині аристократів, де не почувався у безпеці, не був потрібним та улюбленим. Тут він ставав об'єктом психологічного на фізичного насилля з боку матері, людини, яку він любив і ненавидів одночасно. Варто наголосити на важливості цієї ексцезивної ситуації для хлопчика: переживаючи страх, гнів, відразу до кривдниці та, як не парадоксально, любов, він несвідомо ідентифікував себе з нею, зі своїм агресором. Як результат, хлопчик виріс з комплексом неповноцінності, пов'язаним головним чином зі своєю зовнішністю (на чому постійно робила акцент мати), вважаючи себе недостойним поваги. Біографічні дані свідчать, що до кінця життя він намагався домогтися любові та уваги від оточення. Вражає його зізнання, яке наводить у своєму дослідженні Л. Марчанд: «Я міг би полюбити що завгодно на землі, якби це щось побажало моєї любові» [15].

Через ці слова проглядається недовіра до світу, зумовлена дефіцитом материнської любові та турботи у дитинстві, сумніви у власній потребності, розвіяти які можна лише отримуючи увагу і прихильність оточення. Це проявлялося у його демонстративній поведінці та численних безладних зв'язках інтимного характеру.

Таким чином, проілюструвавши важливість забезпечення базових дитячих потреб у дитинстві, ми схилиємося до думки про їх виняткову значущість для життєтворчості особистості. Чітко проглядається схема: незадоволення потреб у любові, безпеці, належності до соціальної групи – формування психологічних захистів – фіксованість дорослої особистості на задоволенні дитячих потреб, що супроводжується дією результативних з дитинства захисних механізмів. Тобто на шляху до самоактуалізації особистість стає заручником психологічних захистів, що виникли унаслідок незадоволених потреб. Енергетичний потенціал замість спрямування його на самобудівництво, саморозвиток використовується впуску на забезпечення ситуативного полегшення психологічного стану особистості, а не на пошук вирішення проблеми, та нагадує «боротьбу з вітряками».

П. Вайнцвайг звертає увагу на людей, «які незважаючи на інтелект і найкращі наміри, хоч і несвідомо, але неухильно вибирають ті дороги, на яких зазнають поразки, перемагаючи самих себе, а не ведуть діалог з життєвими труднощами». Як наслідок, життєтворчості таких людей набувають специфічних рис. Причину їх непродуктивної пасивної життєтворчої позиції дослідник вбачає у пережитих враженнях дитинства. Дослідник наголошує на важливості природних імпульсів доброзичливості та любові, зумовлених розумною батьківською опікою та здоровим глуздом. Батьківська неуважність (брак повсякденної присутності) сприймається дитиною як відсутність любові. Дітям бракує мудрості, щоб захистити себе від згубного впливу суспільства в цілому, вони беззахисні і в ситуаціях батьківського насильства. Подібне насильство, моральне або фізичне, пригнічення природного протесту проти нетерпимості та нерозуміння, затаєна ворожість здатне залишити в душах дітей шрами на все життя [16].

Дитяча психіка змушена захищатися від такого деструктивного впливу за допомогою захисних механізмів психіки, що здатні лиш ненадовго полегшити

переживання, а у разі результативності закріплюються у психіці та використовуються знову і знову.

К. Роджерс вважає, що звільнення від «захисних масок», усвідомлення власних прихованих якостей, є необхідними умовами процесу становлення особистості [13]. На нашу думку, важливо не допустити або хоча б мінімізувати ймовірність їх виникнення.

Роль батьків та близького оточення в формуванні передумов життєтворчості особистості важко переоцінити. Від їхніх стосунків з дитиною залежить сприйняття світу в майбутньому. Для дитини до певного віку навколишній світ обмежений сім'єю. Досвід, отриманий у її межах, безумовно поширюється на усі сфери буття. Підтримка і захист з боку батьків сприймається як захисне середовище, що викликає довіру та впевненість в собі. Завдяки можливості отримувати та віддавати безумовну любов батькам дитина відчуває власну значущість та потрібність. Особистість з такими характеристиками може гармонійно розвиватися, самоактуалізуватися, спрямовуючи свій енергетичний потенціал на забезпечення самоконструювання та креативної й мудрої організації власного життя.

Висновки. Розглядаючи життєтворчість крізь призму самоактуалізації, варто виокремити задоволення базових дитячих потреб як важливу передумову життєтворчості у дорослому віці. Це надійний спосіб уникнення глибинно-психологічних конфліктів у дитячій психіці, а отже – це шлях до розвитку інтегрованої особистості, що є важливим показником життєтворчості. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у необхідності системної роботи з батьками, спрямованої на усвідомлення важливості створення сприятливих умов для формування самодостатньої особистості, здатної креативно й відповідально організувати власне життя та світ навколо.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
2. Козлов В. В. Психология творчества. Свет. сумерки и темная ночь души / В. Козлов. – М. : ГАЛА-издательство, 2009. – 110 с.
3. Некрасова Н. А. Тематический философский словарь / Н. А. Некрасова. С.И. Некрасов, О. Г. Садилова. – М.: МГУ ПС (МИИТ), 2008. – 164 с.
4. Ямницький В. М. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості / В. М. Ямницький // Психологія і суспільство. – 2009. – №4 (38). – С. 145–153.
5. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Єрмаков (наук. ред.) [та ін.]. – К, 1996. – 792 с.
6. Яновська Л. В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. В. Яновська. – О., 2006. – 234 с.
7. Ярошевский М. Г. История психологии. От античности до середины XX века [Электронный ресурс] / М. Г. Ярошевский. – М. : Академия, 1997. – 416 с. Режим доступа : <http://www.psylib.org.ua/books/yaros01/txt12.htm#s13>
8. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с.
9. Maslow A. H. Motivation and Personality / A. H. Maslow. – New York : Harper & Row, 1970. – 642 p.
10. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации [Электронный ресурс] / Е. Е. Вахромов. – М. : Международная педагогическая академия, 2001. – Режим доступа : <http://www.klex.ru/ty>
11. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : [наук. моногр.] / [Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.] : за наук. ред. Т. М. Титаренко : Національна академія педагогічних наук України. Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.

12. Maslow A. H. *Toward a Psychology of Being* / A. H. Maslow. – 2nd ed. – N.Y. : Van Nostrand, 1968. – 341p.
13. Рождерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Электронный ресурс] / К. Рождерс. – М. : Прогресс, 1994. – Режим доступа : http://www.psychologos.ru/articles/view/glava_19._k_teorii_tvorchestva
14. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога [Электронный ресурс] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : Эксмо, 2010. – 189 с. – Режим доступа : <http://www.litmir.me/br/?b=222888>
15. Марчанд Л. Лорд Байрон. Заложник страсти [Электронный ресурс] / Л. Марчанд // Режим доступа : <http://www.libros.am/book/read/id/287567/slug/lord-bajjron-zalozhnik-strasti>.
16. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности / П. Вайнцвайг ; пер. с англ.: С. Л. Лойко, Ф. Б. Сарнова. – М. : Прогресс, 1990. – 192 с.

Отримано 11.05.2015 р.

УДК 059.9.01

Ягіяєв І.І.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НЕРЕЛІГІЙНИХ ЛЮДЕЙ

Релігійні люди показують вищі результати в дослідженнях психологічного благополуччя. Зв'язок релігійності і психологічного благополуччя залежить від ширшого контексту. Соціальними чинниками є релігійний або світський характер суспільства, загальне ставлення в суспільстві до релігії, конгруентність цінностей, що їх сповідує індивід та його спільнота в цілому, соціальна залученість та підтримка.

Ключові слова: Атеїзм, релігійність, психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, щастя, цінності

Религиозные люди показывают более высокие результаты в исследованиях психологического благополучия. Связь религиозности и психологического благополучия зависит от широкого контекста. Социальные факторы: религиозный или светский характер общества, отношение общества к религии в целом, конгруэнтность ценностей, исповедуемых индивидом и сообществом, социальная вовлеченность и поддержка.

Ключевые слова: Атеизм, религиозность, психологическое благополучие, субъективное благополучие, счастье, ценности

Religious people, on average, report higher rates in different measures of well-being. There are factors, which mediate the religious contribution to psychological well-being. The societal factors are religious or secular character of society, its attitude towards religion, the congruence of personal and societal values, social engagement, support, provided by the religious or secular community.

Keywords: Atheism, religiosity, PWB, SWB, happiness, values

Актуальність. Останні десятиліття спостерігається підвищений інтерес до наукового вивчення позитивного функціонування, благополуччя і щастя людей. Ці дослідження були оформлені в рух, що отримав назву позитивна психологія. Позитивні психологи вивчають благополуччя і щастя стосовно різних галузей життя, в тому числі релігійних поглядів людей.

Останні дослідження свідчать, що релігійні люди, в середньому, повідомляють про більш високі показники щастя і благополуччя [3; 7; 9], їх соціальна самооцінка і психологічна адаптація є оптимальнішою (див. огляд у [18]), навіть їх повідомлення в мікроблогах Twitter позитивніші, ніж в атеїстів [32]. Може здатися, що релігія є незалежним чинником благополуччя: на основі значної кількості досліджень щастя, Р. Старк та Дж. Майєр навіть зробили висновок, що релігія здатна забезпечити «більш доступні і підтримуючі соціальні стосунки, ніж світські альтернативи, і це пов'язано зі священними припущеннями, що лежать в основі церковного життя». Ця підтримка уявляється в якості та є причиною різниці між показниками щастя релігійних та нерелігійних людей [38].

Тим не менш, результати залишаються спірними, і природа цих фактів може бути не настільки однозначною та лінійною як здається, а складнішою.

Мета: На основі теоретичного аналізу виявити можливі чинники психологічного благополуччя осіб зі світськими поглядами, в тому числі впевнених (може краще переконаних) атеїстів.

Зв'язок показників релігійності і благополуччя є недостатньо сильним: дослідження показали їх слабку кореляцію [21]. Деякі автори не можуть відтворити позитивний зв'язок показників релігійності й щастя у своїх дослідженнях [25], або показують, що використання різних методик вивчення щастя призводить до різних результатів, навіть якщо ці показники корелювали раніше [24]. Інші вчені повідомляють тільки про помірну кореляцію – М. Аргайл називає цифру в 0, 16 [1]. Він стверджує також, що нерелігійна людина може бути щасливою і задоволеною життям в разі участі в нерелігійних, але ще корисніших для щастя, видах діяльності, як-от у спорті, романтичних стосунках, успішній роботі тощо.

Ефект від релігії не є однаковим в різних обставинах. В багатих і демократичних країнах релігійні та нерелігійні люди переживають аналогічний рівень благополуччя [10], і багато щасливих країн менш релігійні, ніж нещасні [4; 20; 36]. Отже, релігійний ефект залежить від соціальних обставин, і не є незалежним, як, наприклад, ефект від спортивних вправ або стосунків з іншими людьми, що завжди позитивно впливає на щастя.

Деякі люди більше за інших схильні відчувати переваги від приналежності до релігії. Перш за все це люди, які переживають певного роду нещастя. Релігія може бути застосована в якості основи для копінг-стратегії [напр., 12]. Отже, питання полягає не в тому, чи підвищує релігійність щастя, але (а) в яких умовах і для кого це відбувається.

Окрім цього, в більшості попередніх досліджень також не враховуються відмінності між нерелігійними людьми. Це звичайна практика для порівняння людей із високими показниками релігійності з тими, в кого вона знаходиться на низькому рівні, але таким чином змішуються різні групи респондентів: байдужі до релігії із людьми, релігійні вірування яких присутні, але не визначені, а також із абсолютно нерелігійними людьми. Методології оцінки багатьох дослідницьких програм, наприклад, опитувань інституту Геллапа, передбачають диференціацію релігійної та нерелігійної груп у вибірці [27]. Дуже релігійна частина вибірки є одноріднішою за нерелігійну, що складається з дуже різних людей. З цієї причини, такі дослідження пропонують занадто мало інформації щодо нерелігійних людей, наприклад, про переконаних атеїстів [21].

Також, коли відповідні види контролю застосовуються, значущий зв'язок між релігією і щастям може слабшати або й зовсім зникати. Когнітивний психолог релігії Л. Кіркпатрік використовує еволюційну метафору: люди схильні до релігії не тому, що сама релігія задовольняє деякі прості та одноманітні уподобання. Релігія задовольняє комплекс потреб, які еволюціонували незалежно один від одного. Те ж саме з чізкейком, який задовольняє наші еволюційно обумовлені потреби в солодощах і жирах. Чізкейк був розроблений людьми, щоби максимально задовольнити наші окремі смакові потреби разом. Л. Кіркпатрік стверджує, що релігія є свого роду соціально-емоційно-когнітивним чізкейком [23]. *Релігія може робити непрямий внесок в щастя, являючи собою «контейнер» для факторів, що його опосередковують*, не роблячи внесок сама по собі. Е. Дінер, Л. Тай і Д. Майєрс на основі опитувань інституту Геллапа виявили, що зв'язок релігії і суб'єктивного благополуччя в різних країнах обумовлений посередництвом трьох факторів: соціальної підтримки, почуття того, що тебе поважають, а також наявності цілі й сенсу життя [10]. Р. Інглхарт визначає, що релігійні вірування можуть сприяти благополуччю,

- (1) Знижуючи рівень домагань;
- (2) Підтримуючи почуття участі й солідарності;
- (3) Забезпечуючи почуття впевненості в небезпечному світі;
- (4) Забезпечуючи наявність цілей та сенсу життя [20].

Наша основна гіпотеза передбачає, що *щастя, пов'язане із внеском релігії, опосередковується факторами, які не завжди є релігійними самі по собі* (наприклад, соціальною участю та підтримкою спільноти, конгруентністю цінностей, що їх вважає важливою окрема людина, із цінностями спільноти загалом, впевненістю у власних переконаннях, почуттям соціальної і екзистенційної безпеки, цілей і сенсу життя, низьким рівнем домагань, евдоменічною на відміну від гедоністичної і матеріалістичної орієнтацією тощо). *Ці фактори також можуть бути повністю присутніми в світських видах діяльності та світогляду.* Тому, якщо позитивний ефект релігійності є непрямим, кожен інгредієнт цього «релігійного чізкейку», що стосується щастя, може бути, можливо, замінений світським без значних втрат. А. Норензаян і А. Шаріф показали, що люди, як правило, обманюють менше і проявляють більшу щедрість в економічних іграх, коли вони думають, що за ними спостерігає та чи інша всевідаюча істота [29]. Інші дослідження засвідчили, що віра як в Бога, так і в інститути світської влади (тобто, поліцію та уряд) є однаково корисними, сприяючи просоціальній поведінці [22]. Отже, світські «замінники» можуть досягти ефектів, подібних релігійним [16]. Та ж логіка пошуку свого роду «світського замінника» може бути застосована для дослідження взаємовідносин між різними показниками благополуччя і релігійності.

На основі аналізу літератури можна виявити чинники, які здатні опосередковувати релігійний (або світський) внесок в психологічне благополуччя:

- (1) Релігійний або світський характер суспільства, ставлення до релігії в суспільстві, конгруентність особистих і суспільних цінностей.
- (2) Соціальна залученість та підтримка, що надаються релігійною (або світською) спільнотою.
- (3) Почуття соціальної та екзистенційної безпеки.

(4) Впевненість у власних віруваннях – переконаність, що власні погляди на світ відповідають істині.

(5) Цілі та сенс життя.

(6) Менший рівень домагань.

(1) й (2) можна розглядати як соціальні, інші – як індивідуальні. Соціальні чинники будуть розглянуті нижче.

Релігійний вплив на щастя і задоволеність життям може бути опосередкований соціальною участю та підтримкою спільноти. Теоретики прив'язаності (attachment theory) розглядають питання про необхідність належності (need to belong) і підтримки іншими людьми в якості фундаментальної потреби [2], в той час як теорія самодетермінації (Self-Determination Theory – SDT) Е. Десі та Р. Райана постулює, що зв'язність є однією з трьох вроджених психологічних потреб [7]. *Релігійна належність може бути одним з основних джерел почуття належності, забезпечуючи відчуття позитивних відносин з іншими людьми й з усією громадою.* Л. Гален і Дж. Клоет зазначають, що згідно з їх дослідженнями, соціальна підтримка, що сприймається суб'єктивно (perceived social support) та частота соціальних контактів більш тісно пов'язані з благополуччям, ніж віра в Бога сама по собі [16]. О. Ставрова і колеги роблять висновок, що релігійність сприяє суб'єктивному благополуччю в тій мірі, в якій вона підтримується усією спільнотою. Оскільки атеїсти рідко створюють співтовариства, вони не в змозі відчувати психологічні переваги потужної підтримки іншими в спільноті. Навіть релігійні меншини будують соціально згуртовані групи та, як правило, щасливі тією ж мірою, що й представники релігійної більшості [39]. Незважаючи на акцент Р. Старка на унікальності саме релігійної приналежності та її внеску в індивідуальне щастя, як мінімум не є очевидним, що світські соціальні зв'язки і підтримка не в змозі виконувати цю функцію не гірше.

Зв'язок між релігійністю і показниками благополуччя опосередковується ставленням до релігії в суспільстві, релігійним або світським характером даного суспільства в цілому. Цей фактор передбачає конгруентність індивідуальних та соціальних цінностей, і ця конгруентність може зробити свій внесок в індивідуальне благополуччя. Нерелігійні людей щасливіші в світських суспільствах, оскільки вони можуть виражати свої погляди, не побоюючись негативних наслідків, і мати більше друзів-однодумців. *Люди щасливіші, коли вони вписуються в домінуючі характеристики культури свого суспільства.* Цей статистичний тренд відноситься до релігійності, а також екстраверсії тощо – екстраверти щасливіші в Латинській Америці, мусульманських та інших країнах, де культура більш екстравертована, але не такі щасливі в країнах Північної Європи [10; 21; 36; 39]. Дж. Гебауер, К. Седікідес і Н. Вієбке емпірично підтвердили гіпотезу релігійності як соціальної цінності [18]. Відповідно до даної гіпотези, соціальна значущість має відчутні психологічні переваги. Релігійні люди користуються психологічними перевагами в тих культурах, що мають тенденцію цінувати релігійність, і чим менше значення надається релігійності в культурі, тим більше вірогідності, що аналогічний рівень щастя будуть відчувати люди з альтернативними поглядами на релігію. Наприклад, зв'язок між щастям і релігійністю слабше в Данії, одній з найбільш світських країн в світі, ніж в помірно релігійних США. Автори доходять висновку, що *психологічні переваги релігійності не є іманентно притаманними релігії та універсальними, а є*

культурноспецифічними. Вони базуються на соціальному контексті і механізмах конформності [10]. З іншого боку, серйозним джерелом стресу для невір'ючих є негативне сприйняття іншими людьми через невір'я [40].

Благополуччя може іти поруч із пріоритетом алоцентричних (колективістських) цінностей в індивідуалістичних суспільствах. Гіпотеза А. Мусіол і К. Бенке про зв'язок між конгруентністю цінностей і щастям була спростована [28].

Висновки: Загалом, релігійні люди показують вищі результати в різноманітних дослідженнях щастя і благополуччя. Може здатися, що релігія є самостійним чинником щастя. Тим не менше, результати залишаються спірними, і є свідчення їх більш складної природи.

Психологічні переваги релігійності не є універсальними, а культурно-специфічними. В багатих і демократичних країнах релігійні та нерелігійні люди відчують той же рівень благополуччя. Співвідношення між релігійністю і психологічним благополуччям залежить від ширшого контексту. Зокрема, існують чинники, які опосередковують релігійний внесок у психологічне благополуччя. Вони можуть бути умовно розділені на соціальні та індивідуальні. Соціальні чинники є релігійним або світським характером суспільства, загальне ставлення суспільства до релігії, конгруентність цінностей, що їх сповідує індивід та його спільнота в цілому, соціальна залученість та підтримка.

Релігійні люди користуються психологічними перевагами в культурах, які, як правило, цінують релігійність. Нерелігійні люди щасливіші в світських суспільствах, тому що вони можуть виражати свої погляди без побоювань, та легше знайти друзів-одномудців. Люди щасливіші, коли вони вписуються в культуру суспільства, в якому живуть. Психологічні переваги релігійності є, крім інших факторів, сформованими соціальним контекстом, домінуючими в суспільстві цінностями і механізмами конформності. (може комфортності)

Список використаних джерел

1. Argyle M. The psychology of happiness [Text]. – Routledge, 2013. – 288 p.
2. Baumeister R. F., Leary M. R. The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation [Text] // Psychological bulletin. – 1995. – Т. 117. – №. 3. – P. 497.
3. Argyle M., Beit-Hallahmi B. The psychology of religious behaviour, belief and experience [Text]. – Routledge, 2014. – 336 p.
4. Biswas-Diener R., Vittersø J., Diener E. The Danish effect: Beginning to explain high well-being in Denmark [Text] // Social Indicators Research. – 2010. – Т. 97. – №. 2. – P. 229-246.
5. Biswas-Diener R., Kashdan T. B., King L. A. Two traditions of happiness research, not two distinct types of happiness [Text] // The Journal of Positive Psychology. – 2009. – Т. 4. – №. 3. – P. 208-211.
6. Crescioni W., Baumeister R. The Four Needs for Meaning, the Value Gap, and How (and Whether) Society Can Fill the Void [Text] // Hicks J. A., Routledge C. The experience of meaning in life: Classical perspectives, emerging themes, and controversies. – Springer, 2013. – P. 3-15.
7. Deci E. L., Ryan R. M. Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction [Text] // Journal of Happiness Studies. – 2008. – Т. 9. – №. 1. – P. 1-11.
8. Diener E., Seligman M. E. P. Very happy people [Text] // Psychological science. – 2002. – Т. 13. – №. 1. – P. 81-84.
9. Diener E. D. et al. The satisfaction with life scale [Text] // Journal of personality assessment. – 1985. – Т. 49. – №. 1. – P. 71-75.
10. Diener E., Tay L., Myers D. G. The religion paradox: If religion makes people happy, why are so many dropping out? [Text] // Journal of personality and social psychology. – 2011. – Т. 101. – №. 6. – P. 1278-1290.
11. Eichhorn J. Happiness for believers? Contextualizing the effects of religiosity on life-satisfaction [Text] // European sociological review. – 2011. – P. 583–593.

12. Faigin C. A., Pargament K. I. Strengthened by the spirit: Religion, spirituality, and resilience through adulthood and aging [Text] // *Resilience in Aging*. – Springer New York, 2011. – P. 163-180.
13. Farias M. et al. Scientific faith: belief in science increases in the face of stress and existential anxiety [Text] // *Journal of experimental social psychology*. – 2013. – T. 49. – №. 6. – P. 1210-1213.
14. Frankl V. E. *Man's search for meaning* [Text]. – Simon and Schuster, 1985.
15. Galati D., Sotgiu I., Iovino V. What makes us happy? A study on the subjective representation of happiness components [Text] // *Dimensions of well-being. Research and intervention*. – 2006. – P. 60-74.
16. Galen L. W. Does religious belief promote prosociality? A critical examination [Text] // *Psychological bulletin*. – 2012. – T. 138. – №. 5. – P. 876-906.
17. Galen L. W., Kloet J. D. Mental well-being in the religious and the non-religious: Evidence for a curvilinear relationship [Text] // *Mental Health, Religion & Culture*. – 2011. – T. 14. – №. 7. – P. 673-689.
18. Gebauer J. E., Sedikides C., Neberich W. Religiosity, Social Self-Esteem, and Psychological Adjustment On the Cross-Cultural Specificity of the Psychological Benefits of Religiosity [Text] // *Psychological Science*. – 2012. – T. 23. – №. 2. – P. 158-160.
19. Jong J., Halberstadt J., Bluemke M. Foxhole atheism, revisited: The effects of mortality salience on explicit and implicit religious belief [Text] // *Journal of Experimental Social Psychology*. – 2012. – T. 48. – №. 5. – P. 983-989.
20. Inglehart R. Faith and freedom: Traditional and modern ways to happiness [Text] // *International differences in well-being*. – 2010. – P. 351-397.
21. Hwang K. Atheism, Health, and Well-being [Text] // *The Oxford Handbook of Atheism*. – 2013. – S. Bullivant & M. Ruse (Eds.). Oxford. Oxford University Press. – P. 525-536.
22. Kay A. C. et al. For God (or) country: the hydraulic relation between government instability and belief in religious sources of control [Text] // *Journal of personality and social psychology*. – 2010. – T. 99. – №. 5. – P. 725-739.
23. Kirkpatrick L. A. *Precis: Attachment, evolution, and the psychology of religion* [Text] // *Archive for the Psychology of Religion / Archiv für Religionspsychologie*. – 2006. – T. 28. – №. 1. – P. 3-47.
24. Lewis C. A., Cruise S. M. Religion and happiness: Consensus, contradictions, comments and concerns [Text] // *Mental health, religion and culture*. – 2006. – T. 9. – №. 03. – P. 213-225.
25. Lewis C. A., Maltby J., Burkinshaw S. Religion and happiness: Still no association [Text] // *Journal of Beliefs and Values*. – 2000. – T. 21. – №. 2. – P. 233-236.
26. Mochon D., Norton M. I., Ariely D. Who benefits from religion? [Text] // *Social Indicators Research*. – 2011. – T. 101. – №. 1. – P. 1-15.
27. Myers D. *Religious Engagement and Well-being* [Text] // *Oxford Handbook of Happiness*. – David S., Boniwell I., Ayers A. (Eds.) – 2013. – Oxford. Oxford University Press. – P. 88-100.
28. Musiol A. L., Boehnke K. Person-Environment Value Congruence and Satisfaction with Life [Text] // *International Journal of Humanities and Social Science*. – 2013. – T. 3. – №. 9 – P. 57-65.
29. Norenzayan A., Shariff A. F. The origin and evolution of religious prosociality [Text] // *Science*. – 2008. – T. 322. – №. 5898. – P. 58-62.
30. Norris P., Inglehart R. *Sacred and secular: Religion and politics worldwide* [Text]. – Cambridge University Press, 2011.
31. Paul G. The chronic dependence of popular religiosity upon dysfunctional psychosociological conditions [Text] // *Evolutionary Psychology*. – 2009. – T. 7. – №. 3. – P. 398-441.
32. Ritter R. S., Preston J. L., Hernandez I. Happy tweets: Christians are happier, more socially connected, and less analytical than atheists on Twitter [Text] // *Social Psychological and Personality Science*. – 2013. – P. 1-7.
33. Ryff C. D. Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia [Text] // *Psychotherapy and psychosomatics*. – 2013. – T. 83. – №. 1. – P. 10-28.
34. Schnell T., Keenan W. J. F. Meaning-making in an atheist world [Text] // *Archive for the Psychology of Religion*. – 2011. – P. 55-78.
35. Sagiv L., Schwartz S. H. Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects [Text] // *European journal of social psychology*. – 2000. – T. 30. – №. 2. – P. 177-198.
36. Snoop L. Religiousness and happiness in three nations: A research note [Text] // *Journal of Happiness Studies*. – 2008. – T. 9. – №. 2. – P. 207-211.

37. Sorthaix F. M., Lönnqvist J. E. Personal Value Priorities and Life Satisfaction in Europe The Moderating Role of Socioeconomic Development [Text] // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2014. – Т. 45. – №. 2. – P. 282-299.
38. Stark R., Maier J. Faith and happiness [Text] // Review of Religious Research. – 2008. – P. 120-125.
39. Stavrova O., Fetchenhauer D., Schlösser T. Why are religious people happy? The effect of the social norm of religiosity across countries [Text] // Social science research. – 2013. – Т. 42. – №. 1. – P. 90-105.
40. Weber S. R. et al. Psychological distress among religious nonbelievers: A systematic review [Text] // Journal of religion and health. – 2012. – Т. 51. – №. 1. – P. 72-86.

Отримано 12.05.2015 р.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

№2(27) 2015

Адреса редакції, видавця: 03187, Київ-187, пр. Глушкова, 4д/ к. 501, тел: 521-32-63,
e-mail: apssp@ukr.net

Підписано до друку 30. 06.2015р.

Кол-во 300 екз.

Віддруковано у видавництві «ЛОГОС» з оригінал-макета видавця

01030, Київ-30, вул.. Багдана Хмельницького , 10, тел.. 235-6003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 201 від 27.09.2000